

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЈАНУАР - МАРТ

1964

Уређивачки одбор:

др. Милан Бартош (главни уредник), др. Мехмед Беговић,
др. Бóрислав Благојевић (заменик главног уредника), др.
Стеван Врачар, др. Драгаш Ђ. Денковић, др. Милан Де-
спотовић, др. Драгољуб Димитријевић, др. Драгослав Јан-
ковић, др. Љубица Кандић, др. Иван Максимовић, др.
Слободан К. Перовић, Милорад В. Симић, др. Војислав
Симовић и др. Владан С. Станковић

САДРЖАЈ — SOMMAIRE

ЧЛАНЦИ — ARTICLES

Др. Андрија Гамс: Значај Марксових дела за грађанско право	1
<i>L'importance des oeuvres de Marx pour le droit civil (Résumé)</i>	5
Др. Иван Максимовић: Неке мисли о значењу Марксовог еко- номског дела — — — — —	6
<i>Quelques réflexion sur la valeur de l'oeuvre economique de Marx (Résumé)</i> — — — — —	14
Др. Мирослав Печујлић: Марксова теорија друштва — — —	15
<i>La théorie de Marx de la société (Résumé)</i> — — — — —	22
Др. Милан Бартош: Проблем правне терминологије код нас —	22
<i>Problème de la terminologie juridique en Yougoslavie (Résumé)</i> — — — — —	34
Др. Борислав Благојевић: Јединство света — — — — —	36
<i>L'Unité du monde (Résumé)</i> — — — — —	50
Др. Андрија Гамс: Апстрактни правни послови — — — — —	52
<i>Actes juridiques abstraits (Résumé)</i> — — — — —	66

ПРИЛОЗИ — VARIÉTÉS

Др. Стеван Ђорђевић: Правна важност међународних уговора и обавеза Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе за СФРЈ — — — — —	68
<i>Validité juridique des traités et des obligations internationaux du Royaume de Serbie et du Royaume de Monténégro pour la République socialiste fédérative de Yougoslavie</i> — — —	68
Др. Александар Стојановић: Руководиоци ресора у свету и у Југославији — — — — —	77
<i>Les dirigeants des ressorts dans le monde et en Yougoslavie</i>	77

ДИСКУСИЈА — DISCUSSION

Др. Драгаш Денковић: Да ли пошта одговара за штету по посеб- ним или општим правилима одговорности — — — — —	89
<i>Est-ce que la poste est responsable pour les dommages causés d'après les règles spéciales ou générales de la responsabilité</i>	89
Др. Стеван Врачар: Норма и друштвена стварност — — — — —	100
<i>La norme et la réalité sociale</i> — — — — —	100

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XII

Јануар—Март 1964

Бр. 1

Поводом 145-те годишњице рођења Карла Маркса и 80-то годишњице његове смрти Секција Правног факултета Удружења универзитетских наставника и Савез студената Правног факултета организовали су комеморативно вече посвећено доприносу Карла Маркса у развоју друштвених наука са посебним освртом на његов утицај на развојак правних наука. На овом скупу професори др. А. Гамс, др. И. Максимовић и др. М. Печујлић одржали су предавања о темама 1. Значај Марксових дела за грађанско право; 2. Неке мисли о значају Марксовог економског дела; 3. Марксова теорија друштва.

Текст ових предавања објављују Анали у овом броју.

ЗНАЧАЈ МАРКСОВИХ ДЕЛА ЗА ГРАЂАНСКО ПРАВО

Грађанском праву, као ни било којој другој грани права као научној дисциплини Маркс није дао прилоге такве врсте као, на пример, економској науци или социологији. То је и разумљиво. Економија је још и за Марксова живота била нова наука а социологија као научна дисциплина у ствари још није ни постојала. Грађанско право је, међутим, већ била изграђена наука чији су научни елементи настали још у римском праву. Сликвито речено, грађанско право представља у великој мери анатомију и физиологију друштва робних произвођача. Оно је постојало још пре Рима, у Грчкој, у Месопотамији, у старим културама, уколико су дошле до степена робне производње.

Но, до Маркса, слика грађанског права као друштвене праксе била је изврнута у грађанскоправној науци. Мислило се да грађанскоправна наука ствара праксу, да је апстрактна воља индивидуе покретач и стваралац те праксе. Маркс је доказао да ствар стоји обрнуто. Грађанско право као право, као правно-нормативни систем, као „однос воља“, само одражава извесну објективно дату стварност у друштву која се испољава у кретању робе. Грађанско право као и право уопште само је надградња над друштвеном стварношћу а особито над економиком друштва. Што се тиче грађанског права посебно, оно је непосредна надградња над економиком робе. Ако се у другим гранама права својство права као надградње често испољава само посредно, понекад заобилазно кроз сложени сплет узајамног дејства разних савремених и историјских друштвених чинилаца, у грађанском праву се тај однос испољава непосредно. То је разлог што Маркс грађанско право често узима само као форму чију садржину чине робни односи.

Марксови погледи на грађанско право као и на право уопште у уској су вези са његовим схватањима као економисте и социолога.

Истражујући друштвену суштину капитализма он је најдоследније разрадио законитости робне привреде. Превазилазећи класне предрасуде буржоаских економиста о „вечности“ буржоаског и капиталистичког друштвеног поретка, о подударности тога поретка са „природним“ законима, са постулатима вечног „Разума“, он је указао на класни карактер буржоаског друштва, пре свега, откривањем и разрадом закона вишка вредности. Маркс је доказао да је робна економика тзв. „објективно биће“ друштва које има своје законе кретања у основи независне од људске воље и људске свести. Уколико друштвени закони могу бити блиски природним законима, ови су закони најближи њима. Но ова околност намеће да и грађанскоправни, гачније речено имовинскоправни прописи, као најнепосреднија надградња робне привреде, имају извесну сталност, објективизирање, које се не среће у другим гранама права. Основне установе грађанског права имају исте основне одлике у свим земљама, и поред његовог нормативног карактера, и поред свих разлика у карактеру субјективних друштвених чинилаца у виду законодавца. Основне грађанскоправне установе су само правни одрази робних односа. Куповина и продаја, зајам, најам, закуп, залога, итд., пре свега су економске установе, па тек онда правне. Отуда исте основне одлике у свим правнонормативним системима. Али не одражавају економски робни промет само имовинскоправни уговори као средства правног промета. Основне установе имовинског права: приватна или грађанскоправна својина, формално равноправни а правно међусобно независни субјекти — лица у грађанском праву, формалноправно еквивалентне имовине, све то одражава „егализаторски карактер“ робе. Тзв. принцип аутономије воље као једна од суштинских карактеристика грађанског права, која се првенствено испољава у слободи коришћења и располагања предметом приватне својине, па се даље развија у слободу уговарања, у деликтну одговорност кроз кривицу и у слободу тестирања, није ништа друго до идејно-нормативни израз основне „тенденције“ робе да се слободно стави у промет, да се размењује на тржишту. Повезаност робе, робне привреде и грађанског права изражава Маркс на једном месту у *Капиталу* (то се место, иначе, веома много цитира) генијалном упрошћеношћу и продорном сажетошћу следећим речима:

„Робе не могу саме ићи на тржиште нити се саме размењивати. Робе су ствари, па зато без отпора према човеку. Кад неће милост, човек може употребити силу, другим речима, узме их. Да би ове ствари доводили у узајамни однос као робе, морају се њихови чувари држати један према другом као лица чија воља обитава у тим стварима, тако да неко отуђујући своју властиту робу може да присвоји туђу само вољом другога, дакле и овај и онај могу то учинити само помоћу заједничког акта воље. Тога ради морају један другог признати као *приватне власнике*. Овај *правни однос* чији је облик уговор, па био овај облик законски развијен или не, јесте *однос воља у коме се огледа економски однос*. Овом правном односу или односу воља даје *садржину* сам економски однос. Ту лица постоје једна за друга

само као представници роба, дакле као њихови *власници*. Уопште ћемо у даљем току разлагања наћи да су економске карактерне маске које лица носе само оличења економских односа и да се лица сучељавају као носиоци тих односа.“

И сада долазимо на Марксов однос према имовинском праву са дубљег, социолошког гледишта. Споменули смо да имовинско право управо због својства надградње над робним односима намеће односе формалне равноправности. Имаоци робе су формално равноправни власници, равноправни субјекти права, и приликом размене роба, приликом склапања уговора, њихове воље су такође равноправне. Званична филозофија буржоазије, док је буржоазија била још револуционарна, тзв. школа природног права, представљала је ову једнакост и равноправност као израз људске и друштвене слободе. Маркс је доказао да те правне установе нису израз истинске слободе (иако су заиста пружале могућност за постизање већих политичких слобода у поређењу са ранијим класним друштвима) него су само друштвене „маске“. То су извесне уопштене друштвене улоге које намеће стихијни робни промет и чија је последица да људи у „атомизованом“, разбијеном друштву робних произвођача не ступају у међусобне односе непосредно као конкретне људске личности него преко економских и правних „маски“: „лица“, „продавци“, „оштећеници“, „наследници“, итд. Али шта је дубљи смисао тих „маски“? То је истовремено израз оне друштвене појаве коју је Маркс назвао фетишизацијом друштвених односа и „отуђеношћу“ човека од друштва. А дубљи друштвени смисао те појаве је то што буржоаско друштво, робна привреда, робност у свом дубљем смислу, израз поларизације друштва на своја два основна елемента, на тзв. „грађанско“ и „политичко“ друштво. Иако је капитализам и буржоаско друштво нужна фаза у развоју људског друштва уопште, она је истовремено кулминација те две основне супротности. „Грађанско“ и „политичко“ је у основи израз основне друштвене супротности између личног, појединачног и општег, заједничког; између приватног, егоистичког интереса појединца и општег, друштвеног интереса. То опште, друштвено, постоји и у капитализму, иако је ту оно сведено на најнужније мере јер је капитализам владавина појединачног, приватног.

Ова околност намеће опет са своје стране две последице. Прва је нарочито важна управо са гледишта права: грађанско, имовинско право као израз оног друштвеног елемента који смо назвали „грађанско“, „грађанска сфера“, нужно намеће своју супротност, јавно, политичко право, преко којег се изражава „опште“, „друштвено“. Буржоаско друштво, дакле, намеће и поларизацију права на приватно и јавно, имовинско и политичко (а знамо да та подела у друштвима аутархиске производње и колективне својине не постоји). То истовремено значи да целовит поглед на право друштва робних произвођача можемо добити само кроз грађанско право, јавно право је само њена нужна последица и функција. Иначе, оно што карактерише грађанско, имовинско право карактерише и јавно: и

ту постоје уопштене „маске“: „држављанин“, „грађанин“, „бирач“, „чиовник“, итд. Но и ту формална једнакост крије фактичку неједнакост и омогућава да капиталисти, иако су са гледишта јавног права формално равноправни са пролетерима и неимућним грађанима уопште, спроводе своју класну диктатуру.

Друга последица је да је Маркс, дубоко проникнувши у суштину робне привреде и капиталистичког друштва кроз призму својих филозофских гледишта, открио унутрашње, иманентне супротности тога друштва. Доказао је пре свега да је капитализам само једна прелазна фаза у развоју људског друштва; а друго, да капитализам као друштво крајње поларизације два наведена основна друштвена елемента нужно доводи до новог органског, комунистичког друштва, друштва у коме ће се до могуће мере опет сјединити два наведена опречна елемента и у коме ће се превазићи „отуђеност“ појединаца једних од других, као и отуђеност појединаца од друштва. Капитализам управо кроз своју „стихијност“, кроз своје унутрашње објективне законе а нарочито кроз конкуренцију развија велике производне снаге које ће у крајњој линији управо довести до његовог укидања, до новог облика колективне, друштвене својине, до овладавања стихијношћу у друштву и до могућег овладавања нужношћу у животу човека, до његовог могућег стварног ослобођења.

Овај процес у развоју људског друштва је започео. Ми смо не само његови сведоци него и активни учесници у њему. Превазилажење приватне својине и робности у друштву врши се не само у социјалистичким земљама у којима свесне друштвене снаге систематски усмеравају своје напоре у јачању оних друштвених елемената и чинилаца који помажу тај процес него и у капиталистичким земљама, мимо и против воље капиталиста. Тај процес — социјалистички развој друштва — узео је светске размере. У том процесу опет јасно видимо паралелност кретања базе и надградње. Преображај робне привреде и робности у друштву уопште прати одговарајући преображај грађанског права и права уопште. Да наведем само најочигледнија испољавања тог преображаја управо у вези са основним установама грађанског права: појава и све већи значај правних лица; све чешћа и систематскија ограничења приватне својине и стварање нових облика својине; ограничавање слободе уговарања — појава тзв. типских уговора и уговора по приступу; појава објективне одговорности за накнаду штете и одговарајуће потискивање субјективне одговорности засноване на кривици; пренос ризика на што шире слојеве друштва путем све јачег продирања осигурања (упоредо са све већим подруштвљењем производње); тзв. социјализација грађанског права: заштита лица која су економски слабија у уговорном или другом грађанскоправном односу нарочитим правним средствима (рецимо путем тзв. забране зеленашког уговора, све већим јачањем тзв. *clausulae rebus sic stantibus*, итд.); преузимање од стране јавног права многих области које је пре регулисало грађанско право, појава социјалног осигурања, мешање административног и уопште јавног права у раније сфере регулисања грађанског права, итд. Разуме се, сав тај преображај прати и одговарајући преображај јавног права и права уопште.

Учење не само о роби као економској појави и о грађанском, имовинском праву као њеној непосредној надградњи него и о робности као дубљој друштвеној појави је једно од језгра Марксовог учења уопште, један је од његових најконкретнијих, најсамерљивијих делова. Међутим, карактеристично је да је то учење за време стаљинизма било не само потиснуто него и било сматрано за „штеточинско“. То је било потребно да би се спроводиле идеалистичке и нормативистичке концепције стаљинизма. Слобода науке, слобода истраживања и стваралачке интерпретације марксизма код нас помогла нам је да се и та страна Марксовог учења сагледа и правилно схвати. Ипак ми се чини да у нашој теорији и пракси тај фундаменталан део Марксовог учења још није добио оно место које му припада.

Андреја Гамс

RÉSUMÉ

L'importance des oeuvres de Marx pour le droit civil

Dans son oeuvre scientifique Marx n'a pas donné des contributions intégrales au droit civil en tant que discipline scientifique, comme il l'avait fait pour l'économie ou pour la science générale de la société (que nous appelons aujourd'hui la sociologie). Mais justement c'est en analysant l'économie de marchandise qu'il a démontré la dépendance étroite et la subordination du droit civil à l'économie de marchandise. Les catégories de droit civil sont la superstructure la plus directe des rapports de marchandise. L'autonomie de la volonté en tant que principe fondamental du droit civil qui se manifeste dans le droit réel par les pouvoirs de jouissance et de disposition libres de l'objet de la propriété, dans le droit des obligations par la liberté de contracter et la responsabilité pour la réparation d'un préjudice causé du fait de la faute d'autrui, et dans le droit de succession par la liberté de tester, — dans le fond ne représente rien d'autre que la „tendance“ de la marchandise de circuler librement.

Dans une analyse plus approfondie des phénomènes de marchandise et des rapports de marchandise dans la société Marx a démontré que la marchandise et le droit privé qu'elle conditionne, est „l'atomicité“ de la société en producteurs de marchandise libres et mutuellement indépendants, qui sont en même temps sujets du droit formellement égaux en droit, — en même temps l'expression de ce que l'on appelle la société bourgeoise, dont la société politique se trouve à l'opposé. La production de marchandise se développe de manière conséquente dans le capitalisme, et c'est justement dans ce régime qu'on aperçoit le plus aisément la division de la société en société bourgeoise et société politique. La marchandise en tant que sphère du privé, le droit privé, est conditionnée nécessairement par le droit public (tandis que dans les systèmes de la propriété collective et de l'économie autarcique ces deux sphères se confondent).

En analysant l'économie de marchandise capitaliste Marx a prouvé, tout spécialement par la théorie de la plus-value, le caractère de classe de la société capitaliste et la possibilité de la dictature de la bourgeoisie même malgré l'égalité formelle juridique dans le droit privé et le droit public.

La théorie de Marx de l'aliénation des individus dans la société, l'analyse des antithèses de la société capitaliste qui entraîneront nécessairement l'abolition du capitalisme, le dépassement de l'aliénation par le dépassement de la production de marchandise, tire également sa racine de la pénétration profonde de Marx dans l'essence de la marchandise et de l'économie de marchandise.

НЕКЕ МИСЛИ О ЗНАЧЕЊУ МАРКСОВОГ ЕКОНОМСКОГ ДЕЛА¹⁾

1. Марксова економска мисао и порука има и данас многоструки значај. Иако ју је готово немогуће издвојити из целине Марксовог учења о друштву које је добило име марксистичке доктрине или марксизма, Марксова економска мисао је значајна пре свега по томе што представља основу за ову целину, за марксизам, и њен „главни садржај“, како је још неколико деценија раније констатовао Лењин (2). Јер, иако је питање будућности радничке класе и социјализма (иза којег је шире питање, питање будућности отуђеног човека и човечанства у капиталистичком друштву) основна преокупација Марксове мисли од њеног почетка до краја, питање економске судбине капитализма је нема сумње непосредна и најтрајнија преокупација Маркса. Економска суштина капитализма представља оно на чијем је проучавању Маркс утрошио највећи део свога научног живота и чему је посветио своја најзначајнија дела — *Капитал*, *Прилог критике политичке економије*, *Теорије вишка вредности*. Отуда је у извесном смислу економска суштина капитализма основица целокупног Марксовог учења и доктрине и предмет кроз који се изражавају и на којем се испитују, оправдавају или негирају све друге компоненте његова учења, његова материјалистички схваћена дијалектика, његова економска теорија заснована на критици енгелске класичне економије, његова политичка, правна и историјска анализа. Најзад, како је Лењин са дубоким разумевањем констатовао, Маркс нам је оставио уместо формалног трактата о логици, уместо студија и уџбеника о методама мишљења, „логику Капитла“, те се кроз Маркову анализу економске суштине капитализма на јединствен начин сустичу и изражавају и сви други аспекти Марксове мисли. Зато је Лењин у поменутој студији о Марксу и могао да закључи да је Марксово економско учење „најдубља, најсвестранија и најподробнија потврда и примена Марксове теорије“.

Но, било би недовољно рећи да је Марксова економска мисао главни садржај марксизма јер овај закључак ипак објашњава само један аспект

(1) Овај текст представља измењено и допуњено предавање које је одржано поводом 145 годишњице од Марксова рођења и 80 годишњице од Марксове смрти на Правном факултету. Из текста су искључени делови већ објављени на другом месту а унесени су други.

(2) Лењин: К. Маркс (*Капитал*, св. I, с. 21).

те мисли: зашто се Маркс, поводом правних и политичких проблема свога доба (3), нашао врло рано побуђен да пређе на студирање економије, дошавши до револуционарних закључака, још као врло млад научник и мислилац (негде 1844) да се „ни правни односи, ни облици државе не могу разумети ни из себе самих, ни из тзв. општег развитака људског духа, него им је корен, напротив, у материјалним животним односима, чију је целокупност Хегел, по примеру Енглеза и Француза XVII века, обухватио именован „грађанско друштво“, а да се анатомија грађанског друштва мора тражити у политичкој економији“. (4)

Исто толико је важно истаћи да је кроз своје економско учење Маркс ставио у залогу сам марксизам: исправност Марксова економског учења, тачност његових закључака и прогноза, егзактност и потврђивање у пракси развитака капиталистичког система, економских закона које је извео, значило је и значи и данас *ipso facto* и научну исправност, научну вредност марксизма. Јер у марксизму, у Марксовој интерпретацији и духу његове мисли, идеологија, доктрина и наука чине нераздвојну целину у том смислу што су идеологија и доктрина научно засноване и научно оправдане. Истина, научна истина је основни критеријум а њено откривање и основни импулс свеколиког Марксовог научног дела.

Зато се Марксов економски опус мора посматрати и као мерење научне вредности марксизма, као могућност потврде његових филозофских и методолошких принципа, као могућност провере Марксових погледа на природу и значај правних и политичких институција, као практични аспект његове филозофије историје.

2. Често се Марксово економско дело и допринос посматрају само као даљи наставак довођење до краја и са научне тачке гледишта исправније третирање неких теоријских проблема капиталистичке приреде. У овим схватањима има елемената истине. Маркс није новатор у смислу предмета политичке економије. Маркс полази од енглеске класичне економије и сам истиче њену несумњиву научну вредност и значај. Маркс полази од критике капитализма и извесних научних елемената учења утопијског социјализма у Француској, учења о природи профита раних енглеских социјалиста, учења о вредности енглеске класичне економије. Маркс је сјајан познавалац и синтетичар свих ових учења.

Но, Маркс отпочиње нову фазу и ствара квалитативно нову економску теорију, чиме у економској науци представља *полазну тачку* једне сасвим *нове епохе* у смислу развитака друштвене и економске науке.

Који су елементи те, по нашем мишљењу, *квалитативно нове* економске теорије која нам показује сву Марксову оригиналност као научника и уједно одређује његово посебно место у историји економске мисли.

Они су тројакe врсте:

Први елемент: Маркс уноси *нови метод* у посматрање економских појава и стога његови економски концепти, закони, категорије и читава

(3) Види Предговор Прилога Критике политичке економије, Култура, 1956, с. 7.

(4) Н. д., с. 8.

теоријска систематика имају једно ново значење. Отуда, иако по форми излагања слични и по разматраним проблемима врло блиски, Маркс се битно разликује од најеминентнијих представника класичне школе — Смита (Smith) и Рикарда (Ricardo) — увођењем дијалектичког метода у економска истраживања и, на основи овог метода, сасвим друкчијег концеповања садржине економских категорија и карактера економских закона. Отуда је за Маркса капитализам један жив организам састављен из многобројних економских структура и ћелија у којима се дешавају противречни процеси и којима владају одређени историјски закони који доводе до негације самог система, а економске категорије и закони — научни, мисаони изрази тих контрадикторних процеса у капитализму, — за разлику од претежно неисторијског и хармоничног схватања економских закона и прилажења економским проблемима капитализма од стране поменутих а и многих других представника класичне школе.

Из овог основног својства, произилазе и све друге разлике у методу прилажења и у специфичности Марксова схватања економских феномена капитализма који га чине тако надмоћним над његовим савременицима и тако привлачним савременој економији. А те разлике тичу се многобројних посебних дијалектичких особености, као што су историјско, динамичко, синтетичко, јединствено, логичко — конкретно, структурално и систематско посматрање и проучавање економских односа при концептуализацији економских категорија и закона.

Други елемент: Маркс је својим економским учењем решио низ теоријских проблема капиталистичке привреде пред којима се научна мисао класичне школе осећала немоћном, иако је неке од њих правилно поставила и била на добром путу да реши. У том смислу може се говорити о Марксу и као настављачу учења енглеске класичне школе које је довео до њених крајњих конвенци и исправних теоријских решења и закључака. Широка је област проблема и теорија у којој Маркс преузима проблеме од класичне школе и даје им дефинитивна решења. Они се могу фиксирати на четири велике области: теорије вредности, теорије вишка вредности, теорије профита и теорије репродукције. Свака од ових области садржи низ посебних индигеничних нових Марксових теорија и решења, као што су теорија о двоструком карактеру рада у робама, теорија о радној снази као роби и ствараоцу вишка вредности; затим објашњење принципа расподеле вишка вредности кроз теорију цене производње и профита; и, најзад, читав низ теорија везаних за проблеме друштвене репродукције капитализма (теорија криза, теорија кружног тока капитала, теорија економског развоја, итд.).

Трећи елемент: Маркс је својим економским учењем не само објаснио природу и особености капиталистичког начина производње и открио низ закона који карактеришу унутрашње противречности и услове развоја овог система већ је дао теоријску основу како за објашњење даљих структуралних промена у капитализму, а тако исто и теоријску основу за разумевање економске природе и основног принципа социјалистичког начина

производње. Тиме је Марксова економска мисао о капитализму прерасла оквире једне специјалне теорије или чак и опште теорије капиталистичког развитка већ је добила квалитете и опште теорије социјалистичког друштвеног и економског система. Јер се социјализам ни као друштвени ни као економски систем не може разумети без познавања закона економског кретања капитализма и познавања оних тенденција друштвено економског развитка у њему, објективних и субјективних, који су омогућили Марксу да постави научну хипотезу о нужном слому капитализма, о нужном укидању принципа и метода капиталистичког начина производње, о нужној и неминовној трансформацији система у социјализму. Ова научна хипотеза постала је неколико деценија после Марксове смрти конкретна стварност, верифицирајући самим историјским развитком тачност Марксове економске теорије. Марксова економска теорија, нападана као химера и дијалектичка игра која не одговара стварности, потврдила је у пракси своју високу научну вредност.

3. Анализа капитализма која се вршила после Маркса на линији радова његових ученика, представника марксистичке економске школе, имала је за основу Марксово економско дело. И маколико се поједини марксисте међу собом разликовали, при објашњењу проблема даљег развитка социјализма и радничке класе, разлике које су настајале као последица специфичних услова развитка појединих радничких покрета у свету, економска анализа капитализма у радовима Хилфердинга, Гросмана, Розе Луксембург, Лењина, Бухарина и других марксиста-економиста, носе трајан печат Марксове мисли и непосредно је израсла из ње.

Може се међутим поставити и питање у којој мери је Марксова економска мисао имала утицаја и има данас на многобројне токове немарксистичке економске мисли? У којој мери револуционарни значај Марксове економске мисли прелази оквире једне школе, марксистичке политичке економије, и утиче на посредан или непосредан начин и на све оне многобројне правце посткласичне и савремене економске мисли које су на неки начин критичке према капитализму и које, иако не прихватају Марксову мисао у целини, теже реформи капитализма, те прећутно или изречно прихватају Марксово објашњење извесних феномена и закона капиталистичке привреде?

На ово питање је тешко дати задовољавајући одговор на малом простору и без исцрпне анализе. Ту скоро био је посвећен месту Маркса у савремености читав један симпозијум, (5) а и на њему сва питања из ове области нису до краја расправљена. Зато ћемо се овде задовољити да укратко изнесемо неке мисли у вези са радовима који су се овим питањима бавили у вези за поменути симпозијумом и другим поводима.

Тешкоће у анализирању Марксовог утицаја на савремену економску науку, посебно на немарксистичке школе и теорије, произилази из низа објективних и субјективних разлога. Маркс је анализирао капитализам слободне конкуренције и либералне економске политике. Државни и монопо-

(5) „Маркс и савременост“, Аранђеловац, децембра 1963.

листички капитализам су тек били у клици настајања у његово време. А они представљају савремене доминантне односе и доносе собом нове економске и друштвено-политичке проблеме. Измењени економски положај многих делова радничке класе, измењен однос капиталистичке државе према појединим слојевима сопствене владајуће класе, у настојању, да сачува интересе друштвеног капитала, а тек у другом плану интересе појединих капиталистичких група, изменили су и врло компликовали продукционе односе у капитализму. Класна борба и класни односи између најамног рада и капитала измењени су и компликовали су се у оној мери у којој и радничка класа, иако још у економском смислу роба, прихвата побољшањем услова свога живота и свога положаја, реформистичку идеологију као свој поглед на свет у низу развијених капиталистичких земаља. Раслојавање у оквиру класе капиталиста рађа пак са своје стране читав низ идеологија капитализма, критички и реформистички усмерених које воде социјално порекло од саме буржоазије. Најзад, остају важни идеолошки, националистички, класни и други моменти и интереси који се, као у Марксово доба, још увек жилаво опиру марксистичкој идеологији, па и марксистичкој политичкој економији, спречавајући њен продор и утицаје у немарксистичкој политичкој економији.

Но, при свим овим моментима, а и многим другим о којима овде не можемо на широко говорити, утицај Маркса је несумњив и значајан у многим правцима савремене немарксистичке економске мисли.

Тај утицај би се *grosso modo* могао да учи у три велике области економске науке: у економској методологији, у позитивној економској теорији и у примењеној економској анализи.

Иако је Марксова дијалектичка метода још увек предмет великог неразумевања и несхватања, углавном због тога што велики број економиста-немарксиста нема одговарајућу филозофску предспрему да је схвати, па своје незнање покрива априористичким одбијањем — мора се констатовати да су *појединачни елементи* Марксова дијалектичког метода постали опште усвојене премисе научног истраживања на пољу економских наука. Овде је пре свега реч о Марксовој историској методи, Марксовом синтетичком схватању друштвених појава (овај аспект прелази оквири само економске науке) и Марксовој динамичкој методи. У свим овим трима аспектима Марксове јединствене методе проучавања економских феномена, Маркс данас има саговорнике и ствараоце не само међу појединцима економистима — немарксистима већ се чак и читаве школе инспиришу њиме. Имамо у виду француску економску школу, социолошко-економски оријентисану, која долази са поруком хуманизације економске науке и усмерава истраживање на економске реакције човека, схваћеног у његовом тоталитету а не само као *homo economicus-a*.

Марксова метода лежи и у основи савремене економске динамичке методе (шведска школа, теорија привредног развоја) која прилази економским проблемима све више са гледишта динамичких покретача који леже у основи економских структура и који снагом својих унутрашњих дело-

љања доводе на дуги рок, до промена самих структура и система друштвене производње. При том је одређивање фактора који представљају основне покретаче система врло слично Марксовим одређивањима.

Марксов смисао за историјско и његова историјска метода која одбија чисту дескрипцију и позитивизам и захтева логички концептовану историју, тј. теоријски репродуковану стварност, тако да различити, привидно хаотични и међусобно неповезани односи и догађаји, добијају своје пуно објашњење и дубоко значење, — већ дуже времена се сматра као његов највећи допринос друштвеним наукама и прихваћен је од низа школа и праваца.

Али, тиме што су појединци економисти, — немарксистички и читаве школе усвојиле као свој мисаони апарат низ Марксових методских принципа и ставова, Марксов утицај се природно морао испољити и у другим областима — у области саме позитивне теорије и још даље, у утицају ове на примењену економију.

На овом месту не бисмо били у стању да изложимо све богатство овог утицаја на различите појединце, правце и дух који провејава у извесним школама савремене мисли. Можемо само констатовати да је у већини школа, можда у свима, које испитују целовитије механизам и законе капиталистичке привреде, утицај Марксове анализе капитализма врло велики. И то чак и код школа и покрета чији су се ствараоци изречно оградили од Маркса и његовог посредног или непосредног утицаја, као што је случај са енглеским економистом Џоном Мајнардом Кејнсом (John Maynard Keynes) творцем најзначајније доктрине и теорије која се бави економским проблемима капитализма — кејнзијанизмом. Управо у Кејнсовом делу а још у већој мери у делу његових ученика и следбеника „посткејнзијанаца“ који се радикализирају у односу на Кејнса, Марксов утицај је јасан не само у општем закључку о немогућности спонтаног аутоматизма у кретању капитализма и постојању унутрашњих противречности привредног развоја у њему већ и у примени извесних, Марксу врло блиских концепата, при објашњењу међуусловљености појединих сегмената капиталистичке привреде.

Марксов утицај се може пронаћи и у школама које су настале као реакција на заоштравање кризног циклуса и проблема акумулације у капитализму као што је *школа стагнациониста* и као што је *школа институционалиста* која баца тежиште на проблем приватне својине и приватно-капиталистичких институција, као кочнице привредног развоја и извора инхерентних противречности у капитализму.

Марксов утицај се такође може наћи и у једном од најзначајнијих теоријских оријентација после Другог светског рата, у *теоријама привредног развоја*. Нема готово ниједне варијанте ових теорија која у свом учењу не полази од извесних ставова које је Маркс формулисао на питањима проблема развоја капитализма у XIX веку. Зато извесни економисти дају Марксу једно од централних места у настајању ове теорије.

Најзад, о Марковом утицају може се говорити и у примењеној економији која решава проблеме савремених капиталистичких држава. Нарочито се његово име повезује за оне радове који, мада у новој форми и у нешто измењеном, математском руху, настоје да прикажу капитализам у органској и целовитој вези токова друштвене репродукције (на пример, *input-output* метода) и да у ту сврху користе Марковске шеме репродукције. Не мање су значајни радови из области економске социологије који се често инспиришу поменутиим Марковим методолошким концептима у Марковским изворним делима, пре свега у *Капиталу*. Ово дело и данас служи као узор синтезе чисто теоријског истраживања са обиљем емпиричког материјала из разних области друштвених наука — историје, права, филозофије, политике, итд.

Посматрано у целини, могло би се закључити да је Маркс ако не у основи а оно у сваком случају врло присутан у савременој и модерној немарксистичкој економској мисли која, иако не може да прихвати, из разумљивих политичких, идеолошких разлога читаву *целину* његове мисли и све њене закључке, посебно оне који се односе на природу и судбину капитализма — дубоко је прожета Марковом анализом капитализма, у низу својих општих и специјалних теорија и области истраживања. Отуда је Маркс данас један од најчитанијих и највише проучаваних мислиоца чија су дела остала предметом најконтраверзнијих и најстраснијих полемика. Пошто је већ хиљадита пут оцењен као ненаучан и одбачен од стране грађанских идеолога и економиста-политичара, Маркс се снагом своје мисли, неоодољивошћу својих закључака који се односе на природу капитализма, поражавајућом егзактношћу и далековидношћу својих научних прогноза стално и изнова намеће научној свести у капиталистичким земљама да би најзад нашао места и у њиховим критичким анализама капитализма.

4. Поставља се најзад питање каква је судбина и какав је значај Марковске економске мисли за социјализам, као *практичан економски систем*, као економска стварност која се концептује и развија на основама, под претпоставкама, у условима који су били изван фокуса научне анализе Маркса. При разматрању овог питања треба узети неколико момената у обзир.

Прво, позната је ствар да Маркс није писао, односно да је писао врло мало о социјалистичкој привреди; да је Маркс теоретичар капитализма; да би у основи његовог историјско-логичке и емпиричко-апстрактне методе свако уопштавање и дискутовање о конкретним проблемима социјалистичке привреде било у његово доба непостојања социјалистичке праксе ненаучна и недозвољива спекулација.

С друге стране, већ и површнија анализа Марковских економских дела (пре свега *Капитала* и *Прилога критике политичке економије*) показује да Маркс *није био само* теоретичар и критичар капитализма. Да је у сврху анализе капитализма изградио посебну економску методу и дао општу оцену стања грађанске научне економије свога доба које превазилазе по-

требе анализе капитализма; да је велики број страница у његовом делу посвећен разматрањима такозваних општих закона привредног живота и принципа који имају значења општих ставова политичке економије универзалније вредности.

Исто толико је важно да Маркс изводи и нужност и основне принципе и законе социјалистичког система из критике капитализма и његових институција. Те, уколико у његовом делу нема позитивне разраде деловања економских закона у одређеној емпиријској ситуацији изградње социјализма, има формулисаних општих закона и принципа на које се ова будућа ситуација треба у неку руку да ослања и о којима мора да води рачуна. Из позитивне анализе капитализма Маркс, дакле, несумњиво дедуцира низ *нормативних* принципа и закона социјалистичке привреде (на пример, када говоримо о деловању принципа расподеле према раду у социјализму, када говори о вредносној и материјалној структури производа у социјализму, када говори о планирању као свесној расподели друштвеног рада сходно пројецираним потребама, итд.). Рећи ће се на то да ови општи принципи и закони додуше постоје код Маркса али да конкретна пракса изградње социјализма захтева много детаљније и специфичније законитости да би могла да решава своје проблеме. И то је несумњиво тачно. Али то је шири проблем односа било којег теоријског производа у домену економских наука и конкретне економске праксе. Ни Марксова анализа капитализма не одговара *непосредно* ниједној конкретној пракси тада постојећих капиталистичких земаља већ добија своје специфично објашњење полазећи од посебних и специјалних економских закона који се у тим земљама испољавају. Зато Марксова анализа капитализма има одговарајуће пуно теоријско значење за теорију социјалистичке привреде.

Но само под претпоставком на основу које и произилази нужност извесног даљег развијања Марксових ставова, уколико је реч о социјалистичкој практичној изградњи. Марксова анализа капитализма је анализа „чистог капитализма“ и учење о *економским последицама* његове зрелости и потпуности у развиту. Марксово учење о нужности и неопходности социјализма произилази непосредно из његове анализе акумулације капитала, тј. закона централизације и концентрације капитала и радничке класе. На тој основи ниче и класни сукоб и његово разрешење и укидање у новим економским односима.

Међутим, историјски, социјализам настаје када капитализам још није испунио претпоставке „чистог“ и „зрелог“ капитализма у светским размерама већ само на извесним тачкама светског економског развитака. И историјски, социјализам настаје у националним економијама релативно неразвијеног капитализма. Отуда у њима и сви закони капиталистичког развитака имају само делимична узрочно-последична дејства која Маркс има у виду за развијени капитализам. Отуда, и нужност и неопходност да се у економској изградњи социјализма да толики значај *свесном, организационом и неекономском фактору* јер је дејство економских закона споро и недовољно да проузрокује социјалистичке учинке, тј. да репродукује

социјалистичке односе. Међутим, свуда где је утицај друштвене свести на материјалну основу врло јак не само да се развијају *специфичности* развојка који су одраз општег амбијента у коме се друштвена свест историјски уобличава већ делује читав низ неодређености и стања која је немогуће мерити егзактним мерилима и прогнозировать. Јер, као што је Маркс истакао, само се преврат у материјалним економским условима производње да констатовати с тачношћу природних наука, док су други односи (правни, политички) свести подложни великим осцилацијама у научном предвиђању.

Из претходног произилази да је значење Марксове економске мисли за социјализам врло специфично. Оно је, с једне стране, нужна основа за конституисање једне теорије политичке економије социјализма. Са друге стране, та основа *није довољна* по самој природи ствари. Маркс мора научно бити даље развијан и даље допуњаван, имајући у виду огроман и врло специфичан значај друштвене свести на изградњу социјалистичке економије. Можда ће даљи развој показати и нужност израђивања посебне, самосталне политичке економије социјализма чији су многи проблеми сасвим нови у односу на оне које је Маркс имао у виду и постављао као проблеме социјалистичке привреде.

Мислимо да у том отискивању у непознато, али научно оправдано, права веза са Марксом — поред коришћења његових економских дела — остаје у сталном проучавању основа његова схватања друштва и судбине човека, основних принципа и метода којима се он притом служио. Наоружани његовом методом и филозофијом, ми се не излажемо опасности да ћемо упасти у вулгаризацију и апологетику, да ћемо се одвојити од научног постављања и објашњења развојка у социјализму. При свем том, потребна је још једна велика Марксова врлина која га краси и која је предуслов како научних тако и етичких квалитета социјалистичког мислиоца који ствара економску мисао социјализма, врлина коју је Маркс изразио поводом првог издања *Капитала* речима које су уједно изражавае његов лични судбински мотив: „*Segui il tuo corso, e lascia dir le genti*“ („Ти иди својим путем а свет нека прича шта хоће“).

Иван Максимовић

RÉSUMÉ

Quelques reflexions sur la valeur de l'oeuvre economique de Marx

Dans ce travail a été examiné la valeur de l'enseignement économique de Marx pour la science marxiste en général et la place de la pensée économique de Marx dans la science économique contemporaine.

En partant de la conception que l'Economie politique de Marx représente une théorie économique qualitativement nouvelle et une nouvelle époque dans

le développement de la pensée économique, l'auteur a mis en relief qu'elle sert en même temps de base à la vérification et à la détermination de la valeur scientifique des autres composants du marxisme, à savoir: du matérialisme philosophique et dialectique, du socialisme et du communisme, qui se sont intimement associés à la pensée économique de Marx.

L'auteur aperçoit la place historique de la pensée économique de Marx dans la nouvelle méthode de l'analyse économique (matérialisme dialectique et historique), dans la nouvelle théorie du développement économique capitaliste (qui a pris naissance sur la base de toute une série de théories spéciales: sur la plus-value, le profit, l'instabilité inhérente de tout le système — tels que: les disproportions dans la reproduction, les crises, les tendances de la chute du taux de profit); et enfin dans l'enseignement de la transformation du capitalisme en socialisme, qui a évolué d'une hypothèse scientifique en réalité objective, tout en confirmant la valeur scientifique de l'enseignement économique de Marx.

Dans la dernière partie de son travail l'auteur a déterminé la place de la pensée économique de Marx dans la science économique contemporaine, et il constate que les différents aspects de l'analyse économique de Marx ont exercé une forte influence, et continue de l'exercer aujourd'hui dans une mesure de plus en plus grande, sur les courants dominants de la doctrine et de la pensée économique non-marxiste (keynsianisme, institutionnalisme, théories du développement économique, sociologie économique). L'application des concepts et des idées de Marx de la part des théories économiques contemporaines de capitalisme d'Etat l'auteur rattache aux vues plus exactes et plus réalistes de Marx dans les explications sur la nature des phénomènes économiques dans le capitalisme. Or, dans ce processus l'auteur aperçoit de même la victoire des principes scientifiques de Marx dans la science économique, la nécessité objective des écoles non-marxistes de l'Economie politique d'intégrer dans leur enseignement — pour des motifs différents — les contributions de Marx à la théorie économique.

МАРКОВА ТЕОРИЈА ДРУШТВА

Пре више од три четврт века Маркова кћи поставила је оцу неколико питања и добила ове одговоре:

„Ваша главна особина? — Концентрација тежње. —
 Ваше схватање о несрећи? — Покоровање. —
 Ваше схватање о срећи? — Борити се. —
 Ваша омиљена максима? — Ништа људско није ми туђе. —
 Ваш омиљен мото? — У све ваља сумњати.“

Изузетно су ретке личности у интелектуалној историји човечанства у којих су се на тако потпун начин стопиле њихове карактерне особине и научно дело које су створиле. Фихте (Fichte) је једном рекао: за какву ће се филозофију неко одредити зависи од тога какав је човек. Парафразирајући, могли бисмо да кажемо: какво ће филозофско дело неко створити зависи од тога какав је човек и коју социјалну позицију афир-

мише. Само револуционарна, критична мисао која се без остатака посветила тражењу истина испод наслага заблуда и предрасуда могла је да револуционише науку о друштву, да обогати наше сазнање револуционарним активизмом и радикалном хуманистичком оријентацијом.

Већ у *Тезама о Фојербаху* и у тзв. раним радовима Маркс је израдио општефилософске, хуманистичке претпоставке новог схватања суштине друштвеног човека и човековог друштва, структуре друштва и његових законитих тенденција историјског развитка. Тако прва теза о Фојербаху формулише ову идеју: „Главни недостатак свег досадашњег материјализма [...] јесте то што се предмет, стварност, чулност узима само у облику објекта, или у облику контемплације, а не као људска чулна делатност, пракса, не субјективно [...] Зато он не разуме значај „револуционарне“, практично-критичне делатности“. Трећа теза: „Материјалистичко учење да су људи производ околности и васпитања, да су према томе измењени људи производ других околности и промењеног васпитања, заборавља да да баш људи мењају околности [...] Једанаеста теза: „Филозофи су свет само различито тумачили, а ради се о томе да се он измени“. Човек је по Марксовом схватању део природе, њен најсложенији и најразвијенији производ. Али у исти мах он је и потпуно својеврсно, квалитативно различит део. Он није посебно биће које само посматра, одражава спољни свет већ и биће које га својом делатношћу преображава. Тако и природа постаје његово дело и његова стварност; она није потпуно спољна, независна од човека. Остварује се дијалектичко јединство објеката (спољнег света) и субјекта који га својом активношћу преображава — јединство које је дато у производној делатности. Ту, у свету природе стојимо ми људи који деламо, мислимо и тиме чинимо да колико год били производ природе, толико и она постаје наш, људски преображени свет. Ту чињеницу нису разумеле натуралистичке природњачке, социолошке теорије које су објашњење социјалног ставили ван друштва и човека. Теорије које су запажеле само утицај природних, биолошких фактора, а игнорисале чињеницу да исто толико човек делује на природу и мења је.

Човек је дакле активно стваралачко биће. Он се од природе разликује не овом или оном особеношћу већ целокупним начином своје људске егзистенције, својом особеном, генеричком, људском суштином. Суштина човековог друштвеног бића, тајна његовог издвајања из света природе лежи у стваралачкој, сврсисходној и слободној друштвеној производној делатности — друштвеној пракси којом преображава природу и у исти мах мења и себе и формира своје друштвено биће. Чак и биолошки и психички живот почиње да еволуира под притиском социјалних сила. Чула друштвеног човека су друкчија од чула недруштвеног, људско око нема само способност за перцепцију већ и за естетско уживање. Нагонска делатност се претвара у сврсисходну, стваралачку која ствара оруђа за производњу — те човекове вештачке, продужене органе — који силно повећавају његову власт над природом и оспособљавају га да универзално производи, да репродукује читаву природу и ствара и оно што у њој не постоји. Не увиђа-

јући ову чињеницу, индивидуалнопсихолошке теорије вртеле су се у безизлазном кругу тумачећи социјална збивања првенствено и непроменљивим својствима вечите људске природе, урођеним психичким особеностима појединаца. Јер ако су непромењиви нагони, урођене психичке особености основни чинилац социјалних збивања, тада како тим константама објаснити кретање, променљив ток социјалног развјетка. Ако се пак и саме психичке особености мењају, тада очигледно извор промена треба тражити само изван њих — у социјалном. Посматрање друштва искључиво кроз наочари индивидуе (грађански индивидуализам) апстрактног појединца ишчупаног из свог реалног историјског оквира, није могло да се уздигне до разумевања да је индивидуа *друштвено* биће, и да мењајући спољне услове свога живота истовремено мења и своју природу и ствара друштво. Оно није могло да се уздигне до научног схватања да је историјско стварање човека помоћу рада у исти мах и стварање људског друштва и да целокупност управо тих радних, производних веза и односа чини ону скривену основицу на којој почивају и све остале друштвене везе, односи и установе. Религија, породица, право, морал, наука, само су посебни начини производње, рада и падају под њен општи закон, каже Маркс.

Да би људи опстали морају да производе материјално и духовно, да би производили морају да се удружују, да ступају у међусобне односе. У тој тачки почињу да делују закони људског удруживања, законитости стварања различитих друштвених структура и различитих облика друштва и друштвености. „Ни правни односи, ни државни облици не могу се разумети из себе самих, нити из тзв. општег развјетка људског духа, него им је корен напротив, у материјалним животним односима [...]. Не одређује свест људи њихово биће, већ обрнуто, њихово друштвено биће одређује њихову свест“ (*Критика Политичке економије*, предговор и увод).

Унета је велика идеја материјализма у разумевање и тумачење друштва, изграђено је материјалистичко објашњење најважнијих социјалних феномена: државе и права, политичких институција, и конфликта, структура друштвене свести и идејних облика (*Немачка идеологија, Класне борбе у Француској, Осамнест Бример Луја Бонапарте*). У производној радној делатности нађена је природна основица друштвености. Економска структура, скуп основних *продукционих односа* који су и сами резултат нивоа материјалних производних снага, сачињавају ону *реалну основу* на којој се подиже читав огромна *структура друштва* и мења се законито са променом ове основице.

Али различити облици друштвених заједница, установа, организација и свести када су једном никли из потреба друштва и појединаца, из датих услова егзистенције (суме производних потенцијала и облика односа који су затечени, наслеђени као резултат енергије ранијих покољења), постају сада са своје стране нова и релативно осамостаљена друштвена сила. Друштвена сила која крећући се сада и по сопственим законитостима развјетка, делује повратно на узрок који их је изазвао, покреће га, и мења, успорава или убрзава и делује активно на преображај основне структуре (или је чак некада и превазилази у облику анципирајућих учења и идеологија).

Међутим, тражећи основе друштвености у слободној, сврсисходној радној делатности, Маркс није стварао илузију о вечито слободном људском раду. Он је дубље него други схватао да би друштвени човек остварио своју људску, друштвену суштину потпуније, да би реализовао што може да буде, да то зависи од типа продукционих односа. Тако је створена чувена типологија, класификација историјских типова друштва. Откривањем корена основних друштвених веза у производној делатности, откривена је методолошка нит помоћу које се могло из мање важних и несуштинских веза издвојити сталне и битне везе. Константе које омогућавају научно позданије класификовање мноштва различитих конкретних друштава у неколико основних историјских типова и откривање њихових специфичних законитости функционисања и развоја. Тако су велике социјалне целине (са истоветним начином производње и њему адекватним политичким, правним, културним и духовним структурама) диференцирана на: а) друштво отуђеног рада и личности, класно друштво у његовим појавно различитим облицима егзистенције, у којима доминирају доминација, класни конфликти и приватна својина као њихов структурални извор, и б) бескласно друштво, ослобођеног рада.

У теорији отуђења приказује се како у привредној, илузорној (класној) заједници радна делатност, та основна животна манифестација друштвеног човека, није добровољна већ је принудна и не налази се под његовом контролом. Њоме управљају друге друштвене силе отуђене од произвођача. Резултати рада такође им не припадају нити они о њима одлучују. Резултати рада производе чудесна дела али не за њихове произвођаче. Ако произвођачи не уређују и не контролишу властиту делатност и њене производе, ако су они отуђени у акту производње и расподеле. Онда то чини неко други изван и изнад њих. Стварају се друштвене силе које се отуђују од удруженог човека и које господаре његовом активношћу, — у првом реду друштвене класе. „Приватно власништво је, дакле, с једне стране нужна последица отуђеног рада, а с друге средство помоћу које се рад отуђује“. „Она је материјални, резимирајући израз отуђеног рада“, колевка експлоатације и класних односа. Тако је развијена специфична теорија класа која је интегрални део научне теорије друштва.

Међутим, да би се изменио положај човека, да би се учинио достојнијим његове људске егзистенције потребно је изменити, револуционисати постојеће друштво, његову структуру. И настаје други опус у Марковом делу. Опште филозофске претпоставке продубљују се минуциозном анализом постојећег економско-политичког система, његовог функционисања и законите трансформације. Стављена је под лупу критичке анализе *анатомија буржоаског друштва*, његова скривена база. Који су то стварни механизми који рађају експлоатацију, отуђење друштвене силе, класе и њихове конфликти и корелате: модерне политичке организације и идеологије? Које су то друштвене силе које друштво тако расцепљено на антагонистичке делове, држе на окупу, и у исти мах делују испод површине у правцу неминовног преображаја његове структуре?

У *Капиталу* и пратећим економским радовима описан је прво процес историјског конституисања капиталистичког система, а затим је, продирањем у скривену базу његове егзистенције утврђено да се испод привидне размене еквивалената крије стварни унутрашњи механизам експлоатације. Капиталиста не купује рад већ радну снагу, једну посебну врсту робе која има способност да производи више него што износе трошкови њене репродукције. Процес у коме се ствара вишак вредности, присвајање неплаћеног рада, истовремено је и процес производње капиталиста на једној страни и радника, најамне радне снаге на другој. Ту лежи и најдубљи социјални извор, структурални извор њихових нерезрешивих конфликта који воде ка промени постојеће структуре. Најзад, капитализам је концентрисао раније сићушна, ограничена средства производње и преобразио их у моћне полуге производње, а низ изолованих операција претворио је у битно друштвени процес производње. Али подруштвљавајући тако силно процес производње остављао је расподелу и даље у приватним рукама и тако заштравао основну унутрашњу противречност система. Уколико је у потери за максимални профитом и у немилосрдној конкурентској борби за економски опстанак вршена све обимнија централизација и концентрација производних потенцијала, претварање мноштва предузетих пигмеја у мали број индустријских гиганата, утолико је потпуније избијала на видело све већа неспојивост битно подруштвљеног карактера производње и капиталистичког приватног присвајања. Објективне, унутрашње противречности система које делују испод површине економске структуре законита су опруга сталног кретања и преображаја система, процеса његове „креативне деструкције“. Но у исто време у том делу друштвене структуре налази се и колевка друштвених сила које су историјски носиоци промена. Тако су откривени и научно објашњене прво објективне, законите тенденције које воде деструкцији постојећег и афирмисању новог, супериорнијег типа друштвене организације. И друго, *основна субјективна сила, радничка класа*, која је историјски извршилац ових промена, које се врше са насиљем ако се старо опире или мирно. Пролазећи кроз различите фазе свог развитака, пролетаријат се политички организује, ствара своје организације и идеологију (*Комунистички манифест*). „Људи постају свесни конфликта и борбом га разрешавају. Идеје када овладају масама постају материјална снага преврата, способне да активирају преображај постојећег у чијем су окриљу већ никли револуционарни елементи будућег. Изградња је теорија *социјалне револуције* која синтетички спаја објективне, структуралне узроке социјалног гихања и његове субјективне актере. Противречје постојећих односа производње и нараслих производних потенцијала који се више не могу несметано развијати у страним, уским оквирима, најдубљи је структурални извор социјалне револуције, која мењајући економску основу доводи и до преврата читаве огромне надградње. Социјални носиоци тог преображаја који постају свесни конфликта и борбом га разрешавају нису ни велике личности, као што је мислио Карлајл (Carlyle) нити неадаптитани појединци који долазе у сукоб са постојећим нормама, као што верују Парсонс

(Parsons), и Мертон (Merton), нити, најзад, уске завереничке групе као што је био уверен Бланки (Blanguie). Ова историјска функција припада читавој једној великој друштвеној класи, модерном радничком покрету. Припада радничкој класи чија је доминација, само историјски прелаз ка *укидању свих класа, стварању бескласног друштва*. Али, стварајући поступно ново друштво, нову структуру, она нема да остварује утопијске конструкције. „Она има само да ослободи оне елементе новог друштва који су се већ развили у крилу старог буржоаског друштва које се налази у распадању“ (*Грађански рат у Француској*).

Три су нарочито елемента Марксовог научног фонда, његове теоријске заоставштине, који заслужују да буду посебно акцентовани.

Марксова способност синтезе, целовитог научног посматрања структуре постојећег друштвеног система и његове динамике, законитих тенденција промене постојећег. Тиме што је истражила кључни однос између друштвене структуре, друштвених група и њихових конфликта као сила које активирају промене, Марксова дијалектичка метода је критички превладавала Ахилову пету социолошке теорије од Канта (Kant) и Диркема (Durkheim) до модерног функционализма. Да је описивао само структуру постојећег, проучавао само услове стабилизације друштва, Маркс би био великан али не би револуционисао науку о друштву нити би се издвајао из плејаде класика социолошке мисли. Тамо где су други видели вечите природне законе и постојећу структуру као једину рационалну, Маркс је откривао само закон одређеног ступња развоја. Разумевање постојећег за њега је било и разумевање његове нужне промене, негације, стварања новог.

Међутим, то ново није развитак безличних, анонимних структура које се стварају искључиво иза леђа људи већ је законит процес ослобођења рада, укидања приватне својине, класне доминације и неједнакости, хуманији положај удружених личности. Стога социјализам и комунизам који наслеђују капитализам као облици колективног привређивања и форми друштвеног живота нису само вредности, племенити циљ. Они су резултат противречних друштвених процеса и вољних акција великих друштвених покрета и сила. Визија новог израста из научне критике постојећег, у тенденцијама стварног откривају се могуће пројекције будућег. Редак је мислилац у кога се идеал, вредносно и фактичко тако спаја у природну синтезу у кога се вредност претвара у фактичко, и фактичко у вредносно.

Најзад, Маркс је имао изванредну способност да иза спољашњег, иза привидног открије унутрашњу суштину предмета, социјалне појаве. Тамо где су други видели само размену једнаких вредности, еквивалената, он је откривао специфичну експлоатацију. Тамо где су остали мислиоци налазили само сагласност воља, *consensus*, као силу која одржава постојећи поредак, он је откривао и доминацију једних група над другим, политичку принуду и неједнаку расподелу друштвене моћи. Тамо где су остали видели потпуну аутономију идеја које су им изгледале као архитект соци-

јалног поретка и основни чинилац кретања друштва, он је нашао материјалистичко објашњење свих страна друштвеног живота и најдубље друштвене факторе који условљавају и идеје, те покретаче покретача. Као одрази у људском оку тако се и односи у друштву приказују у изврнутом, у искривљеном стању. Потребна је изузетна научна способност да се испод површинског привида утврди њихова права унутрашња суштина и порекло.

Маркс је оставио богату интелектуалну заоставштину — теоријска сазнања о човековом друштву и друштвеном човеку, и снажне инструменте, методе за стицање нових знања. Али под условом да их примењујући као фундамент даље развијамо и продубљујемо. Он није створио нити оставио завршен систем канона нити догми. Тек је касније низ страшних симплификатора догматизовала истине и претворила их, као што је Лењин лепо изразио, у иконе на зиду. Критичку анализу заменила је не ретко бирократска апологетика и глосаторско коментарисање а суптилан научни метод за стицање нових знања заменило је грубо вулгаризовање. Није био редак случај да се сматрало да је неколико сверешавајућих максима довољно да замени сложен поступак стицања нових знања и да треба само притиснути на одговарајуће дугме да би искочили готови одговори и формуле. Међутим, сама чињеница да је марксизам везан за револуционарну класу и револуционарне тенденције развоја друштва разлог су што он не може ни у једном тренутку да буде коначан, завршен и затворен систем готових, апсолутних истина које не подлеже никаквом даљем развоју. Ако хоће да остане на висини свог оснивача, марксистичке мисао мора да оствари и данас као јуче пуну повезаност са реалношћу, са светом чињеницом који се необично брзо мења. Формирање нових друштвених односа, вредности и система које иде у корак са распадањем старих — живе и стално променљива реалност мора да буде један од извора научне инспирације, предмет критичког научног уопштавања и анализе. Не мање је извесно да она не може да се изолује од токова светске научне мисли, нових идеја и научних грана које се стварају и у немарксистичким и ванмарксистичким мисаоним оквирима, нити да унапред, *a priori*, и без анализе одређује свако њихово решење. Марксистичка научна мисао не може да се затвори, она мора да буде отворена, али у тој отворености она мора да буде *критички* затворена, да својим теоријско-методолошким критеријумима одваја оно што је научно и рационално од ненаучног, идејног наноса и пуке еклектике. Управо, Маркс је оставио пример научног односа према токовима светске науке од којих се никада није изоловао, затварао, већ их је увек критички анализирао, издвајао оно што је рационално од ненаучног.

Марксизам заиста није интелектуални посед на коме је претеча засадио стогодишње дрво а ми наследници, као нека врста интелектуалних рентијера, треба сада само да беремо плодове. Ни једна научна мисао која је створена не сме за нас бити толико света да не буде даље развијена, продубљена оним сазнањем које пратећи реалне промене даје потпуније одговоре на стара питања и постављајући нова тражи и налази научне одговоре.

RÉSUMÉ

La théorie de Marx de la société

Dans cet article est accentuée la conception de Marx de l'essence de l'homme social et de la société de l'homme, son approche humaniste et activiste dans l'interprétation de la société, l'unité du sujet (de l'homme-créateur) et de l'objet (la nature).

L'examen de l'essence générique de l'homme, ses activités productives créatrices est rattaché à la conception de Marx de l'essence de la société, de la structure sociale, dans laquelle une place spéciale est réservée au rapport de production fondamental en tant que base sur laquelle s'élève la superstructure de la société. En relation avec cela est la conception de Marx de l'aliénation de l'homme et sa différenciation des communautés sociales réelles et apparentes, de la société de classe et sans classe.

Pour que la communauté apparente puisse se transformer en communauté réelle et pour que la condition de l'homme puisse se modifier et qu'il devienne digne de son existence humaine, il est nécessaire de révolutionner la société existante. Les hypothèses philosophiques générales cèdent la place à l'analyse minutieuse du système économique-politique existant, de son fonctionnement et les courants de sa transformation conformes aux lois, ainsi que des forces sociales qui actionnent et effectuent la métamorphose sociale. C'est ici que se trouve contenue l'analyse du capitalisme, de la classe ouvrière et du passage au socialisme.

ПРОБЛЕМ ПРАВНЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ КОД НАС

Данас се у Југославији са свих страна, и званичних и друштвених као и научних и стручних, поставља питање израде термилошких речника и то посебно за сваку научну дисциплину или за сваку грану друштвеног, техничког, ужег стручног и уопште пословног живота. Тиме је позвана и правна наука да припреми и изради југословенски стручни правни термилошки речник.

Питање термилошког речника правних термина није за нас ни ново ни на почетном стадијуму. Имамо за собом неколико дела из средине прошлога века која су темељно обрађивала нашу правну терминологију. Чувени правни историчар Владимир Мажуранић дао је своје дело *Приноси за хрватски правно-повјесни рјечник*; Валтазар Божишић у својим списима оставио је богату збирку правних и социолошких термина које је сакупио по нашем народу припремајући грађу за Општи имовински законик за Кнежевину Црну Гору. Велики део тог богатства није могао наћи своје место у овом сјајном законодавном делу. Цитирамо само ова два значајна радника на правној терминологији али тиме не исцрпљујемо листу заслужних трудбеника на овом пољу. Велики број учених српских правника бавио се овим питањем. Нека нам буде допуштено да наведемо имена наших савременика, професора Живојина Перића, Драгољуба Аранђеловића; Михаила Константиновића, Сретена Вукосављевића и Мехмеда Бего-

вића. Они су проучавали зле стране српске терминологије у правном животу и показивали велике склоности да нас науче правилнијој, богатијој и тачнијој правној терминологији упућујући нас да користимо оно расуто народно термилошко благо које у потпуности одговара духу правних схватања нашега народа и које је кадро да издржи све критике и правника и лингвиста ако буде уведено у употребу у правној науци и законодавној техници. Зато нас овај позив на израду правне терминологије не затиче ни необавештене нити је потребно да нас било ко уверава о нужности и прешности да приступамо овом послу.

Проблем стручне терминологије у свакој области науке, технике, привреде и сваке друге гране друштвеног живота поставља се у свакој земљи и за сваки језик. Али се тај проблем са већом снагом поставља у оним земљама и код оних народа код којих има више културних центара преко којих се утврђује и шири стручна терминологија. На пољу правних наука то се компликује и постојањем већег броја sukcesивних или паралелних законодавно-правних система и подвојених система судства. Сигурно је да свако аутономно законодавство и свака аутономна јуриспруденција прима, ствара и употребљава своје стручне термине и тако изграђује сопствену терминологију која није увек у складу са термилошким осећањима ни науке ни људи из правне струке и народа. Иако су обично на истом језичном подручју термини тих аутономних система најчешће доста слични, врло је могуће (а то се дешава и данас у Југославији) да нису идентични. Већ ово је довољно да се укаже на специфичност коју носи у себи задатак изградње југословенске стручне правне терминологије. Та је специфичност издваја врло много од проблематике неких других струка које такође морају приступити изради својих посебних термилошких речника.

Постојање више центара у оквиру истог језичког подручја и више правних система као термилошких извора, што је случај у Југославији, приближује нас проблематици која се поставља у овој области на међународном плану. Нису у питању овде разни језици већ диференцијације и у оквиру једног јединог националног језика (нарочито ако у њему постоје неколико карактеристичних жаргона, као што је то код нас). Ту се проблем не поставља само историјски (услед разних владајућих система туђина) него и због неких центрифугалних дејстава у кретању језика, па и услед општег развоја права до кога долази због динамике живота као последице промене друштвене базе и структуре. Упоредо са тим осећају се дубља кретања и радикалније промене и у науци и у позитивном праву. То је утолико осетљивије на пољу правне терминологије код нас јер смо у процесу сталне револуције која мења садржину друштвених односа, ствара нове односе и нове појмове па је потребно да они добију своје адекватне термине и у науци и у позитивном законодавству.

Појава напуштања старих термина и уношење нових у грану правне науке и технике захтева брижљиво праћење процеса стварања и мењања стручних термина у правној науци и законодавству. Опште узев термини су полуге језика споразумевања између људи у научном и пословном свету.

Зато се већ од средине XIX в. утврђује и објављује у Европи и Америци стручна терминологија појединих грана друштвене активности. Тај се посао у свима народима врши паралелно и независно од израде и издавања општих језичних речника. Ти општи речници укључују у себе и правну терминологију, али је општа констатација у науци да они не улазе у специфичност правних термина и пружају често неправилну слику о њиховој садржини, појму који они одражавају. Ово је утолико важније што правни термини имају утицаја на рад и живот свих грађана а не само правника. Они су саставни део могућности познавања закона, а наше се друштво још увек (можда неправично) ослања на максимум да се нико не може извинити непознавањем закона, чије познавање захтева упознавање са правним терминима. Зато стручни правни термилошки речници нису само средство у рукама људи од закона него и широких народних маса. И то је једна од појава специфичног карактера у овој области.

Иако је општа појава да се стручни термилошки речници појединих грана по правилу израђују за људе те струке, ипак баш та потреба дошла је до изражаја на међународном плану. Организација Уједињених нација и њене специјализоване агенције, као и многе друге међународне и невладине културне и привредне организације на међународном плану, сусреле су се у спровођењу своје активности са проблемом тешкоћа које настају услед разлике стручне терминологије и натеране су да предузимају мере да отклоне свакодневне недаће и неспоразуме које тај проблем у научном и практичном животу непрестано намеће. У томе послу оне теже да савладају бар основну тешкоћу и постигну свој циљ од прворазредног значаја: да омогуће споразумевање људи који долазе на међународне послове из разних крајева света и који се уобичајено служе својим националним језиком. Иако је њихов циљ да се уједначи стручна терминологија, ако је то могуће, оне се врло често задовољавају и постизањем мање амбициозног задатка. Кад није могуће да се стручна терминологија изједначи, спушта се на нижи степен: да се утврди терминологија којом се служе стручњаци и да се одреди адекватност паралелних термилошких израза. У пракси се дошло до закључка да је важно али да није битно утврдити апсолутно уједначену терминологију по сваку цену ако зато нема услова. Можда је важније за праксу бар сакупити све термине из разних језика који су признати за употребу у одређеној грани, па утврдити њихова међусобна адекватна значења и извршити међусобно повезивање у термилошким речницима по методу упућивања. Та акција указује да није могуће увек доћи до резултата да термини са квази-адекватним значењима представљају у строгом смислу синониме, већ су то често речи које означавају приближно исти појам или, још чешће, варијације истог појма.

Као пример немогућности да се овај проблем реши давањем идентичне стручне терминологије наводи се поморство. Али и поред тога посао је дошао до извесних резултата. Израђени су упоредни стручни речници поморске терминологије по методу повезивања термина признатих у стручној италијанској и британској поморској терминологији. Такви упоредни

речници термина били су неопходни с обзиром на конкуренцију британске и медитеранске поморске терминологије које су обе биле једновремено у употреби и доводиле до неразумевања и забуне у свима гранама поморства: привредној, техничкој, правној, навигационој, итд. До скоро се, па и данас, једновремено употребљавала италијанска (и шпанска, према томе романска) поморска терминологија на Средоземљу и у водама Латинске Америке, док је на северу Европе и Америке и на Крајњем Истоку била и остала у употреби углавном британска терминологија. Пристанишни капетани нису се могли често споразумевати са заповедницима бродова а пословни људи морали су прибегавати тумачима јер су многи називи поморских послова и њихових клаузула, према свакој од тих стручних терминологија, имали сасвим друга значења. Зато је израђен низ речника адекватних термина за означавање појмова у поморству. Углавном термини нису изједначени али се данас лакше сазнаје коме латинском термину у поморству одговара који од англосаксонских стручних термина, иако се то коришћење адекватних термина мора вршити са крајњом обазривошћу јер чак и ти називи синоними немају увек исто значење по садржини појма који означавају. Иако ти речници нису аутентични по својој правној снази, они су ипак од велике помоћи. Утврђивањем тих терминолошких стручних речника и означавањем синонима за термине из ове две основне поморске терминологије, у приличној мери се постигло да се отклони или бар смањи збрка око термина и појмова.

Као што смо већ истакли, ОУН и специјализоване агенције повезане са њом бациле су се на посао израде стручних терминолошких речника. Међу тим агенцијама помињемо нарочито Светску организацију за исхрану и пољопривреду (FAO), Светску здравствену организацију (OMS), Међународну организацију рада (OIT). Посебно подвлачимо за значај овог посла UNESCO. Све су оне приступиле организовању рада на издавању упоредних терминолошких речника појединих струка. Ти речници треба да међусобно повежу стручне термине упућивањем на адекватне термине из других језика који су у употреби од стране тих организација. У првом реду методом упућивања повезују се француски и енглески стручни термини али се постепено иде и на повезивање термина из других званичних језика Уједињених нација. У рапортима тих организација издаци за овај посао правдају се чињеницом да се то мора урадити, јер се иначе научници и стручњаци на заједничком послу међународних организација између себе не би могли разумети и правилно оријентисати о појмовима помоћу којих се врши споразумевање. Нарочито је са великом журбом овај посао био савладан од стране Светске здравствене организације јер се без израде стручне медицинске терминологије нису могла поставити правила о санитарској служби у светским размерама нити тачно утврдити о којим је болестима, којим здравственим појавама, којим медицинским средствима и лековима реч, јер латинска терминологија није свуда и у потпуности усвојена и позната. — Све те специјализоване агенције врше овај посао и непосредно и преко других афилираних организација, UNESCO нарочито преко наци-

оналних научних и стручних унија, које оне ангажују, па и финансирају у ову сврху. На међународном плану то је данас актуелан и општи посао.

На правном терену питање стручних термилолошких речника на међународном плану је такође у процесу настајања. Нарочита заслуга за то, из чисто практицистичких узрока и потреба, припада Служби превођења ОУН јер је било великих жалби на састављање вишејезичких званичних докумената у ОУН. Исти проблем поставља се и од стране оних научних кругова који врше проучавање упоредног права али резултати се не би могли сматрати као завршени.

Браћамо се на питање правних стручних термилолошких речника код нас у Југославији. Наша правна наука и стручна делатност на правном пољу у прошлости развијали су се ако не потпуно а оно у великој мери. различито и одвојено у појединим деловима Југославије и то под акцентуирано неједнаким историјским условима. При изградњи наше правне терминологије трпели смо утицаје не само туђинских режима него и оних који су долазили другим путевима из разних страних културних центара и преко њихових језика. Стручни термини у праву стварали су се при томе и под неједначеним опште познатим условима развоја уопште, а посебно језичних закона у појединим деловима где живе народи Југославије. Подвлачимо да је то стварање било неједначено чак и код Срба и Хрвата на појединим историјским подручјима. Нећемо излагати у овом чланку историјске услове у овом погледу за све крајеве наше земље јер сматрамо да су они опште познати. Али ћемо навести само неке од њих. Тако на пример, делом плански а делом услед утицаја правних стручњака који нису уопште познавали српскохрватски језик, аустроугарска администрација стварала је у Босни и Херцеговини посебну терминологију не ослањајући се ни на лепоте народног језика у тим покрајинама, ни на изграђену, релативно на високом степену, правну терминологију у Хрватској и Славонији и у Србији. Требало је доказати и на томе пољу тачност тезе Ватрослава Јагића о посебном босанском језику. Исто тако и круновини Далмацији аустриска управа дала је званично утврђену посебну правну терминологију на три званична језика (италијанском, немачком и нашем) кодификовану у један речник по методу упућивања. Овај званични стручни термилолошки речник представљао је збир језичних норми које су обвезивале на употребу у службеном раду управе и судства у Далмацији. Разумљиво је да се ту ишло на отварање терминологије на нашем језику од већ утврђених стручних правних термина у Хрватској и Славонији и у Србији. Наивно је веровати да се утицај ових терминологија, убачених са стране, срушио распадањем Аустро-Угарске. Та наметнута стручна правна терминологија оставила је дубоког трага и у народу, а нарочито код стручних правника упућених на обавезну употребу те званичне терминологије. Тај се утицај осећа и данас код нових поколења и код интелектуалаца, додуше са често деформисаним првобитним терминима.

Али није само званична терминологија продубљивала јаз и наметала разлике свесном акцијом туђинских режима. И поред вуковске и илирске

тежње за изједначењем књижевног језика, службени (уредовни) језик код Срба и Хрвта формирао се у погледу правне стручне терминологије на различите начине. Страни утицаји и домаће кованице најчешће су долазили до израза преко кабинетског списка, живих предавања са катедара, судских одлука и законодавне технике. Све је то доводило до неуједначене терминологије и она је и данас карактеристика наших правних активности и у науци и у пракси. То је узрок да наш образован правник, формиран у једном од наших универзитетских центара, ако пређе на подручје утицаја другог културног центра, треба прво да савлада разлику стручне терминологије уопште а посебно своје струке. Низ мојих колега и бивших студената жале се да им причињава тешкоће читање стручних дела њихове струке написаних према терминологији у употреби од стране других центара правне науке у нашој земљи. У највећем броју случајева наши студенти права недовољно се служе литературом из других делова наше земље. Те исте жалбе долазе и од правника у управи и судству кад пружају правну помоћ судовима и органима подручја других социјалистичких република или се служе резултатима правне помоћи коју србијанским установама пружају органи и судови са територије других република. Још веће су жалбе на тешкоће при тумачењу списка и исправа о правним пословима закључених ван наше републике или при примени правних прописа са других југословенских подручја. Адвокати и странке често имају муке да објасне суду значај и смисао употребљених правних термина.

Навешћу само један случај, иако усамљен и можда драстичан, докле иде та разлика у терминологији. Код нас у Србији и српској правној науци и пракси *државина* као термин означава појам посесије, тј. држања ствари у своје име иако не можемо доказати свој неоспоран правни титулус да је ствар наша. По терминологији у употреби у СР Хрватској, по доктрини и јуриспруденцији заснованој на званичном преводу Општег грађанског законика, уведеног на правну снагу у Хрватској за време апсолутизма, *државина* означава термин за појам детенције, тј. држања ствари у туђе име и за другога. Низ термина правне природе у београдском и загребачком жаргону имају различита значења, као што се исто тако за низ појмова употребљавају разни термини који често нису једноставни за разумевање на другом подручју.

Лично сам се уверио у тешкоће које у пракси настају из ових разлика правних термина у привредним споровима. Као повремени судија Врховног привредног суда и као арбитер имао сам прилике да видим како се судови боре са тешкоћама из ових терминолошких разлика кад утврђују интенцију странака у спору. То бива нарочито ако саговорачи потичу из различитих крајева наше земље у којима су у употреби различити термини за исти појам. Ако једна странка закључи уговор по пристанку, састављен према правној терминологији из текућег језика седишта друге стране, а тај исти термин у њеном пословном седишту има друго значење, суд није у стању да утврди тачно садржину *consensus*-а, нити која је од

странака савесна а која није. Сусретали смо и случајеве да је адхезиони уговор склопљен према формулару чији правни језик и термини не одговарају текућем језику ниједне од страна већ се једна од њих рутински повела за формуларом, то понудила другој, а ова прихватила не водећи рачуна о формулисању клаузула. Наша трговачка мрежа пребацује такве формуларе са једног на друго правно подручје. Може ли суд у оваквим случајевима да пође од тезе правних заблуда, да мимо текста писменог уговора конструише други уговор по садржини, према томе шта су странке подразумевале под употребљеним терминима?

Горње примере сам навео само да покажем на чињенично стање овог проблема. Не пледирам ни за који од термина које сам у пракси срео. За нас се поставља само доказ да проблем израде стручних терминолошких речника у праву постоји не само као проблем правне науке него и дневнога живота. Али како га треба савладати и решити?

По нашем схватању први посао при стварању јединственог југословенског стручног правног терминолошког речника јесте сакупљање термина од утицаја по право. То у ствари значи да постоји претходно питање да ли треба вршити селекционирање термина или их скупити све који су били или су у употреби у правном животу наших народа и нашој правној науци и пракси. Кад једном буду прикупљени сви ти термини, поставиће се питање њиховог уношења у правни стручни терминолошки речник.

У тој другој фази, по нашем уверењу, не треба хитати да одмах створимо терминолошки речник са једнообразним терминима који би се утврдили путем селекције и огласили за правилне и обавезне да би се други одбацили. По нашем уверењу било би боље у те стручне терминолошке речнике уврстити све правне термине који буду прикупљени и повезати их по методу упућивања, тако да се за сваки термин стави упутница на друге термине који представљају његов синоним или варијацију. Ми верујемо да би овде требало поступити као што се поступило у УНЕСКО-у. Треба ићи на упућивање једног термина на други и давање објашњења тамо где неки од стручних термина представља ознаку за два или више појмова и где се синоними не могу тачно утврдити.

Наше је мишљење да не би требало на силу стварати одређене речи којима би се дало право да буду схваћене као обавезни правни термини за обележавање одређених појмова док би се потискивале друге одговарајуће речи из културног блага наших народа (иако сам лично задојен тежњом да створимо једнообразне термине за поједине стручне појмове).

Наглашавам да не смео кроз правнички стручни терминолошки речник да стварамо круте језичне и терминолошке норме које искључују по сваку цену употребу других термина ако они стварно постоје у науци и пракси за исти правни појам. Али у том случају, поред употребе метода упућивања, морамо објаснити и нијансе које се тим терминима означавају.

Изјаснили смо се да израда ових стручних правних терминолошких речника не сме да има као основни циљ „пурификацију“ језика кроз

селекцију термина или њихово прекрајање у духу законитости језика, него као циљ треба поставити сакупљање свих правних термина. При томе наводим да ми за исти појам имамо неколико назива. Пре свега и аутохтони домаћи називи нису идентични. То често зависи од краја из кога су поникли. У том погледу наше је мишљење да није реч о локализму, теза коју бране они који би желели да термину свога жаргона осигурају монополски положај, већ је у питању често ознака специфичне појаве у друштвеном животу од правног значења која се не може подвести под општи правни термин уобичајен у другим крајевима где је непознат такав специфични однос.

Поред утицаја аутохтоних домаћих назива, при проматрању наше правне терминологије у виду „пурификације“, по нашем мишљењу, морамо водити рачуна и о појави тзв. наслага до којих је дошло утицајем страних језика при изради стручне терминологије. Не смемо заборавити да у србијанској терминологији постоји више таквих језичних наслага. По историском реду то су утицаји турског, немачког, руског, француског, енглеског, па сада и америчког жаргона енглеског језика. Термини створени за правне појмове под утицајем ових језика не ишчежавају наступањем другог утицаја. Они се често задржавају и остају у једновременој и паралелној употреби, скоро са једнаким правом грађанства и међусобно и у односу на домаће аутохтоне термине, па се њима служе не само лаици и људи од закона него се више или мање сви цитирају и у стручној литератури. Било би погрешно ако би из терминолошких речника, које будемо стварали, избацили ове термине у име „пурификације“ језика.

То је питање да ли скуп стручних термина или њихово пречишћавање наводи одмах и у свима струкама до питања сарадње или рата између научних радника струке чији се речник саставља и научника лингвиста. Лингвисти себе квалификују за меродавне судије. Стручњаци сматрају да сваки термин употребљен у струци мора наћи своје право место у стручном терминолошком речнику, чак и да не одговара општејезичним законима, па чак и да наноси повреду чистоти језика или представља деформисану реч. У том случају лингвисти имају свој задатак. Они уз такве речи треба да пруже стручне језичне критике, да нагласе да тај термин не одговара нашем језику, да га треба избегавати, да место њега треба употребљавати бољи домаћи термин (уколико се научници те струке сложе са том квалификацијом) а нарочито да објасне (уз помоћ правника) етимолошки и историјски настанак термина у питању. То питање одређивања круга надлежности активности научних радника струке о којој је реч и лингвиста показало се у пракси као не само прелеминарно него и необично важно да би се посао могао вршити организовано и без тешкоћа. При томе, досадашњим искуствима у другим земљама, носиоци посла морају бити стручњаци уже гране а лингвисти су организатори, инструктори и контролори који упозоравају али немају право вета.

Тешкоће са лингвистима често долазе услед тога што њима нису јасни садржински појмови. То се при изради речника у ОУН јасно пока-

зало, нарочито ако је термин фраза а не једна реч. Приликом рада Савезне уставне комисије прошле године између правника и лингвиста био је један, међу другима, запажен двобој што ови, идући за граматичким правилима, нису хтели да приме разлику израза „право на ствар“ (тражбено-правно овлашћење) и „право на ствари“ (стварно право). Доказивали су да може постојати само право на ствар. Тешко је учити научнике других струка азбуци права!

Често устајемо против кованица термина уопште а специјално термина у праву. Оне настају или спонтано у пракси или свесно кроз катедре и кабинете. Врло често наставници су натерани да их створе увођењем нових предмета ако не пронађу одговарајући домаћи народни израз. Преко предавања и списа те се кованице усађују у правну терминологију. Сваки од нас има неку заслугу или кривицу за њихово стварање или ширење. На жалост, интервенција лингвиста и овде долази са великим задоцњењем. Ако се термин одомаћи, тешко га је елиминисати, него га лингвисти могу само критиковати, исто онако као и горе.

У процесу стварања стручних правних термина морамо се сложити са оним лингвистима који подвлаче да језик има своје континуелно динамично кретање, да се он исто тако развија као и сам друштвени живот. У том процесу промена извесни изрази се губе, други остају, а за неке појмове се стварају нови термини. Пресудно је у материји правне терминологије да се непрекидно стварају нови појмови и да се појављује потреба да се за те нове појмове створе нови правни термини. Међутим, у томе процесу још већу тешкоћу изазива појава да се врши трансформација постојећих правних појмова за које већ имамо термине, иако сам појам одмах не губи своје право на постојање нити се промена врши тако да је тренутно очигледно њено наступање. Дешава се да долази до трансформације садржине појава и појмова а да то не повлачи одмах и промене назива за оно ново што наступа. Често се остаје при истој речи као правном термину за означавање појаве и појма нове садржине и да се тај правни термин и даље употребљава и за остатке нетрансформиране појаве. Тако се у прелазном периоду формирања друштвеног феномена и за нове правне односе употребљава стари термин паралелно са ознаком за стари појам. На први поглед то је неправилно ненаучно али то није питање саме терминологије нити уско лингвистичко. То је један социолошки процес који се креће спорије у језичком погледу него у промени друштвене садржине. Иако језик служи за споразумевање помоћу утврђених гласовних и словних изражаја који означавају појмове, у овом случају та се функција ни уопште ни у правној терминологији не врши чисто и јасно. Настаје појава која тренутно доводи до језичне и појмовне збрке. Живот нам указује да не можемо увек и са сигурношћу спровести ово диференцирање појмова јер не можемо избећи у стварном животу да једна друштвена појава од интереса по право која лагано и без скокова мења своју суштину, не добије одмах други нови стручни термин који би је разликовао од првобитног појма. Делимично то долази

и отуда што се одмах и не уочи та трансформација. Она настаје често пута скоро невидљиво и о томе се мора водити рачуна. Тек дужим процесом нагомилавања промена у једној правној појави долазимо до свести о извршеној варијацији појмова. Нагомилавањем нових елемената, тек на одређеном степену тога нагомилавања, долазимо до учачања квалитативне промене и јасног разликовања варијација између дотадањег појма и оног новог који носи све карактеристике другог тек на одређеном степену трансформације. Тек тада јавља се јасна потреба да се новостворени појам обележи новим правним термином. То је један процес посебне врсте који је утолико чешћи уколико је више убрзана трансформација правних установа. Али он се односи само на еволуцију правних појмова.

Томе процесу је сличан, али не идентичан, револуционарни настанак нових правих институција које се стварају да би се прекинуло са дотадањим правним установама. То бива или у брзим револуцијама или у трајном револуционарном процесу. Заједно са институцијом која настаје ствара се и нови правни појам. Врло често творци новог стања и нових појава немају довољно језичне имагинације, или из тактичких разлога не желе да стварајући нове правне ситуације и појмове дају и нове термине. И ту настаје несклад између појаве и правног термина. Стари термин треба декретом да промени своју садржину и да служи за означавање новог појма. То није добро јер се код људи успорава поимање нове стварности, у њиховој свести за стари термин везује се стара садржина на коју су се они навикли. Ову ситуацију не смемо да везујемо само за лаике. Пракса нам је показала да такав процес несклада појмова и термина олтеређује и правнике — научне раднике и не доприноси учачању и променама њихових укорењених концепција које се везују за појмове означаване одређеним стручним терминима. Верујемо да би процес пребацивања њихових идеја и раздвајања старих и нових појмова ишао брже ако би се одмах стварали и нови термини.

За нас у Југославији питање терминологије за нове правне и друштвене односе, који су производ наше социјалистичке револуције у трајном процесу, нарочито се поставља са великом оштрином пред правне стручњаке. Наука социјализма испитује те појаве и врло често преноси називе устаљене или уобичајене у социјалистичкој пракси или теорији других народа. Али то чисто превођење није увек препоручљиво. Оно у неким случајевима чак и не одговара нашој ситуацији. Наша је теза, коју доследно спроводимо, да социјализам изграђујемо према нашим методима и конкретним потребама, не преноси и не остварује те друштвене појаве и не ствара одговарајуће правне институције по простим рецептима увезеним из иностранства. Наш сопствени пут у социјализам и специфична трансформација нашег права у социјалистичко, наше поступно али доследно остваривање социјалистичког поретка, тражи наше термине који ће одговарати појавама код нас који ће се уклопити у систем наше правничке терминологије и који ће моћи јасно да представе у народном језику онај појам који треба да означавају. С друге стране свака нова

правна институција само својом појавом укида стару, себи противречну и поништава значење одрђених термина дотле у употреби. Зато се и код нас, као и у многим другим земљама, услед процеса револуције поставља питање правне терминологије. Мислимо да не треба у томе процесу тежити за континуитетом и чувањем старих термина који не одражавају дух садашњице и отклањати сваку несигурност у употреби правних термина која се у неким језицима и националним наукама лечи помоћу употребе истог назива уз додатке повезивања термина за поједине друштвене и правне системе или концепције (напр., уз додаток „у класичном смислу“, „у модерном схватању“, „по социјалистичкој концепцији“).

Законски текстови су несумњиво често извори и расадници нових правних термина. Низ наших садашњих термина долази са тога извора. Не само да су многи од тих термина, иако су они обавезни за употребу, нејасни, језично неадекватни појму који треба да означе, често сковани на брзу руку, него је велика невоља за претстојеће изједначење термина наш систем издавања текстова на српском и хрватском језику као на два језика. Зпажено је да редактори нису водили довољно рачуна да у текст који служи као подлога унесу баш оне термине који су заједнички или који одговарају општој правној терминологији београдске и загребачке школе, сматрајући да до тешкоћа неће доћи јер ће их отклонити преводиоци аутентичних текстова. Међутим ти људи од знања и познаваоци терминологије нису слободни у ономе смислу у коме су то аутентични редактори текста и законодавац. Осим тога док аутентични редактори и законодавац имају смелости и политичку одговорност да раскидају са старим терминима, дотле ти званични преводиоци нису креатори већ оптерећени усађеним познавањем устаљене правне терминологије жаргона (да не кажем језика) на који преводе. Колеге из Загреба и Београда, кад се састану, указују на неправилне преводе и на то да се преводе и они правни термини који су прокрчили себи заједнички пут у будућност и да се на место њих на варијацију у другом жаргону стављају конзервативни термини које напушта и оно правно подручје коме је намењен тај текст. Међутим ова је пракса настављена и после концепције Устава СФРЈ о једном српскохрватском (хрватскосрпском) језику. По себи је разумљиво да аутентични текстови на словеначком и македонском језику имају своју правну терминологију.

Желели бисмо да истакнемо као специјални, додуше старији, извор наше данашње правничке терминологије номенклатуру из класичног римског права. Није без интереса код доброг дела наших правних термина дати и њихово значење на латинском. Међутим то не значи да наши данашњи правни термини које би овако везали за римско право означавају оне појмове којима су одговарали било у класичном, било у доцнијем римском праву. Али то везивање би олакшало посао упућивања термина између србијанске и хрватске правне терминологије а нарочито између њих и словеначке и македонске. Међутим, при изради стручног правног термилошког речника не бисмо смели ни могли ићи за примером хе-

мичара или медицинара који у усвајању и употреби латинске номенклатуре виде решење термилошког јединства свих народа Југославије у својим струкама. Право се морало сувише идентификовати са друштвеном средином из које је поникло и којој служи да би могло усвојити као апсолутно изражајну латинску терминологију која је далеко од данашње друштвене стварности модерних народа.

Многе наше правне дисциплине сматрају да се при изради стручног правног термилошког речника мора водити рачуна и о стручној терминологији међународних речника ОУН и специјализованих агенција. Међутим тешко је примити идеју да би сви ти термини могли бити усвојени код нас и да би се могли уклопити у наш правнички језик. Аргументат да би се тиме приближили савременој науци сигурно је убедљив али он не може бити одлучујући за напуштање наших добрих термина, уколико их има, већ и ти међународни термини могу служити као веза за међусобно упућивање на термине наших крајева, жаргона и језика. Само при томе је нужно подвући тешкоћу који се термин ОУН може сматрати као међународни и аутентичан јер се ти термини утврђују на више службених језика. У томе се не слажу ни носиоци неких од тих правних дисциплина у југословенској науци: једни дају превагу енглеским а други француским терминима. То отежава просто примање ове идеје.

Досадашњи покушаји одређивања правог значења појединих правних термина указују и на то да тешкоћа при њиховом утврђивању долази и отуда што исти правни термин нема идентично значење у разним правним областима (нпр., у грађанском и привредном праву, у привредном и управном праву, у управном и кривичном праву, у грађанском и кривичном судском поступку), што све упућује на питање да ли се треба усредсредити на израду јединственог стручног правног термилошког речника за све дисциплине правне науке или за поједине од њих израђивати посебне речнике. Наше је уверење да је боље ићи на један речник, па макар се код појединих термина указивало на њихово различито значење у појединим правним дисциплинама.

У вези са горњим питањем поставља се и проблем у којој мери у јединствени стручни правни термилошки речник треба да уђу термини у употреби у другим а не чисто правним наукама које су везане за правну науку у целини (нпр., судска медицина, статистика, итд.)

Исти проблем поставља се у погледу одређивања граница шта би у такав јединствени стручни правни термилошки речник ушло од оних термина и појмова који су од интереса за употребу у правним наукама, али који по својој суштини припадају сродним друштвеним наукама које се прожимају са правом (у првом реду стручни термини из области економских наука). Ово је нарочито важно због тога што ти појмови прелазећи у право често мењају своју садржину иако задржавају употребу истог термина.

Било би још много начелних проблема који ће морати да се поставе и реше пре него што се практично приђе раду на изради правног термилошког речника. За тренутак их занемарујемо, свесни да ће неки од њих бити од великог значења по предузимање посла.

Постављајући ово питање поново пред правничку јавност јер су га низом година постављали многи од наших колега, верујем да ће оно почети да добија своје решење у блиској будућности јер то захтева не само интерес правне науке него и стварни свакодневни живот. Питање добија особити значај сталним развојем науке, технике, привреде и нашег политичког и друштвеног живота. Оно што живот захтева и тражи, то је неминовност. Али правнички кругови и са универзитета и из судова и управе, и из практичног живота, морају бити свесни своје одговорности и свога удела у овом националном подухвату. Сви увиђамо потребу овог посла али признајемо да смо у задоцњењу. Сада, када је скуп свих универзитета и академија у Новом Саду констатовао нужност израде термилошких речника посебних за сваку од струка и то на југословенском плану, — отвара се нова епоха у томе послу. И правници морају са идеја прећи у дело. Мора се створити савезна организација за правни термилошки стручни речник. Расуто термилошко благо у народу, код аутора, у судској пракси, у правним прописима, правничким лексиконима и речницима, у општим језичним речницима од Вука до данас, у приватним збиркама и регистрима, — јесте охрабрујући чинилац да се има одакле поћи. Али треба скупити радни актив, унети елан у борбену решеност у овај посао који се не може радити без правника и за који треба тражити активну сарадњу лингвиста. То ће бити пут у интеграцију југословенске правне науке.

Милан Бартош

RÉSUMÉ

Problème de la terminologie juridique en Yougoslavie

Dans cet article est traitée la question de l'élaboration d'un vocabulaire terminologique technique dans le domaine des sciences juridiques. Ce problème est actuel eu égard qu'aujourd'hui en Yougoslavie, de toute part tant officielle et sociale que scientifique et technique, la question se pose de l'élaboration des vocabulaires terminologiques séparément pour chaque discipline scientifique ou pour chaque branche de la vie sociale, technique, professionnelle dans le sens restreint et en général de la vie économique.

La question d'un vocabulaire terminologique des expressions juridiques n'est pour nous ni nouvelle ni dans le stade initial. Certains ouvrages qui datent du siècle dernier avaient déjà élaboré à fond notre terminologie juridique. Cependant, il faut continuer ce travail, surtout en raison de l'existence de plusieurs centres culturels dans notre pays qui ont assumé la charge de la détermination et de la diffusion de la terminologie technique. Etant donné qu'il y avait dans le passé dans les différentes régions de notre pays plusieurs systèmes législatifs juridiques, successifs ou parallèles, ce qui avait comme

conséquence des systèmes judiciaires séparés, l'édification de la terminologie juridique technique yougoslave est une tâche difficile et spécifique. Bien souvent les expressions juridiques, voire dans le même domaine linguistique, ne sont pas toujours identiques. La raison en est que notre science juridique et l'activité professionnelle sur le plan juridique se développaient dans le passé, sinon complètement du moins dans une large mesure, de manières différentes et distinctes dans les diverses parties du territoire yougoslave et, aussi, dans les conditions historiques inégales. Dans la formation de notre terminologie nous avons subi les influences provenant de différents centres culturels et par l'intermédiaire de leurs langues. Les expressions techniques dans le droit s'étaient formées, cependant, dans les conditions de développement inégales en général, et tout particulièrement en ce qui concerne les lois linguistiques dans certaines parties du territoire habité par les peuples de Yougoslavie. Ainsi, par exemple, l'administration austro-hongroise avait créé en Bosnie-Herzégovine une terminologie spéciale sans tenir compte des beautés de la langue du peuple dans ces régions, et de la terminologie juridique poussée à un degré relativement élevé en Croatie et Slavonie et en Serbie. Pour illustrer jusqu'à quel point cette différence pouvait se manifester nous citerons l'exemple suivant: en Serbie tant dans la science juridique que dans la pratique judiciaire serbe l'expression „državina“ (possession) signifie le fait de tenir une chose en son nom („držati“ = tenir), quoiqu'il est impossible d'établir la preuve incontestable du titre juridique, tandis que dans la terminologie en usage en Croatie, qui est fondée sur la doctrine et la pratique basées sur le code civil autrichien, dans sa traduction officielle, qui était en vigueur, „državina“ signifie de détenir la chose pour le compte d'autrui et pour un autre. Toute une série d'expressions de nature juridique dans le jargon de Belgrade et Zagreb ont des significations différentes, de même pour un grand nombre de notions on emploie des expressions différentes qui bien souvent ne sont pas aussi simples pour qu'elles puissent être comprises dans une autre région. Si l'on y ajoute l'abandon des expressions anciennes et l'introduction des expressions nouvelles, alors on peut certainement tirer la conclusion qu'à l'occasion de l'élaboration du vocabulaire juridique il faut, en plus de tout ce que nous venons de dire jusqu'à présent, suivre scrupuleusement le processus de la formation et du changement des expressions techniques dans la science juridique contemporaine et dans la nouvelle législation.

Quoique généralement les vocabulaires terminologiques techniques des branches diverses sont élaborés selon la règle à l'usage de ceux qui exercent la profession en question, néanmoins ce besoin s'est manifesté sur le plan international de même. L'Organisation des Nations Unies et ses organes spécialisés ainsi que bien d'autres organisations gouvernementales et extra-gouvernementales culturelles et économiques sur le plan international ont rencontré dans la poursuite de leurs activités les mêmes difficultés, qui sont dues aux différences qui existent dans la terminologie technique, en sorte qu'elles sont obligées d'entreprendre des mesures pour éliminer les embarras et les discordances quotidiens que ce problème soulève constamment dans la vie scientifique et pratique. Ces organisations (nous mentionnerons tout particulièrement l'organisation pour l'alimentation et l'agriculture — FAO; l'Organisation mondiale pour la santé — OMS; l'Organisation internationale du travail — OIT; l'UNESCO etc.) ont entrepris les travaux d'édition des vocabulaires terminologiques comparés de diverses professions. Ces vocabulaires doivent coordonner les expressions techniques entre elles en donnant l'orientation pour trouver les expressions adéquates dans les autres langues qui sont en usage de la part de ces organisations. En tout premier lieu par la méthode d'orientation on avait coordonné les expressions techniques en français et en anglais, mais progressivement on s'achemine vers la coordination des expressions des autres langues officielles des Nations Unies.

En ce qui concerne l'élaboration du vocabulaire terminologique juridique dans notre pays il faudrait entreprendre les mesures suivantes. Dans la première phase il faudrait grouper les expressions qui ont de l'influence sur le

droit. Dans la deuxième phase il faudrait classer dans les vocabulaires terminologiques toutes les expressions juridiques qui ont été groupés et les rattacher selon la méthode d'orientation. Pour chaque expression on devrait donner une indication pour les autres expressions qui représentent leurs synonymes ou leurs variantes. Dans cette circonstance il faudrait procéder de la même manière que l'UNESCO — en renvoyant d'une expression à l'autre et en donnant des explications en cas qu'un certain terme technique représente une indication pour deux ou plusieurs notions et quand les synonymes ne peuvent pas être déterminés avec précision.

Dans tout ce travail la question se pose, qui n'est pas seulement une question préliminaire mais aussi une question extrêmement importante, de la délimitation des activités des travailleurs scientifique de la spécialité déterminée d'une part et des linguistes d'autre part. Les promoteurs de ce travail doivent être les spécialistes de la branche restreinte, quant aux linguistes ils seront les organisateurs, les instructeurs et les contrôleurs qui donnent les indications, mais qui n'ont pas le droit de veto.

ЈЕДИНСТВО СВЕТА

— Неке рефлексije са правног гледишта —

Идеја и захтев за јединством света су врло стари, скоро толико колико и сама људска мисао. Увек је било жеља, тврђења, захтева, покушаја, делања, убеђивања, присиљавања, ратовања и много чега другог мотивисаног и оправданог јединством света — јединством замишљаним као уображеним, претпостављеним, постојећим, обавезним, дужносним, датим од стране провиђења, народног духа или било каквог другог ауторитета. При томе су се то и такво јединство односно те и такве идеје и захтеви за јединством света темељили по правилу с једне стране на више или мање ограниченом обиму самог појма односно ширине света, а с друге стране на униформности света као основу тога јединства.

По обиму то је био најчешће свет региона, једне религије, једне нације, једне расе, једне цивилизације, па каткада и више религија, нација, раса и цивилизација, али увек довољно ограничен по обиму и појму да би обухватио цело човечанство, све људе без обзира на националност, религију, социјална схватања, територијалну размештеност, степен културног и економског развитака, развијеност друштвених, економских и моралних вредности и снага, самосталност појављивања и учествовања у животу људске заједнице.

По основу, то је био најчешће свет заснован на униформности културе, религије, морала, цивилизације, степена и система економског развитака или чега другог, при чему је, по правилу, иза такве униформности стајала нека империја, црква, класа и уопште сила која је видљиво или невидљиво, јавно или тајно, посредно или непосредно — обезбеђивала ту униформност или бар прокламовала своју подршку тој униформности, па преко ње и „јединству света“.

Данашње поимање јединства света мора се темељити на другачијим поставкама, и то оним које одговарају савременом стању развитка човечанства и људских односа у данашњем свету. А то значи да сам појам света треба да обухвати целокупно човечанство. Значи да универзалност човечанства мора да представља нужну границу поимања света, па да се само у тако одређеним границама, тј. на основу универзалности, може данас говорити о јединству света. И при томе обухватајући појмом света све различите нације, земље, културе, религије, политике, економије, друштвена, политичка, економска и сва остала схватања, јер само скуп и целина свих њих представља данашњи свет, јер сви они заједно данас представљајући човечанство, цивилизацију и културу, пошто се без свих њих не може данас свет посматрати као јединство. На тај начин, појам света је данас изједначен са појмом човечанства, тј. свет је данас обавезно и нужно универзалан, без разликовања и издвајања било кога, као што се данас и човечанство не може замислити уз искључење било које нације, па без обзира на степен њеног развоја у било коме правцу.

С друге стране, постојање низа врло разноврсних разлика у савременом свету је данас чињеница која се не може негирати и са којом се мора рачунати ако се хоће бити на терену реалности. И управо уз имање у виду тих разлика и чак уз рачуњање са њима као битним елементима треба говорити о јединству света, и то тако да то јединство света не представља негирање тих разлика, јер се оне не могу негирати, већ да то јединство света изражава оно што је битно и заједничко целом човечанству, управо свим народним масама чији интереси треба да буду одлучујући у формирању јединства света, пошто су управо људи врховне вредности човечанства и пошто управо интерес опстанка и пуног развитка човека мора да буде и полазна — минимална садржина јединства данашњег света, а и крајња — максимална садржина развитка човечанства, које треба једног дана да оствари највећи могући степен благостања — материјалног и културног — за све људе на земљи. То другим речима значи да говорећи о јединству света треба знати, признати и рачунати са чињеницом да данас у свету постоје државе са различитим друштвено-економским уређењем; да данас постоје врло различита идеолошка схватања како у границама сваке поједине државе односно у оквиру сваког народа, тако и у целини човечанства; да данас постоје државе економски развијене и оне које су неразвијене или чак и сасвим заостале у своме економском развоју; да данас постоје народи који већ вековима живе у својим независним државама и народи који су тек основали односно изборили се за своју независну државу, при чему још увек има доста милиона људи који живе у колонијама и који се још боре за своју националну независност; да данас постоје народи са врло развијеном савременом културом, праћеном по правилу и изванредном индустријализацијом, и народи чији степен културе није довољан да би и они развили своју привреду, а посебно индустрију; да данас постоје знатне разлике у развоју саобраћајних средстава у појединим деловима човечанства; да

једном речју данас постоји низ разлика у многим правцима са којима се мора рачунати када се говори о јединству света. Али не само са њима рачунати него и радити на њиховом превазилажењу и отклањању у правцу стварања једнаких услова свим народима за њихов развитак, пошто само развитак свих народа може обезбедити развитак човечанства као целине, при чему они који се у данашњем моменту налазе у стању јаче развијености треба и морају да помогну бржи развој неразвијених, недовољно развијених и заосталих земаља, јер без њиховог развитака не само да не може бити прогреса за човечанство као целину, већ ће нужно морати бити угрожен и даљи развој у овом моменту више развијених земаља.

У тим аспектима, мислимо, може се данас не само говорити о јединству света него и радити на остварењу јединства света, јер јединство света није једна статичка категорија, већ израз једног динамизма који тече и чији ток треба управљати у правцу прогреса човечанства као целине и свих људи целог човечанства. Другим речима, на јединству света, у условима сваког појединог момента, треба радити начинима и средствима који одговарају сваком поједином моменту, а управљајући то делање на решавању актуелних и евентуално критичних проблема сваког појединог момента. На тај начин, јединство света може да буде један постулат савременог човечанства и савременог човека који жели мир да у њему остварује даљи прогрес човечанства и човека, јер управо само кроз тај прогрес — поновимо још једанпут човечанства у целини и сваког човека — може се остварити јединство света, а то значи да се јединство света може остварити само путем сталних промена у свему и у сваком погледу, а у правцу ослобођења човека од свих немања и од свих угњетавања, посебно у правцу ослобођења човека од његове експлоатације од стране других људи. А то све само у пуној слободи и једнакости сваког народа и свих људи, при чему та два услова треба да буду стварна, па како то још нису данас, то значи да је у овој етапи развитака човечанства битна и неопходна сарадња и помоћ између народа, и то у првом реду сарадња свих народа на очувању светског мира, а помоћ неразвијеним и недовољно развијеним земљама од стране развијених земаља да би и оне развиле своју националну економију, и тиме себи омогућиле далеко веће учешће у међународној размени добара, што ће свакако бити од користи за све и за човечанство као целину, а што, данас то постаје све очигледније, битно условљава очување мира у свету, па према томе постизање макар и само тога минимума јединства света.

Доста је тешко у једном чланку, макар и само указати а камоли подробно изложити све појаве, установе и идеје, које би у области права и правне науке говориле у прилог поимања односно постулата јединства света. Ипак, имајући у виду до сада речено о условима и аспектима под којима се данас може и мора говорити о јединству света, мислимо да треба указати на две основне појаве, принципа односно постулата у савременом праву кроз које се, међу другим правним појавама, изражава

јединство света односно које, са становишта права, условљавају да се може говорити о јединству света, а то у крајњој линији значи да се може радити на јединству света, и то бар на остварењу минимума садржине тога јединства, да би се, полазећи од тога минимума, могло радити на повећању и проширењу, и у области права, садржине јединства света, и тиме доприносити повећању и проширењу садржине јединства света у целини. Те две основне појаве, принципа односно постулата у савременом праву, по нашем мишљењу, јесу: универзалност међународног права (а све више и неких других грана права) и право активне мирољубиве коегзистенције.

I. — Квантитативне карактеристике савременог међународног живота и међународних односа, па преко њих и на основу њих и међународног права, изражене у универзалности међународних проблема, решења и принципа у свакој области међународног општења, — представљају данас већ скоро опште усвојене особине савременог живота, и посебно међународног права. При томе та тзв. квантитативна универзалност, уколико је реч о међународном праву, односи се с једне стране на број држава и народа за које важе међународно право у целини и на исти начин, а с друге стране обим материје, „тематике“ која је предмет међународног одн. међународно-правног регулисања.

Универзалност по субјективима међународног права је данас већ стечено и остварено стање, тако да некадашње разликовање држава према степену и врсти цивилизације припада прошлости. При томе данас, у овом погледу, карактеристичне су две појаве: једнакост третмана сваког субјекта међународног права настаје самим моментом његовог настанка, и то независно од било каквих његових особина, тако да је универзалност обезбеђења једнакошћу сваког субјекта, бар уколико је реч о субјективности са становишта међународног права; право сваког носиоца суверенитета да му буде признато својство субјекта, изражено с једне стране у праву народа на самоопредељење а с друге стране у дужности сваке државе да поштује самосталност сваког насталог субјекта међународног права и да се према њему односи једнако и без сваке дискриминације. На тај начин универзалност у погледу субјекта има данас не више статички већ динамички карактер, пошто она у себи имплицира и право народа на самоопредељење, а то значи у крајњој линији потпуно ликвидирање стања у коме би постојали били какви облици или остаци колонијализма односно неоколонијализма било које врсте.

Универзалност квантитативног карактера у погледу обима материје, „тематике“ која је предмет међународног одн. међународноправног регулисања оличава се у сталном ширењу предмета међународног права у најширем смислу речи односно предмета интересовања и регулисања од стране међународне заједнице или на међународном плану и нивоу уопште. Данас скоро нема ни једне области друштвеног живота у погледу које међународна заједница не показује бар минимални интерес успевајући да постепено изграђује и правила међународног карактера. При томе интензи-

тет, начин, облик и техника изградње тих правила су врло различити, при чему регионализам најразличитијих врста има посебног значаја и утицаја, служећи или сметајући управо остварење универзализма све према томе на којим принципима се заснивају и којим циљевима служе поједини случајеви регионализма. У сваком случају то тематско проширење у смислу универзализма обухваћене материје на међународном плану постаје данас карактеристично како у оквиру нормативне делатности тако и још више у оквиру фактичког живота који сам изграђује и натура норме свога регулисања. Отуда у овом погледу изванредно велики значај типских услова и уговора који све више прерастају у једно фактичко, аутономно униформно право, и то не само у области међународне трговине и промета роба уопште, него и у многим другим областима међународног општења (на пример, у погледу научне сарадње; сарадње у изради уџбеника; сарадње у заштити споменика културе; сарадње у случајевима природних несрећа, посебно катастрофалних земљотреса и др.). Читав низ невладиних међународних организација, посебно читав низ стручних и професионалних организација доприноси својим радом оваквој све већој тематској универзалности међународног права и уопште норми међународног општења, тако да савремени живот гради и укључује се у једну „паукову мрежу“ све више заједничких правила међусобног општења на међународном плану. На тај начин, тај и такав живот постаје све више неопходним и неизбежним за сваког и за сваку државу у свим правцима делатности, чиме се свакако не само доприноси међусобном разумевању између држава, народа и појединаца, него и очувању мира у свету чини нужним условима како за сам опстанак тако и за даљи развитак не само међународне заједнице као такве него и сваког народа и сваке државе. А свему томе треба додати обиман рад читавог низа специјализованих агенција и других међувладиних организација које, водећи рачуна о потребама и условима савременог човечанства, са више или мање успеха, експедитивности, објективности и бирократизма, изграђују знатан број норми међународног карактера које се односе на врло различите материје, и то у првом реду оне које би се могле сматрати новим и актуелним, чиме свакако доприносе развоју међународне сарадње у што ширем захвату и што већем обиму, а све то у циљу што веће универзалности материје која постаје предмет међународног регулисања.

Квантитативна универзалност у првом реду међународног права, а у знатној мери и многих других грана права представља свакако један прогрес у развоју човечанства, посебно зато што се она заснива и рачуна са свим различитостима субјекта међународног саобраћаја било које врсте. Међутим, овакво квантитативно проширење универзалности морало је да има и одређеног утицаја и на саму садржину правних норми и уопште правила међународног саобраћаја и општења. Долази не само до проширења обима и тематике међународноправног нормирања него и до значајнијих измена у садржини самих правних норми. Говори се о новим принципима међународног права и међународног саобраћаја уопште, при

чему постоји потреба, па чак и тежња да се при формулисању савремених норми међународног права и међународног саобраћаја уопште води рачуна о укупној различитости која управо данас постоји у погледу стања развитака појединих земаља, нарочито оних недавно ослобођених и оних неразвијених и недовољно развијених, с тим да управо уз вођење рачуна и давања односних последица тим и таквим различитостима треба формулисати садржину савременог међународног права. А то значи да се квалитативна универзалност савремених норми међународног права и међународног саобраћаја уопште има и може изразити само у дијалектичком јединству свих тих разлика, супротности и противречности којима је бременито савремено човечанство, а које представљају савремену реалност са којом се мора рачунати, од које се мора полазити и коју треба развијати у правцу остварења стварне једнакости и стварних једнаких могућности како учешћа у међународним односима тако и самог унутрашњег живота сваке поједине државе. Отуда и толико тешкоћа и толико борбе да се кроз садржину норми савременог права оствари управо оваква квалитативна универзалност. Старе, реакционарне снаге, заклањајући се обично за класичност међународног права и значај традиције и обичаја у овој области права, дају отпор новим принципима који треба да се заснивају како на признању постојања низа неједнакости у развитаку појединих држава, и чак континента света, и то неједнакости које су последица империјалистичких ратова, освајања света, колонијализма и тако различитих облика економске и политичке зависности и експлоатације, тако и на предузимању мера, па према томе и формулисању правних установа да би се те неједнакости што је могуће пре отклониле, и то знатним делом путем активности саме међународне заједнице.

Изражаји ове квалитативне универзалности међународног права постају у последње време све бројнији и све значајнији, чиме се, додајмо, посебно повећава и значај самог права за живот и развитака међународне заједнице. Укидање колонијалне клаузуле, забрана свих врста дискриминације а посебно расне дискриминације, забрана геноцида, декларација и пактови о правима човека, — и много других аката и установа представљају такве квалитативне универзалности. При томе је данас постало јасно да је даљи развој у правцу квалитативне универзалности међународног права и међународног саобраћаја уопште битно условљен привредним развитаком и привредним положајем недовољно развијених земаља пошто је за пуну и праву садржајну универзалност потребно обезбедити стабилну економску самосталност и пун развој економског потенцијала сваке поједине земље, и то све на бази једне нове и другачије економске и финансијске политике у целини међународне заједнице, кроз коју би била омогућена како правилнија међународна подела рада тако и потпунији складан развитака производних снага сваке и свих земаља. И управо данашње раздобље представља у овом погледу одлучујући моменат за све ово, па према томе и одлучујући моменат за даљи развитака међународног права у правцу квалитативне универзалности. Чине се напори да се пронађу ре-

шења која би омогућила такав привредни напредак у коме би, на нови равноправнији начин, нашле себи место све државе у свету, а све то путем елиминисања јаза који дели развијене од мање развијених земаља, пошто без отклањања тога јаза не може доћи до потребних даљих квалитативних промена у међународном праву које би омогућавале пуну и стварну једнакост и једнаке могућности свим субјектима међународног живота. Налазимо се дакле у времену када се намеће императивна потреба новог система међународне трговине, међународних цена и плаћања, међународне финансијске и сваке друге помоћи неопходне за привредни развој неразвијених земаља. А све то мора да буде паралелно праћено новим правним решењима и новом правном садржином која ће изразити све те битне квалитативне промене до којих нужно долази и мора доћи, ако се жели да се сачува мир у свету, пошто без благостања људи не може бити ни трајно ни стварног мира у свету. Отуда пред многим гранама права, а посебно пред свим гранама међународног и униформног права стоји један нови период развитка, који ће по садржини промена бити један од најзначајнијих пошто ће он морати да одведе једној новој квалитативној универзалности међународног права, и то, поновимо, универзалности која управо полази и рачуна са свим разликама које постоје и које ће постојати између земаља, но с тим да те разлике не смеју више да буду основ за поделу, неравноправност, предоминантност и експлоатацију, већ основ за сарадњу и равноправност између свих држава. Разуме се све то у погледу земаља као субјеката међународног општења, уз постојање даље могућности такмичења између различитих квалитета појединих друштвених појава и друштвено-економских система у целини пошто се човечанство стално налази у својем развоју тражећи нове и прогресивније, посебно тражећи и остарујући оно што представља све даље и све веће ослобођење човека, јер се тиме обезбеђује стално и трајно свесно мењање света, мењање које ће трајати и постојати све док буде постојао човек, тај носилац, смисао и циљ свих револуција и целокупног прогреса.

II. — Када је очување мира у свету постало један од основних задатака савремене међународне заједнице и човечанства у целини, онда је и забрана агресивних ратова, као средства за решавање међународних спорова и несугласица, постала битно правило савременог међународног права, правило усвојено и проглашено Повељом Уједињених нација. Зато је и сасвим разумљиво да су већ у Повељи Уједињених нација наглашени — на више или мање изречен или само имплицитан начин — принципи међународног права који својим постојањем и остварењем треба да омогуће, помогну, обезбеде и заштите мир у свету, при чему су ти принципи у знатној мери изражавали током историје формулисана правила међународног права, сагледана у светлости савремене међународне заједнице која је оличена управо кроз повељу Уједињених нација. А та међународна заједница је очигледно била битно нова и другачија после Другог светског рата, а посебно је, кроз саму Повељу, сама себи ставила у задатак да

помогне изградњу једног људског друштва које ће бити засновано на слободи, суверености, једнакости и равноправности свих народа, уз остварење услова да све то буде стварно и остварено а не само проглашено.

На тај начин, Повељу Уједињених нација, представљајући основни докуменат за регулисање међународних односа, представљајући Устав међународне заједнице на бази мира, представља и један живи докуменат чија се садржина конкретизује и подробно формулише управо животом међународне заједнице. А то је и разумљиво и нужно. И то с једне стране зато што су кроз историју и у свакој држави устави, регулишући основе живота и односа и представљајући основне принципе за њихов развој и регулисање у будућности, били даље разрађивани, развијани и усавршавани у смислу развитка друштвених односа у свакој држави, а доприносећи и сами развоју тих односа у одређеном правцу. С друге стране за то што се међународна заједница и међународни односи стално мењају, развијају и усавршавају, намећући стално потребу да се потпуније одређују и конкретније формулишу и правна средства и правне норме међународног права, постављене у Повељи како би и ови све више и све ефектније управо доприносили прогресивном развоју међународних односа у правцу обезбеђења мира али и у правцу развоја што демократскијих, равноправнијих и хуманијих односа у самој међународној заједници, а посебно у правцу пружања могућности и помоћи појединим чланицама међународне заједнице да остваре права која им по Повељи припадају да би могле у пуној мери и са више могућности да заиста и равноправно учествују у међународном животу.

Досадашњи рад Уједињених нација и највећи број њених аката и гестова, иако на жалост не увек и не сви, кретали су се углавном у овом правцу, и то у разним доменима делатности Уједињених нација, па и у домену права, и то како у смислу подржавања могућности појединих субјеката међународног права да уживају што стварније и ефектније права из Повеље Уједињених нација, тако и у смислу конкретизације па и даљег прогресивног развоја појединих правних принципа из Повеље. Поменућемо само Декларацију људских права, Декларацију о давању независности колонијалним народима, Резолуцију „Мир кроз дела“, као и многе друге који сви акти представљају у домену међународног права даљу разраду и чињење стварнијим, применљивијим и употребљивијим управо основних принципа утврђених у Повељи. У том правцу, показало се да је и потребно и могуће учинити и један већи корак у домену међународног права, чиме би се оно још више учинило ефикаснијим инструментом за очување мира, а тиме учинили и ефикаснијим, применљивијим, извеснијим и стварнијим и сами принципи Повеље. А све то је управо изражено у предлозима и захтевима, израженим и формулисаним од стране многих држава, међународних организација, међународних научних форума и појединаца, о потреби и нужности ближег прецизирања односно кодификације принципа мирољубиве активне коегзистенције. Све је то потврђено и прихваћено Резолуцијом Генералне скупштине 1315 (XVII) од 18 децембра 1962 о по-

треби разматрања начела међународног права о пријатељским односима и сарадњи између држава у складу са Повељом Уједињених нација. Све је то још једном потврђено, подвучено и усмерено ка позитивним резултатима и Резолуцијом Генералне скупштине 1966 (XVIII) од 3 децембра 1963. А разлог за све то је тако јасно подвучен самом Резолуцијом 1815 (XVII): Узимајући у обзир да су велике политичке, привредне, друштвене и научне промене које су наступиле у свету од прихватања Повеље још више истакле животну важност циљева и начела Уједињених нација и њихову примену на садашње услове. — Сматрајући да прилике које преовлађују данас у свету дају још више важности извршавању од стране држава њихове обавезе да активно, узајамно сарађују у улози међународног права и његовог потпуног спровођења у односима између нација. — Имајући у виду уску повезаност између прогресивног развитка међународног права и успостављања услова под којима се правда и поштовање обавеза из уговора и других извора међународног права могу одржати путем унапређења међународне сарадње у привредном, друштвеном и другим областима и путем остваривања људских права и основних слобода. — Свесна значаја настанка многих нових држава и доприноса које оне могу дати у прогресивном развоју и кодификацији међународног права. — Решава да приђе проучавању начела међународног права о пријатељским односима и сарадњи међу државама у складу с Повељом Уједињених нација ради њиховог прогресивног развитка и кодификације, тако да осигура њихову ефикасну примену. — Поновимо: ради њиховог прогресивног развитка и кодификације, тако да осигура њихову ефикасну примену.

То све показује да је повезаност мира и прогреса постала једно од битних обележја нашег времена. На тој повезаности мира и прогреса темељи се и основна мисао политике мирољубиве и активне коегзистенције као динамичне и стваралачке политике која је постала, у најдубљем значењу те речи, императив нашег доба. Отуда коегзистенција и њени принципи нису више теоријске творевине, већ императивни и битни услов који омогућује не само опстанак и очување мира него и даљи прогресивни развој како сваког народа и сваке државе, тако и човечанства у целини. Отуда и принципи коегзистенције јесу данас принципи савременог међународног права и уставног система појединих држава. У том смислу и нови Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, од 7 априла 1963 који све то подиже на степен правних и уставних начела уређење и живота Југославије, као државе и као члана међународне заједнице.

Ближа формулација, актуализирање и прогресивна кодификација правних принципа пријатељских односа и сарадње између држава намеће се свакако као један од важних задатака, јер међународно право не би смело да изостане иза савременог развитка међународних односа и међународне политике. Ми мислимо да оно у том правцу може данас највише и најбоље допринети ако са што више успеха и што брже прецизира, актуализира и развије принципе мирољубиве активне коегзистенције, и то

не само у погледу елемената односно саме садржине тих принципа него у могућој мери и у погледу начина за њихово пуно поштовање и остварење. Отуда је данас посебно потребно, на овај начин, извући многе ствари, које су већ потпуно „сазреле“, из контекста и чак „сенке“ многих аката и гестова УН и систематизирати их према савременим потребама пријатељских односа и сарадње између држава.

При томе, што је познато, постоје доста различита мишљења о ширини, обухватности и садржини принципа активне мирољубиве коегзистенције. Јављају се разни максималистички и минималистички захтеви који најчешће не изражавају савремену стварност. Први, тј. максималистички захтеви полазе од извесних идеалистичких заблуда и не воде довољно рачуна о савременој етапи развитака и непосредним могућностима међународне заједнице, заборављајући при томе да је у питању констатација и кодификација принципа једног дела међународног права на одређеној етапи развитака човечанства. Други, тј. минималистички захтеви полазе у суштини од негирања коегзистенције као битног дела савременог међународног права и као фактора прогреса, већ у коегзистенцији виде израз једне хладно-ратовске нужде, па у вези с тим негирају да у коегзистенцији има ма шта другог и новог него што има у самој Повељи УН, а из чега изводе закључак да и не треба прилазити кодификацији коегзистенције, пошто би то представљало само „преписивање“ Повеље УН, односно ако не би било то представљало би, по том мишљењу, „прикривену“ ревизију Повеље УН.

Разуме се да се позитивни резултати не могу остварити ако се полази са оваквих априористичких позиција. Кодификацији принципа активне мирољубиве коегзистенције треба прилазити имајући у виду данашњу етапу развитака како међународних односа тако и међународног права, и управо с обзиром на то одредити како обухватност тако и ширину тих принципа, гледајући у њима стално како средство за очување мира између држава у међународном животу тако и средство прогреса. Отуда можда и није, мислимо, толико битан квантитативан захват материје у оквиру кодификације принципа активне мирољубиве коегзистенције колико квалитативно одређивање садржине тих принципа, и то у правцу њиховог посматрања као једног од средстава за прогресиван развитака човечанства. Отуда се може сматрати да и Резолуција Генералне скупштине 1815 (XVII) представља довољно широк спектар начела пријатељских односа и сарадње између држава, довољно широк спектар принципа који улазе у састав активне мирољубиве коегзистенције. Сва начела наведена у овој Резолуцији и свако од њих су од суштинског значаја, тесно међусобно повезана, условљавајући посебно својом пуном применом остварења сваког од њих, и то у условима и по „стандардима“ савремене међународне заједнице. У целини, ипак, сва она изражавају и представљају један целивит део међународног права, који у целини може и треба да буде разматран и сагледан. При томе сматрамо да проблематика која је обухваћена Резолуцијом 1815 (XVII), и у једном теоретском систему међународног права, представља један складан део који има свој сопствени предмет, и то изражен у садр-

жини односа непосредно између држава у време мира. Наиме, као што је познато, скоро сви остали значајни делови и питања из области међународног права, посебно они који су обухваћени Повељом, нашли су своју обраду, па према томе и развој кроз рад органа УН. Положај човека и међународне обавезе држава које у вези тога проистичу предмет је целовитог систематског разматрања, констатације, кодификације и прогресивног развитка како кроз Универзалну Декларацију тако и кроз припремане Пактове, и то све у правцу и циљу разраде и усаглашавања са савременим условима овога односно ових начела која су у основи садржана у Повељи. — Положај нација и постојећих групација људи који се разликују по раси, полу, језику или религији, мада у основи предвиђен и регулисан Повељом, нашао је и налази своју даљу разраду кроз Конвенцију о геноциду, Резолуцију о праву народа и нација на самоопредељење (637), Декларацију о праву народа на самоопредељење (738), Резолуцију о поштовању права народа на самоопредељење (837), као и Декларацију о забрани свих облика расне дискриминације. — Део о међународноправним актима је предмет тако значајног рада Комисије за међународно право о уговорном праву. Део о дипломатском и конзуларном праву, предмет је недавних Бечких конвенција и припремане обраде питања о положају специјалних мисија. — Део о одговорности држава, замишљен према извештају одређеног известиоца професора Роберта Ага (*Roberto Ago*) имаћемо у догледном времену припремљен и обрађен, и то у првом реду на бази разраде принципа Повеље и Нирнбершких принципа. — Део о сукцесији држава представљаће свакако за све нас, а посебно за новостворене државе, које нажалост још често тешко плаћају признату им националну слободу на коју су већ давно имали право и за коју им је требало платити а не они да плаћају, — значајну обраду и кодификацију једног дела међународног права, припреманог од професора Манфреда Лакса (*Manfred Lachs*). — Чак и део о односима држава и међувладиних организација је у припреми и представљаће разраду онога што је предвиђено Повељом и статутом специјализованих агенција.

У том контексту целине међународног права остао је, од значајнијих, део који се односи на садржину односа непосредно између држава у време мира. А то је такође једна целина у саставу међународног права, и то целина која је можда најважнија и најбитнија. И то са два разлога. С једне стране што питања која се односе на садржину односа непосредно између држава у време мира највише имају утицаја како на формулисање тако и на остваривање норми међународног права у свим другим секторима које смо поменули, а у погледу чије кодификације и прогресивног развоја су већ учињени значајни кораци. С друге стране зато што су питања која се односе на садржину односа непосредно између држава у време мира највише обухваћена Повељом и што она регулишу управо свакодневне односе између држава, и то како кроз УН и њене специјализоване агенције тако и у непосредном билатералном или регионалном контакту. На тај начин оно што се назива правом активне мирољубиве коегзистенције од-

носно правом које се односи на пријатељске односе и сарадњу представља једну целину која регулише такорећи свакодневне односе између држава, и то било у оквиру УН било у билатералним или регионалним контактима. И то оне односе који су редовни и нормални, а број и врста таквих односа је данас тако нарастао да се њихов опстанак ни развој не могу замислити у другим условима до условима пријатељских односа и сарадње, дакле у систему мирољубиве и активне коегзистенције. Део међународног права који регулише управо тај сектор међународног живота, сектор који је свакодневни и нормални, део који је управо оно што је најновије створено у савременом развоју, део који изражава чврстину међународне заједнице и повезаности свих у тој међународној заједници, — тај део међународног права представља једну целину за себе, па је и потребно размотрити заједнички и повезано све принципе који представљају основу тога свакодневног општења држава. Разуме се принципа у основи постављених у Повељи УН, али развијених управо тим свакодневним животом и кроз тај свакодневни живот држава и међународне заједнице, тако да је дошло време да се правила тога живота, бар она основна која су наведена у Резолуцији 1815 (XVII), среде, разраде, прицизирају, повежу и прикажу као једна целина у једном акту УН, како би представљала један *codex* принципа, аналогно речи кодификација, свакодневног општења, свакодневних пријатељских односа и сарадње између држава. Разуме се уз приказ главних елемената и појава ових принципа, бар за сада, с тим да би се једног дана видело у којој мери ће будућност, на бази даље праксе и животних искустава, ићи даље у овој разради, као што се то увек до сада догађало у историји развојка осталих делова међународног права, који су данас дошли до врло високог ступња развоја и кодификације.

Иако начела међународног права о пријатељским односима и сарадњи између држава, тј. начела мирољубиве и активне коегзистенције у смислу реченог представљају једну целину по своме садржају и функцији, ипак је у овој области права, као и другде, могуће, бар по њиховом непосредном дејству, обично разликовати две групе правних установа и принципа: они који у првом реду имају тзв. заштитно-одбранбени карактер, тј. који служе очувању основних установа једног друштва односно једног система, и они које у првом реду служе даљем развоју друштва и односа у једној заједници односно у оквиру једног система права, доприносећи све садржајнијој и све прогресивној изградњи суштинских односа у једној организацији, што у нашем случају значи у савременом свету. Отуда се мислимо добро и пошло да се у оквиру општег збира начела међународног права о пријатељским односима и сарадњи међу државама, и дужностима које из тога проистичу, временски у првом реду проуче начела која треба да спрече повреду постојећих међународних односа заснованих на међународном праву и на Повељи Уједињених нација. У том правцу у првом реду служи начело да ће се државе уздржавати у својим међународним односима од претње или употребе силе против територијалног интегритета или политичке независности било које државе или која

би на ма који други начин била у супротности са циљевима Уједињених нација; начело да ће државе решавати своје међународне спорове мирољубивим средствима тако да међународни мир и безбедност и правда не буду угрожени; обавеза да се не интервенише у питања која спадају у унутрашњу надлежност било које државе, у складу с Повељом; па и начело суверене једнакости држава, бар својим знатним делом. Јасним прецизирањем ових начела, на бази рада и аката Уједињених нација и на бази савремене праксе међународног права, а стално водећи рачуна о основном циљу управљеном на очување мира, узимајући у обзир, како то сама Резолуција Генералне скупштине 1815 (XVII) од 18 децембра 1962 наглашава, „да су велике политичке, привредне, друштвене и научне промене које су наступиле у свету од прихватања Повеље још више истакле животну важност циљева и начела Уједињених нација у њиховој примени на садашње услове“, — свакако да ће се остваривати и јачати мирољубива и активна коегзистенција, јер ће се тиме свакако, на пример, ефикасније указивати на случајеве претње или употребе силе и тиме се борити више и ефикасније против оних облика хладног рата који у суштини представљају употребу претње силе против политике независности појединих држава; или ће се јасније жигосати, па према томе и отклањати, случајеви недопуштене интервенције у питања која спадају у унутрашњу надлежност било које државе али исто тако и прецизирати и појачавати право међународне заједнице и Уједињених нација да, у складу с Повељом, чини све што је потребно да се обезбеди поштовање и остварење принципа Повеље тамо где су они негирани, као што је то случај са остацима колонијалних територија или случајеви расне дискриминације, у погледу чега већ донети акти Уједињених нација представљају и значајне гестове које је било могуће предузети само кроз Уједињене нације, али и који представљају сходну основу управо за кодификацију поменутих принципа коегзистенције односно сарадње међу државама.

Међутим, међународна заједница мора све више да посвећује пажњу побољшању услова међународног живота и сарадње, да дакле све више активно делује на развијање пријатељских односа и сарадње, стварајући при томе све више услова за такве односе. Данашњи степен развоја производних снага, покрети за национално ослобођење дојучерашњих колонијалних народа, разрешавање политичке затегнутости међу великим силама, као и стварање услова за коначну победу прогресивних снага, намеће потребу управо деловања у овом правцу. Данас се свакако мора признати да се развој међународних односа огледа знатним делом у сарадњи међу народима кроз узајамно поштовање законитости развоја сваког од њих, кроз унапређење светске привреде и међународне поделе рада, укидање економске експлоатације и организовање помоћи недовољно развијеним земљама, и слично. То све представља објективно стварање предуслова за развој таквих међународних односа у којима ће се у свим областима привредног и културног живота — било капиталистичких било социјали-

стичких земаља — убрзати унутрашњи друштвени развитак и ојачати демократске снаге у свету. Отуда потреба најактивније борбе за свестрану и пуну равноправност у међународним односима, јер само равноправни чланови једне заједнице могу у току дужег времена коегзистирати. И зато је сасвим разумљиво што су Резолуцијом Генералне скупштине наведена, у саставу начела међународног права о пријатељским односима и сарадњи између држава, поред изложених још и начело равноправности самоопредељења народа, начело дужности држава да узајамно сарађују у складу са Повељом, и начело да ће државе испуњавати у доброј мери обавезе које су прихватиле у складу с Повељом. То су управо она начела која дају правне основе активној сарадњи на даљем прогресивном развоју међународних односа, а кодификација тих начела само ће унапредити такву сарадњу, имајући на уму, како каже сама Резолуција, уску повезаност између прогресивног развоја међународног права и успостављања услова под којима се правда и поштовање обавеза из уговора и других извора међународног права могу држати путем унапређења међународне сарадње у привредном, друштвеном и сродним делатностима и путем остварења људских права и основних слобода. Јер данас коегзистенција није никакво пролазно стање, нити је она само право статичког очувања постојећег, већ је она, и то ће по својој суштини постојати све више, активна сарадња свих држава на општем напретку свих народа.

Право активне мирољубиве коегзистенције представља једну целину, представља један целовит део у саставу савременог међународног права, и то део који регулише садржину скоро свакодневних односа непосредно између држава у време мира. Појављивање права активне мирољубиве коегзистенције као једне целине у систему савременог међународног права представља разбијање традиционалне теоријске систематике међународног права. Отуда се све то тешко прима и тешко прихвата, пошто смо навикли да ствари посматрамо у традиционалним, класичним категоријама заснованим на извесним установама које данас већ припадају прошлости или полако силазе са „позорнице историје“ као установе које су више неспособне са савременим друштвеним развојем. Но то је данас нужно, ако се хоће да међународно право иде у корак са развојем међународне заједнице и међународних односа. При томе треба посебно навести неке ствари које представљају битне промене у односу на прошлост. Међународно право у целини, а посебно право активне мирољубиве коегзистенције као његово врло значајан део, нема више ни једино ни првенствено за циљ да штити *status quo* већ да буде средство прогреса међународне заједнице у сваком правцу. При томе, међународно право се не може више да задовољава правним декларацијама у погледу положаја и учешћа сваке државе и сваког народа, у међународном животу већ оно тежи да обезбеди и стварну једнакост, сувереност и равноправност држава, што значи да води нужно рачуна о економском положају сваке државе у целини међународних односа, предузимајући мере да се наслеђене заосталости што пре отклоне. На тај начин савремено међународно право треба нужно да прати развој

укупности међународног живота, тежећи да одрази ту стварност. Отуда и право активне мирољубиве коегзистенције стоји у тесној вези са економском коегзистенцијом, пошто је толико пута речено да не може бити праве и дуготрајне коегзистенције између оних који имају и оних који немају, те ако се не предузимају обимне и суштинске мере за отклањање значајног јаза између развијених и неразвијених земаља. А све је то управо сада основно и судбинско питање савременог човечанства, питање које управо детерминише и савремену етапу развитка права активне мирољубиве коегзистенције.

III. — Као што смо рекли постоји низ појава, установа и идеја које говоре у прилог поимања односно постулата јединства света. Ми смо покушали да укажемо на такве две појаве односно установе за које би се могло рећи да данас изражавају постојање — у једном одређеном обиму и са једним интензитетом — јединства света, у свој различитости која данас постоји између држава. То јединство у савременом друштву може управо и постојати уз придавање стварног значаја и значења свакој од тих различитости, уз борбу за отклањање оних различитости и неравномерности који спречавају напредак, али исто тако уз истицање оних различитости који доприносе напретку и из чијег даљег сукоба има да следи друштвени развој. О свему томе се мора стално водити рачуна имајући у виду услове сваког појединог момента, и то услове стварне и реалне. Само на тај начин наша слика о свету, па према томе и о стварном значају и савремености међународног права и свих других правила међународних односа, биће израз стања које постоји у животу, а без те и такве слике не може се ни сагледавати степен оствареног јединства света, посебно у области борбе за мир и ослобођење човека од свих облика угњетавања и експлоатације.

Борислав Т. Благојевић

RÉSUMÉ

L'Unité du monde

L'idée et la revendication de l'unité du monde sont très anciennes, elles le sont presque autant que la pensée humaine. Il y avait toujours des désirs, des affirmations, des revendications, des tendances, des actions, des persuasions, des contraintes, des guerres et bien d'autres choses aussi qui furent motivés et justifiés par l'unité du monde — par l'unité conçue comme étant imaginée, présumée, existante, obligatoire, forcée, mise à la disposition de la part de la providence, de l'esprit populaire ou bien de n'importe quelle autre autorité. Cependant, cette unité et une telle unité, c'est-à-dire ces idées et revendications et de telles idées et revendications de l'unité du monde se fondaient en règle générale, d'une part, sur un volume plus ou moins limité de la notion même c'est-à-dire de l'étendue du monde et d'autre part, sur l'uniformité du monde en tant que base de cette unité.

La conception actuelle de l'unité du monde doit être basée sur d'autres prémisses, à savoir sur celles qui correspondent à l'état actuel du développement de l'humanité et des rapports humains dans le monde d'aujourd'hui.

L'existence de toute une série de différences très variées dans le monde contemporain est un fait qu'on ne peut pas nier aujourd'hui et sur lequel il faut compter si l'on veut rester sur le terrain de la réalité. C'est justement en prenant en considération ces différences et même en y comptant sur elles en tant qu'éléments essentiels qu'il faut parler de l'unité du monde, car elles ne peuvent être niées, mais cette unité du monde doit exprimer ce qui est essentiel et commun à l'humanité toute entière, précisément à toutes les masses populaires dont les intérêts doivent être décisifs dans la formation de l'unité du monde, parce que les hommes sont justement les valeurs suprêmes de l'humanité et parce que justement l'intérêt de l'existence et du plein développement de l'homme doit être tout aussi bien le contenu de départ — minimum — de l'unité du monde d'aujourd'hui, que le contenu final — maximum — du développement de l'humanité, qui doit réaliser un jour le plus haut degré possible du bien-être — matériel et culturel — pour tous les hommes sur la terre. En d'autres termes cela signifie qu'en parlant de l'unité du monde il faut savoir reconnaître et compter avec le fait qu'aujourd'hui il y a des Etats dans le monde dont l'organisation socio-économique est différente; qu'il existe aujourd'hui des conceptions idéologiques très différentes tant au sein de chaque Etat c'est-à-dire au sein de chaque nation, que dans l'ensemble de l'humanité; qu'il y a aujourd'hui des Etats économiquement développés et des Etats sous-développés et même qui sont entièrement arriérés dans leur développement économique; qu'il y a aujourd'hui des peuples qui vivent depuis des siècles dans leurs Etats indépendants et des peuples qui viennent seulement de fonder c'est-à-dire de réaliser à travers la lutte leur Etat indépendant tout en y ajoutant qu'il y a encore des millions d'hommes qui vivent dans les colonies et qui continuent la lutte pour leur indépendance nationale; qu'il y a aujourd'hui des peuples dont la culture contemporaine est très développée, suivie en règle générale d'une industrialisation extraordinaire, et des peuples dont le degré de culture n'est pas suffisant pour qu'ils puissent développer leur économie, et spécialement l'industrie, qu'il existe aujourd'hui des différences sensibles dans le développement des moyens de transport; bref, qu'il y a aujourd'hui une multitude de différences dans beaucoup de direction dont il faut tenir compte quand on parle de l'unité du monde. Or, il ne faut pas seulement compter avec ces différences mais il est nécessaire de tout entreprendre pour les dépasser et les éliminer dans le but de réaliser les mêmes conditions pour le développement de tous les peuples, car il n'y a que le développement de tous les peuples qui puisse assurer le développement de l'humanité en tant qu'un tout, dans quel cas ceux qui se trouvent en ce moment dans un état de développement plus puissant doivent aider le développement plus rapide des pays sous-développés, insuffisamment développés et arriéré, car sans leur développement non seulement qu'il ne peut y avoir de progrès pour l'humanité en tant qu'un tout, mais aussi le développement ultérieur des pays qui se trouvent en ce moment à un niveau de développement élevé devra être gravement menacé.

En prenant en considération les conditions et les aspects dans lesquels on peut et on doit parler aujourd'hui de l'unité du monde, il faut attirer l'attention sur deux phénomènes fondamentaux, les principes c'est-à-dire les postulats dans le droit contemporain par l'intermédiaire desquels, parmi d'autres phénomènes juridiques, s'exprime l'unité du monde c'est-à-dire qui, au point de vue juridique, conditionnent qu'on peut parler de l'unité du monde, ce qui signifie en dernière analyse qu'on peut travailler à l'unité du monde, et tout au moins à la réalisation du minimum du contenu de cette unité, pour qu'on puisse, en partant de ce minimum, travailler à l'augmentation et à l'élargissement, dans le domaine du droit de même, du contenu de l'unité du monde, et contribuer de cette manière à l'augmentation et à l'élargissement du contenu

de l'unité du monde dans l'ensemble. Ces deux phénomènes fondamentaux, les principes c'est-à-dire les postulats dans le droit contemporain, sont les suivants: l'universalité du droit international (et de plus en plus de quelques autres branches du droit de même) et du droit de la coexistence pacifique active.

АПСТРАКТНИ ПРАВНИ ПОСЛОВИ

У овом раду ћемо говорити само о апстрактним пословима у грађанском праву а не и о апстрактним пословима привредног (трговинског) права.

1. *Апстрактни послови у римском праву.* — Правни послови у почетку развоја римског права сви су апстрактни. У ствари, то нису правни послови у савременом смислу речи већ су више религијски обреди. Као што је познато, због система затворене кућне привреде размена добара је ретка а због анимизма римске религије отуђење добара представља нарочити ритуал који је такође прожет анимизмом: када се једно добро из круга фамилије отуђује мора се по нарочитом ритуалу тражити и „одобрење“ духова који обитују у фамилији и заштићује је. Посматран са гледишта права, ритуал отуђења појављује се као нарочита форма правног посла. Та форма је веома строга: када се погрешно у редоследу изговорених речи или у редоследу других обреда, цео посао не важи. Да је правни посао био истовремено и верски ритуал, видело се и по томе што су га у почетку обављали свештеници. Ти формални правни послови су били: *nexum*, *mancipatio*, затим *in iure cessio* и *stipulatio*.

Разбијањем затворене кућне привреде и јачањем робне привреде потискују се стари формални правни послови јер сметају захтевима брзине економског и правног промета. Упоредо са потискивањем ових формалних правних послова појављују се консенсуални послови. Но, док су стари формални послови били истовремено и апстрактни, нови консенсуални послови постају каузални (1). То значи да се код формалних правних послова уопште није гледало на то из ког разлога или у ком циљу се закључује правни посао. Сама обављена форма је обавезивала. Код консенсуалних правних послова, међутим, који су се закључивали без икакве форме, само простом сагласношћу воља, услов важности посла је био и постављен економски циљ који су странке изјавом воље хтеле постићи.

Процес потискивања формалних и апстрактних правних послова од стране консенсуалних и каузалних није био лаган и једноставан процес. Прво појављивање циља због кога се правни посао закључује и давање правног значаја том циљу било је увођење *exceptio doli* од стране претора. То је био један општи приговор за случај када би се формална обавеза

(1) Опширније о томе као и о повезаности појма каузалности и консенсуалности изнео сам у својим радовима: Својина и имовина, „Анали“, бр. 1/1953; Кауза и правни основ, „Анали“, бр. 2/1959; и Нешто о фидуцијарним пословима, „Анали“, бр. 1-2/60.

дужника хтела злоупотребити иако није био постигнут циљ посла, на пример, када би се малолетно или умно болесно лице обавезало на своју штету или кад би се неко обавезао на новчани износ а противредност није добио. Касније се појављује *exceptio non numeratae pecuniae* као специјалан приговор за случај да је неко обећао враћање зајма који није био примио.

Каузални правни послови су пре свега били реални уговори који су се закључивали тек предајом имовинске вредности — ствари а нарочито тзв. безимени реални уговори: *do ut des, do ut facias, facio ut des, facio ut facias*, тј. када је нека имовинска вредност, ствар или радња прелазила узајамно из једне имовине у другу (с тим да су првобитне санкције те размене вредности биле кондикције из неоснованог обогаћења; ту се једна стара форма употребљавала за једну нову правну установу кроз коју се нарочито изражава робна база грађанског права). Но консенсуалност триумфује појавом тзв. именованих консенсуалних уговора: куповине и продаје (*emptio-venditio*), најма односно закупа (*locatio-conductio*), ортаклука (*societas*) и опуномоћења (*mandatum*). Не заборавимо да се чиста имовинска санкција у Риму појављује тек 104 г. пре н. е. (увео ју је Публије Антилије Руф).

Упоредо са развојем и јачањем консенсуалности правних послова, губе свој значај и потискују се првобитни апстрактни и строго формални послови. *Nexum* је укинут укидањем дужничког ропства 326 пре н. е. (*Lex Poetelia*). *Mancipatio* (2) је постојао све до IV века н. е. (иако се попуштало од првобитне строге форме) али је углавном служио за обављање нарочитих послова, на пример, фидуцијарних, затим поклона, конституисања ми-раза и сл. Једини апстрактни посао који се прилагодио развоју права и који је прешао у Јустинијаново законодавство била је стипулација. Она је замењивала меницу у данашњем правном промету. Путем стипулације могли су се обављати разни правни послови, а њен апстрактни карактер је помагао брзини закључења посла и остварењу захтева из њега. На пример, понекад се закључивала стипулација и за обављање куповине и продаје: продавац је стипулацијом обећао пренос ствари а купац плаћање новца. Поред стипулације појавио се и *fidepromissio* као облик апстрактног правног посла са странцима (иако је *fidepromissio* у основи служио за оснивање обавезе из јемства). Појавили су се и тзв. литерарни контракти и то тзв. *expensum-acceptum* (убележавање примљенога и издатог у књиге дужника и поверилаца) између Римљана и тзв. *chirographum* и *syngraphum* између Римљана и перегрина, али ти апстрактни правни послови нису преживели Јустинијаново законодавство.

(2) Изгледа да је манципација у почетку била само куповина и продаја при чему су се ствари размењивале за новац; но пошто још није било кованог новца, метал којим се ствар купила стварно се мерио на вази чије присуство и даље остаје битни део обреда. Ипак двостраност посла и размене ствари за новац ништа не одузима од апстрактног карактера посла. Наиме, ту се не гледа на еквивалентност давања као касније, није важан стварни, економски ефекат куповине и продаје. Тако, ако се уместо стварне вредности купљене ствари у вагу стави само један новчић као симболична куповна цена, манципација је ипак перфектна. С друге стране, ако је та формална размена била извршена, странке је обавезивало оно што су изговориле том приликом (тзв. *nuncupatio*) без обзира на економски или правни циљ тих изјава. То је омогућило да се манципација употребљава за обављање веома разноврсних послова: залог, послуге и секвестра путем фидуције, за послове наведене у тексту па чак и за обављање неких послова у наследном и породичном праву (и еманципација води своје порекло од манципације).

2. *Апстрактни послови у савременом праву.* — Реципирано римско право и тзв. пандектно право које се развило на основу њега не води рачуна о апстрактним пословима (3). Стога је разумљиво да ни два велика законодавства која су се заснивала на реципираном римском праву, француски *Code civil* и аустријски Грађански законик (тзв. Општи грађански законик), нису познавали апстрактне послове, штавише у француском Грађанском законнику кауза је била истакнута као услов важности правног посла. Чл. 1131 тог Законика каже да обавеза без каузе нема ефекта а следећи члан (1132) одређује да правни посао не важи чак ни онда ако у њему кауза није изражена. Интересантно је да наше најоригиналније законодавство, Општи имовински законик, који иначе представља законодавно дело високог ранга и који је антиципирао многе модерне установе права које су се после појавиле у Немачком грађанском законнику и у Швајцарском закону о облигацијама, такође не познаје апстрактне правне послове.

Немачки грађански законик међутим поново васкрсава апстрактне правне послове.

Шта су апстрактни правни послови у савременом праву?

Апстрактни правни посао је онај који обавезује учеснике у правном послу само на основу њихове изјаве воље, без обзира на правни или економски циљ који учесници тим послом хоће да постигну.

Према томе за схватање апстрактног правног посла мора да се објасни појам каузе — правног или економског циља правног посла. Познато је, међутим, да је то један од појмова у грађанском праву који теорија ни до данашњег дана није успела да рашчисти и да дође до јединственог става. Француска и немачка теорија имају различита схватања о том појму.

Француска теорија у основи се још и данас надовезује на учење које је дао велики француски правни писац из XVII века Дома (Domat). По том учењу код двостраних теретних правних послова кауза због које се сваки учесник у послу обавезује јесте противчинидба коју добија од друге странке. Тако се купац обавезује да би добио ствар, продавац да би добио цену. Код реалних уговора кауза је сама предата ствар која ствара обавезу. Код добротних уговора то је *animus donandi* — намера да се учини добротинство. Слабост ове теорије је у томе што у прва два случаја узима изванредан објективан елемент као каузу а у трећем случају чисто субјективан. Но недоследност француске теорије је још и у томе што у учење о каузи уноси и појам тзв. забрањене каузе (*cause illicite*) а то у ствари значи забрањен

(3) У Средњем веку такође постоје код германских и словенских племена извесне анимизмом прожете правне форме приликом преноса ствари које се истовремено могу сматрати религијским обредима. Но у западноевропском феудализму реципирано римско право и канонско право потискује те обичајне форме. (То је још више био случај код словенских народа који су дошли под утицај Византије и у потребној мери преузимали византијско право.) Ипак канонско право уводи једну нову правну установу — заклетву. Заклетва је била обавезивање (и то не само на имовинскоправно већ и на јавноправно дејство — уколико се о јавном праву у феудализму може говорити, на пример, заклетва вазала према сизерену) позивајући се на бога или на неку другу хришћанску светињу. Заклетва се могла дати и без неке форме али је она у сваком случају била једнострана и апстрактна изјава воље. Заклетва је обавезивала без обзира на постигнути правни или економски циљ који се њоме хтело постићи. Црква се борила разним средствима против злоупотребе апстрактног карактера заклетве: дозвољавало се ослобођење од обавезе дате у заклетви у случају принуде и преваре а неки канонисти су то дозвољавали чак и за случај заблуде.

посао. Овде је већ у питању један нормативни елемент који одређује законодавац или који бар квалификује законодавац и који се сасвим разликује од економског циља који представља каузу по Доминоном учењу, нарочито код двострано теретних уговора. То је разлог што француска теорија у имовинском праву није развила учење о забрањеним или неважећим правним пословима јер ова партија улази у учење о каузи. Али то има за последицу да је само учење о каузи недоследно и нејасно. Стога многи француски писци, као на пример, и велики цивилиста Планиол, сматрају да је кауза сувишан појам а с друге стране она лежи у самим основама француске грађанскоправне теорије.

Немачка теорија има целовитије учење о каузи. По том учењу кауза се појављује само код оних правних послова који служе као средство економског односно имовинског промета. Правни послови који немају ту функцију немају ни каузу. У њима сама изјава воље указује на непосредни циљ који странке тим послом хоће да постигну. Ако неко закључи брак или усвоји некога (и по немачком праву, као што је познато, породично право спада у грађанско), ако неко напише тестамент, из самог посла се види шта се њима хтело постићи. Но ако се неко обавезује на пренос имовинске вредности, поред обавезе постоји још и неки нарочити циљ због којег се обавезује. На пример, ако преносимо на некога својину, увек се може поставити питање да ли је она пренета поклона ради, продаје ради, легата ради, мираза ради, итд. Он може изјавити вољу да би просто засновао обавезу (*causa credendi*), рецимо код уговора о куповини и продаји продаје се да би се сауговорач обавезао да плати цену; може да се обавезе да би тиме испунио неку већ раније постојећу обавезу (*causa solvendi*), на пример, код зајма. Затим може да се обавезе да би учинио гест добротинства (*causa donandi*), на пример, код поклона. Кауза, разуме се, није сваки циљ који се правним послом о преносу имовинске вредности хоће постићи већ само: 1. непосредни правни (или по неким економски) циљ и 2. типизовани циљ. Непосредни циљ значи да се не узимају у обзир даљи циљеви или мотиви због чега се, на пример, једна ствар купује или продаје, а типизовани је зато што су код појединих типова уговора циљеви увек исти или истоврсни (4), на пример, поклон, зајам, мираз, продаја, итд. Ипак, ни у не-

---

(4) Појам каузе у данашњем смислу не познаје римско право, те римски правници израз *causa* употребљавају за означавање веома различитих правних појмова и ситуација. В. о томе наведене радове у прим. 1. Тек у пандектном праву се развија јединствени појам каузе као циља правног посла који истовремено чини саставни део посла. Канонско право такође утиче на развој појма каузе у средњовековном пандектном праву (вид. мој Увод у грађанско право, IV издање, 1961, с. 25). И француска теорија (Domat) као и немачка имају континуитет са пандектним правом. Изрази наведени у тексту такође потичу оданде. У суштини три основна типа каузе у немачком праву: *causa credendi*, *solvendi* и *obligandi* сличне су Доминој концепцији. Но немачка теорија је утолико последнија што место појма *causa illicita* има разрађену теорију ништавих правних послова (што је у француској теорији случај само у брачном праву). Немачка теорија стога више наглашава економски карактер каузе што се види и по томе што по тој теорији кауза постоји само у пословима имовинског промета — *Zuwendungsgeschäfte*. Стога неки немачки писци, као на пример, Шлосман (Schlossmann) и Штампе (Stampe) сматрају каузу економским ефектом правног посла.

„Типизованост“ циља у каузи управо иде у прилог тврђењу да је овде реч о економском циљу. Куповина, зајам, закуп, најам све су то пре економски односи па тек онда правни. Њих типизује економски промет, и јасно је онда да су и циљеви у њима типизовани. Но са оваквим схватањем каузе у противречности

мачком праву није јединствено учење о каузи. Поред наведена три основна типа каузе, неки писци говоре још и о неким другим каузама, на пример, *causa novandi* — циљ због кога се врши новација, *causa dotis constituendi* — циљ због кога се обећава давање мираза, па о циљу због кога се примило јемство, итд. Но овде већ кауза никако није елемент посла који се објективизира и који је типичан. Затим, немачки писци такође говоре о забрањеној и дозвољеној каузи. Због тога и немачком учењу, иако у мањој мери, може да се стави иста замерка као и француском. У учењу о каузи мешају се објективан и типизован елемент (каузу код двострано теретних послова) са каузом као субјективним елементом (наиме *causa donandi* у основи ипак је један психички мотив). *Causa novandi* и сличне врсте каузе такође нису објективизовани и типизовани елементи него су психички мотиви који могу бити сасвим различити. Због тога се и ту меша кауза као објективна и као субјективна појава. А уношењем појма тзв. забрањене каузе меша се један фактички, имовински елемент са нормативним, што такође ствара забуну. Наиме, дозвољеност или забрањеност „каузе“ не зависи од воље странака нити од тога што ће оне том вољом постићи него од квалификације њихове воље и њеног ефекта од стране норме, тј. дозвољава ли норма изјаву њихове воље и садржину и ефекат те воље или не. Дакле, и ту се мешају два реда појава — субјективно и објективно, нормативно и фактичко (5).

Но, без обзира како се схвата кауза односно на недоследности у појму каузе, може се сасвим јасно разликовати апстрактан и каузалан посао у грађанском праву. Код апстрактног посла води се рачуна само о обавези која је изјавом воље заснована. Код каузалног посла иде се даље, па се води рачуна и о другим дејствима те изјаве. Је ли то дејство непосредни економски ефекат или неки други типизовани или непосредни правни циљ или неподударност са нормативним или моралним поретком — све то није важно за одређивање појма апстрактног посла. Ако није довољно јасно шта је каузалан посао, може се тачно одредити шта је апстрактан. Додуше нејасности у појму каузалног посла имају значај у правним последицама које могу настати из тог посла, у евентуалном неоснованом обogaћењу до чега доводи посао, у евентуалној забрањености или уопште неважности посла, итд. На неке од тих последица ћемо указати у даљем излагању. Ипак оне не утичу битно на сам појам апстрактног правног посла.

3. *Апстрактни посао преноса стварних права.* — Немачки грађански законик увео је у савремено право један апстрактан посао — уговор о преносу стварних права.

је концепција немачких писаца о *causa donandi* или *causa novandi* јер је овде нагласак на психолошком елементу а не на неком типизованом или чак објективизираним циљу.

(5) Мени се чини да се проблем каузе може успешно расветлити тек онда ако се у њој раздвоји фактички елемент у виду економског или имовинског ефекта правног посла од нормативног елемента тј. од дозвољености тог ефекта од стране правног поретка. Досадашња теорија је мешала ова два елемента. (То се, на пример, види по томе што по немачкој правној терминологији израз *Rechtsgrund* — правни основ означава оба елемента.) Ја сам у својим досадашњим радовима, нарочито у горе наведеним (прим. 1) покушао да спроведем ово разликовање (Вид. о томе прим. 13).

Уговор о преносу стварних права појављује се код деривативног стицања стварног права. Наиме, кад се преноси стварно право имамо два посла по немачком праву. Први је посао о отуђењу или уговор о обвезивању (*Zuwendungsgeschäft*) а други уговор о самом преносу или традицији (*Verfügungsgeschäft*). Међутим, да бисмо боље објаснили механизам преноса и стицања стварних права по немачком праву, изнећемо основне системе стицања тих права у континенталном грађанском праву уопште.

Имамо француски систем. По том систему стварна права а пре свега својина стичу се самим уговором. Овај систем постоји и данас у совјетском праву (чл. 66 Грађанског законика РСФСР) и у праву других социјалистичких земаља, на пример, у чешком и пољском новом законодавству.

Други систем је систем пандектног права који је преузео Аустријски а по њему и Српски грађански законик. По том систему за стицање својине и других стварних права потребна су два момента, тзв. правни основ и начин стицања, *titulus* и *modus acquirendi*. Правни основ се састоји у правном послу, уговору о куповини и продаји, поклону, легату и другом послу који преноси својину. Међутим, сам уговор не преноси својину или друго стварно право него ствара само облигациони однос по коме поверилац из тог односа може тражити од дужника да на њега пренесе стварно право. Сам пренос стварног права пак је посебна, од правног основа различита правна радња која се код покретних ствари састоји у предаји (традицији) а код непокретних у укњижењу односно у предаји тапије и означању преноса на самој тапији. Та правна радња међутим није посебан уговор него је по некима тзв. реални правни чин (*Realakt* по аустријским теоретичарима), или су то два реална чина, или, по нашем мишљењу, две правне радње од којих се једна састоји у напуштању својине или другог стварног права (иако то није дереликција) а друга у изјави воље да се она прима. Но ипак то није посебан уговор него само остварење, реализација ранијег уговора (6).

По овом систему сам пренос не ствара својину или стварно право ако му не претходи правни основ или ако правни основ није ваљан. Према томе, ако постоји заблуда о правном послу између отуђиоца и стицаоца (или преносиоца и прибавиоца), или неки други разлог због чега посао који чини правни основ не важи, — не важи ни пренос права. Стицалац није постао власник или уопште титулар те преносилац може да ревиндицира ствар коју је пренео. (Уколико је, разуме се, ствар индивидуално одређена.)

Овај систем преноса стварних права изражен је у § 380 АГЗ. „Без основа и правног начина прибављања не може се задобити никаква сво-

---

(6) Традиционално схватање сваку изјаву воље сматра правним послом. Но у модерној теорији све се више спроводи диференцирање изјаве воље. Има изјаву воље које нису правни послови иако имају за дејство постанак, престанак или промену неког субјективног права односно правног односа. По нашем мишљењу правни посао настаје само оном изјавом воље која је каузална тј. која има за циљ пренос одређене имовинске вредности са једног лица на друго. Према томе изјаве воље које истовремено представљају тзв. правну моћ (по немачкој терминологији *Rechtsgestaltungsgrecht* или *Rechtsänderungsrecht*), којима се дакле не ствара субјективно право већ се само преиначује постојеће, нису правни послови. У изјави воље које по том мерилу нису правни послови спадала би и предаја у циљу реализације, извршења одређеног правног посла чија се чинида састоји у давању. За разлику од правних послова ми смо такве изјаве воље, назвали правним радњама (у ужем смислу). (Вид. о томе мој „Увод у грађинско право“ одељак о изјави воље као правној чињеници.)

јина“, (као и у §§ 317 и 320) те у § 226 ГЗ по коме: „За свако законом прибављање ствари једне изискује се пуноважан основ и закони начин“. (О томе говоре још и §§ 280, 285 и 292.)

Општи имовински законик који је донет крајем прошлог века и у многама представља претечу нових теоријских решења, задржао је исти систем. У чл. 836 Законик предвиђа: „Кад уговором стечеш право на влаштину неке ствари, ти самим тијем још ниси постао њен власник; ти можеш, истина, као и сваки други дужитељ тражити од свога дужника да пренесе на те влаштину; али [...] власник ћеш постати тек онда када буде уистину извршен обред који закон прописује тј. за непокретне ствари кад уговор судом потврђен буде, а за покретне, кад ти ствар предана буде.“

Трећи систем је систем Немачког грађанског законика. По том систему за пренос стварног права су такође потребна два момента али оба момента су правни послови који су додуше међусобно повезани и донекле условљени а ипак самостални. Први посао је посао о отуђењу којим се ствара обавеза да се својина или друго стварно право пренесе. Тај посао се зове још и основни или каузални посао јер он садржи каузу — непосредни економски или правни циљ због кога се пренос врши. То је, на пример, посао о куповини и продаји у којој је стицање купљене ствари циљ купчеве обавезе, затим то може да буде поклон, размена, летат, једнострано обећање награде или ма који други каузални посао. Такође и по немачком систему, поверилац из тог посла стиче потраживање да тражи пренос стварног права. Но сам пренос стварног права је посебан уговор, посебан двострани правни посао. То је самосталан и апстрактан уговор. Самосталан је због тога што сâм тај уговор о преносу ствара стварно право за стицаоца. Апстрактан је због тога што се апстрахује од каузе која је означена у основном послу односно у уговору о обвезивању. Према томе, у том послу је битно да обе странке, и отуђилац и стицалац, хоће отуђење односно стицање неке ствари, тачније речено, права на тој ствари. А други услов да њихова воља нема неки недостатак односно да сам тај посао о преносу нема неки разлог неважности. Постоји још и трећи услов да преносилац буде титулар права које се преноси. Међутим тај услов у ствари важи само за непокретности јер у погледу покретних ствари и немачко право прихвата принцип *Code civil*-а по коме савесност стицања консумира недостатак права код прибавиоца. (*En fait des meubles la possession vaut titre* — чл. 2279 С. с.) Ако ови услови постоје, стицалац је стекао стварно право. Према томе он ће стећи право и онда када не постоји кауза у основном послу или је она „неважећа“, тачније речено ако је посао о обвезивању неважећи због заблуде, другог недостатка воље или из ког другог разлога. Према томе, ако на пример, А предаје Б ствар као поклон а Б је прима као продату ствар, ипак ће Б стећи својину јер су странке хтеле пренос својине, иако се не слажу о каузи преноса, другим речима, ако постоји заблуда о правном послу; но ако А даје ствар на послугу а Б је прими као поклон, неће доћи до преноса својине јер се странке нису сагласиле о преносу својине; овде постоји заблуда не о основном послу него о самом послу о преносу. Ипак постоји веза између ова два посла. Наиме, иако је Б стекао својину на пренетој ствари, преносилац може да тражи тужбом за неосновано обогаћење повраћај

ствари или вредности те ствари. Недостатак каузе дакле овлашћује преносиоца не на реивиндикацију јер је својина пренета на стицаоца него на кондикцију из неосновано обogaћења јер је стицалац стекао својину без каузе.

Разуме се, оваква концепција апстрактног карактера правног посла о преносу стварних права повлачи за собом и нарочиту конструкцију установе обogaћења без основа. По немачкој конструкцији неоснованог обogaћења сматра се да је објект неоснованог обogaћења она имовинска вредност на коју је стечено пуноважно право, на пример, својина или неко друго стварно право. Ипак се предмет таквог права може тражити тужбом из неоснованог обogaћења ако стицање тог права на основу правног посла о преносу није у складу у погледу каузе са основним послом о обвезивању. По конструкцији неоснованог обogaћења у нашем праву, неосновано обogaћење у највише случајева постоји управо онда ако нема титулуса, правног основа за стицање, па према томе лице чија се имовина повећала није стекло право на имовинској вредности којом се имовина повећала; или прецизније речено, када постоји несклад између имовине, као скупа права и имовинске масе, као скупа економских вредности које посредно или непосредно чине предмет тих права (7). Ипак, у крајњој линији, обе установе и у нашем и у немачком систему обављају исту функцију и у другом погледу имају истоветну технику.

4. *Разни системи преноса стварних права.* — Откуд таква размимоилажења у системима преноса својине? Биће корисно да се сасвим кратко осврнемо на развој појединих система да бисмо боље објаснили немачки систем преноса стварних права апстрактним уговором о традицији.

Француски систем по коме сам уговор преноси својину (чл. 711, 938, 1138, 1583 и други С. с.) тј. по коме чим се уговор (чија се чинидба састоји

---

(7) Аустријски грађански законик не познаје неосновано обogaћење као јединствену установу насупротив Општем имовинском законнику (чл. 601), Немачком грађанском законнику (§ 812) или Швајцарском грађанском законнику (чл. 62). Поводећи се за римским правом старија законодавства не конструишу неосновано обogaћење као јединствену установу засновану на јединственом основном принципу. Француска теорија још и данас неосновано обogaћење смата квазиконтрактом а тужбу из неоснованог обogaћења познаје као *actio de in rem verso* римског права. *Code civil* набраја појединачне случајеве те тужбе а не формулише је као јединствену тужбу. Аустријски грађански законик неоснованим обogaћењем чији се повраћај тражи кондицијама по римском праву (§§ 1431—1437) сматра само онај случај када је имовинска вредност прешла у имовину обogaћенога самом престацијом осиромашенога. За тај случај, по логици стицања стварних права по том законнику можемо применити оно што смо горе рекли у тексту у погледу несклада између имовине и имовинске масе (иако и овде ако је реч о стварима одређених по роду практички својина прелази на обogaћенога јер се те ствари не могу идентификовати). Дакле ту се кондиције из неоснованог обogaћења употребљавају само онда ако се не може употребити реивиндикација а имају исти правни смисао као реивиндикација — стицање без титулуса, правног оправдања. Но други случајеви неоснованог обogaћења, како се оно схвата по модерним законцима, тј. када се имовинска маса обogaћенога повећава не престацијом осиромашенога него на други начин, Аустријски грађански законик такође сматра као *versio in rem*. Поједине од тих случајева конкретено предвиђа АГЗ (§§ 416, 419 — §§ 274 и 279 Српског грађанског законика), али има и општу одредбу о *actio de in rem verso* у § 1041. У тим случајевима може да пређе својина на ствари којом се обogaћује (ствар дакле прелази не само у имовинску масу него и у имовину) као на пример, код стицања својине спајањем или прерадом туђе ствари (наведени параграфи). Неки случајеви *actio de in rem verso*, на пример, приликом спајања ствари могу да се третирају и као накнада штете (на пример, у чл. 73 Опште имовинског законика). Но, ако је лице које изврши спајање савесно није могуће говорити о накнади штете.

у давању), закључи — истовремено прелази својина (8) са отуђиоца на стицаоца — има два корена. Први је обичај а други схватање школе природног права. У француском праву постојао је обичај *dessaisine-saisine* према коме би отуђилац приликом преноса својине изјавио да се лишава својине а да ствар држи за стицаоца. Тај обичај је у ствари имао исто дејство као фиктивна предаја римског права. Током времена се фингирало да је фиктивна предаја или клаузула о *dessaisine-saisine* налази у уговору без обзира да ли су странке стварно изјавиле такву клаузулу. Теоретичари природног права пак нарочито наглашавајући значај воље у праву и схватајући право првенствено као интелектуални однос одређен од стране Разума — сматрали су да сама воља преноси право и да ту није потребан никакав материјални акт. Пуфендорф (Pufendorf), на пример, сматрао је да ако је традиција потребна да би се пренела државина која је чињеница, факт, онда својина као морална категорија може да пређе с једног лица на друго сагласношћу воља (9).

Систем Аустријског грађанског законика и нашег права уопште (укључујући и Општи имовински законик) и Немачког грађанског законика има извесне сличности по томе што се по оба система тражи још један, од уговора (о обвезивању) различит акт за пренос својине, те се као такав може супротставити систему *Code civil*-а. Ипак међу њима постоје битне разлике које смо изнели. Заједничко им је још што оба система полажу право да се оснивају на истинским традицијама римског права. Но невоља је у томе што у изворима римског права, нарочито у Дигестима, има потпуно противречних места по том питању. Присталице концепције Аустријског грађанског законика, — а то је истовремено концепција пандектног права како се оно почев од Средњег века развијало (10), позивају се на Паулусово ми-

(8) Док наше, аустријско и немачко право имају општу теорију стицања стварних права, то у француском праву није случај. На пример, по нашем односно аустријском систему потребан је *titulus* и *modus acquirendi* не само за својину него и за стицање службености, хипотеке и реалних терета деривативним путем. У француском праву само се својина стиче уговором, а за залогу и службености постоје нарочити облици стицања. Тако, у француском праву друкчије се стиче стварна службеност ако је у питању теретан посао (тада се стиче као својина) а друкчије ако је у питању поклон (Вид. Planiol: *Traité élémentaire du droit civil français*, 1937, t. I, pp. 1021—1022).

(9) Планиол: н. д., с. 894. Пуфендорф је био један од ретких немачких теоретичара природног права али је био у служби шведског краља. Живео је у XVII веку и дао је заокружени систем природног права.

Интересантно је да је, наасупрот наведеним тенденцијама у француском праву, велики француски теоретичар из XVIII века, Потије (Pothier) чији је систем у ствари био основа за *Code civil*, остао веран традицији римског права и сматрао је да традиција а не сам уговор треба да пренесе својину (Вид. Планиол: нав. место).

(10) Аустријски писци, на пример, Еренцвајг (вид. Ehrenzweig: *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts*, 1925, I/1, pp. S. 138, seq.) и Ранда (*Das Eigentumsrecht*, 1893, p. 260) учење о *titulus* и *modus acquirendi* приписују Јохану Апелу правнику с краја XV и с почетка XVI века. Али корени: тог учења како се оно појавило у Аустријском грађанском законнику и другим законцима XIX в. (на пример, пруском) потичу још од постглосатора Бартола и Балда из XIV в. који су нарочито разрађивали разликовање *ius ad rem* од *ius in re*, тј. облигационо и стварноправно дејство права на ствари (разликовање помоћу кога, у почетку, степенасту феудалну својину покушали да објасне неадекватним појмовима римског права. — Вид. Holtzendorff: *Rechtslexikon*, 1881, под одредницом *Titel*).

Иначе, учење о основу и начину стицања како је формулисано у § 389 АГЗ односи се не само на деривативно стицање него за свако стицање уопште (на пример, по § 381 „Основ окупације ничије ствари је „урођена слобода“ да се ничије ствари заузму“), дакле, у дозволи објективног права да се својина стиче (види формулацију тзв. основа у ширем смислу у одговарајућем одељку наведеног

шљење (*Dig.* 41, 1, 31) по коме: „Никад гола традиција не преноси својину већ таква којој претходи продаја или неки други правни основ (*iusta causa*), због кога је уследила предаја“, као и на Улпијаново (*Dig.* 12, 1, 18) по коме: „Ако ти дајем новац као поклон а ти га примаш као зајам [...] неће бити поклона“ — значи заблуда о основном послу, о *iusta causa* — не преноси својину. У прилог том схватању иду и неки други текстови из Дигеста, по којима предаји мора да претходи основ (*causa*) — на пример, Помпонијев (36, 2 и 3); или они који такође истичу да заблуда о основном послу (правном основу) чини уговор ништавним — на пример, опет Помпонијев текст (18, 1, 41) или по коме путативни основ не преноси државину погодну за узукапију — такође Паулосов текст (41, 4, 2) по коме: „Држи ствар као купац онај који је ствар заиста купио, није довољно само мислити [...] да држи као купац већ мора да постоји посао куповине (*debet etiam subesse causa emptiois*), нити такав основ може довести до узукапије“; затим неки други текстови у вези са узукапијом у погледу путативног основа (41, 3, 27 и 41, 8, 3), као и неки други текстови.

Присталице концепције Немачког грађанског законика опет, позивају се на Јулијаново мишљење (*Dig.* 11, 1, 36) по коме заблуда о основном послу не смета преносу својине путем традиције: „Ако постоји сагласност у погледу предмета који се предаје али не и у основама (*in causis vero dissentiamus*) [...] извесно је да ће прећи на те својина [...]“; затим из текстова по којима, насупротив горњима, и путативан основ или уопште манљивост посла којим се стиче државина не смета узукапији (*Dig.* 6, 2, 7, 2; 41, 3, 13; 41, 3, 46). Своје схватање такође заснивају на околности што се по римском праву кондикцијом, а не реивиндикацијом, тражио повраћај индивидуално одређене ствари која би прешла на другог без каузе или на основу манљиве каузе — као што је у данашњем немачком праву.

Које је од ова два схватања тачно? Позната је оштра полемика која се између романиста и цивилиста водила у прошлом веку о том питању. Једни другоме су доказивали да су текстови на које се противник ослања интерполирани и наводе добро фундиране али често и извештачене, натегнуте аргументе за једно или друго схватање. Но истина мора бити негде у средини. По немачком романисти, Казеру, у почетку када су се развијали послови *iuris gentium* тражила се традиција основана на каузи у изнетом смислу. Код куповине и продаје, на пример, тражила се за важност посла не само предаја већ и исплата куповне цене. Но класици и Јустинијан су одступили од тога и најзад је победило схватање о апстрактности традиције (11). Ово схватање поткрепљује и околност што и из Гајевих Институција (2, 19 а нарочито 2, 20) као и из Јустинијанових Институција (2, 1, 40; 2, 1, 41) излази да је традиција у римском праву настала из *ius gentium*.

„Увода у грађанско право“. Но у ствари то учење се у виду тзв. *titulus aquirendi* или *iustus titulus* примењује само на тзв. деривативно стицање.

Иако су многи аустријски писци (као, на пример, Унгер, Ексер, Пфаф, Ранда) нападали то учење и пледирали за немачко схватање, ипак је оно остало владајуће у аустријској теорији. Но има и немачких писаца који су нападали учење Немачког грађанског законика у том погледу и од којих су неки пледирали посредно или непосредно за аустријско. То су, на пример, Слосман, Штампе, Франке, Бремер, Пернице, Шојрл (Scheurl), Пероци и Ланге који је у својој књизи *Das kausale Element im Tatbestand der klassischen Eigentumstradition*, 1930, настојао да докаже да је Јулијаново схватање у *Dig.* 11. 1. 13 интерполирано.

(11) Kaser: *Das römische Privatrecht*, 1955, pp. 351—53.

Поставља се питање које је од ова два схватања теоријски исправније и практично корисније. У грађанском праву је тешко одговорити на тако постављено питање. Но оно је код нас актуелно због тога што предстоји кодификација имовинског права. Нама изгледа да је схватање аустријског и нашег права више у складу са постулатом да се у праву јасно уочи економско, фактичко, и да се оно одвоји од нормативног. Нарочито је то корисно (а и нужно) у имовинском праву. Ово решење је у духу тог захтева. Ту се правни основ, нормативни елемент, који са гледишта објективног права оправдава пренос јасно раздваја од преноса државине, преноса фактичке, економске власти. Воља да се на основу правом дозвољених оквира постигне одређени економски или, ако се хоће, имовински ефекат, у том систему се јасно разликује од самог тог ефекта. Зато је драгоцен податак који наводи Казер (а за њега се никако не може рећи да има материјалистичке полазне позиције) да је приликом појаве неформалних и консенсуалних послова у римском праву пуноважност традиције била условљена циљем (каузом) постављеним у основном послу. Римљани тада нису ништа знали о теорији каузе, о неком уопштавању те нове правне појаве, али је логика робног промета, који је све више узимао маха, наметнула такво решење. Тек касније под утицајем идеалистичких филозофских схватања а нарочито под утицајем хришћанског спиритуализма, који елементу воље придаје све већи значај и одваја га од његовог економског супстрата, појављује се традиција као апстрактан посао о преносу. Тај процес се завршио код Јустинијана. После рецепције римског права а у току развоја тзв. модерног пандектног права понавља се сличан процес.

Но да видимо сада приговор да се у римском праву кондикцијама служило за повраћај индивидуално одређених ствари. Ни тај приговор није основан. Познато је да се реивиндикација у почетку могла применити само за тзв. *stricti iuris negotii*, па се појавила потреба да се заштите и правни послови из *ius gentium*-а. Најбоље средство за то је била кондикција која је у почетку била једно средство поступка такође за *stricti iuris negotii* (тзв. *legis actiones per condictioem*) па се тек после, управо зато што се у њима кауза није морала истаћи, почела да примењује као погодно средство за нове послове робног промета за које није постојала друга правна заштита. Римљани нису имали неку теорију или ма какво уопштено схватање о кондикцијама а још мање о неоснованом обогаћењу или о појму имовине. Стога су кондикције у њих обухватиле не само случајеве које у данашњем праву долазе у област неоснованог обогаћења него и разне друге случајеве за које се никако не може рећи да потичу из неоснованог обогаћења. Тако, на пример, постојала је тзв. *condictio furtiva* којом се од лопова или његових наследника тражио повраћај украдене ствари. Затим је Јустинијан увео тзв. *condictio ex lege* којом се могло заштити свако потраживање из неког прописа који би донели цареви, уколико за то потраживање не би постојала нека специјална заштита (то је била клица касније опште тужбе за заштиту ма којег захтева из грађанског права). Постојала је још и тзв. *condictio ex poenitentia* која такође није била тужба из неоснованог обогаћења.

Да видимо сада практичност ова два система. И на то питање је тешко одговорити. Опште је схватање да систем аустријског и нашег права више заштићује сигурност и правни континуитет приликом стицања стварних права а немачки систем брзину. Извесно је да је у време када је настао Немачки грађански законик, постојала је у друштву у коме је донет, велика дисциплина у погледу поштовања прописа па је и та околност ишла у прилог прихватању система апстрактног преноса стварног права традицијом. У аустријској царевини у почетку XIX века ситуација је била друга но и тамо се систем који смо навели добро афирмисао. Практичне разлике и нису велике. Ипак ми се чини да би и данас у нашем друштву систем Аустријског грађанског законика више помогао јачању дисциплине у промету стварним правима. Осим тога, тај систем у нас има већ дубоку традицију и усаглашен је са нашим осталим правним институцијама (12).

5. Апстрактно обећање дуга. — Други апстрактни правни посао у Немачком грађанском закону је апстрактно обећање дуга и апстрактно признање дуга. Овај посао предвиђа § 780 НГЗ, па је из немачког права прешло у Швајцарски грађански законик (чл. 17), а у одређеном обиму и у Мађарски грађански законик (чл. 242), итд. Апстрактно обећање дуга постоји онда када дужник обећа повериоцу да ће извршити одређену престацију без обзира на правни или економски циљ. Према томе то може да буде ма каква престација по тексту § 780 НГЗ али у пракси је најчешће реч о плаћању одређеног новчаног износа. Овај посао је заиста сличан римској стипулацији. Посао је апстрактан утолико што је захтев из оваквог правног посла утужив без обзира на каузу, тј. на правни или економски циљ у горе изнетом смислу. Ипак и тај посао има каузу и она се узима у обзир на основу приговора туженог. Док је, дакле, апстрактни посао преноса стварних права пуноважан без обзира на каузу, овај посао се не може остварити мимо или насупрот каузи. Он додуше дејствује мимо или насупрот каузи утолико што се може утужити без истицања каузе. Но ако се то учини, ако, на пример, купац обећа исплату куповне цене у виду таквог апстрактног обећања дуга имајући у виду пријем робе а купљену робу не прими, он може истаћи приговор да није дужан да плати обећани износ јер кауза није остварена. Према томе стварна разлика ове врсте апстрактног посла од каузалних послова је у терету доказивања. Док код каузалног посла, рецимо редовне куповине и продаје, купац или продавац могу да остваре свој захтев само онда ако већ у самој тужби означи каузу тј. циљ због чега је посао био закључен, у овом случају поверилац који истиче захтев, то не мора да учини, но дужник може путем приговора да истакне доказ о непостојању каузе и да на тај начин осујети захтев. Штавише, ако је кауза „недозвољена“ или „противзаконита“ (13), захтев се не може ни остварити

(12) Систем тутулуса и модуса при преносу својине има Шпански грађански законик који је иначе рађен под јаким утицајем Code civil-а. Швајцарски грађански законик има мешовит систем, и то за пренос непокретности аустријски а за пренос покретности немачки. Исти је случај и са новим Мађарским грађанским законом из 1959.

(13) Изрази „недозвољена“ и „противзаконита“ кауза стављени су у наводнике јер у ствари сама кауза као имовински циљ, као ефекат који се остварује и објективизира у имовини учесника у правном послу не може бити дозвољена или забрањена. Она може само фактички да настаје или не. Но објективно право или воља странака у оквиру објективног права може да квалификује тај ефекат као

тј. тужба се не може поднети и суд о томе води рачуна по службеној дужности ако случајно сазна за разлог неморалности или противзаконитости иако дужник не би истакао приговор; то би био, на пример, случај када неко апстрактно обећа дуг из хазардне игре, када апстрактно обећање представља у ствари подмићивање, итд.

Према томе апстрактно обећање дуга има исто дејство као дуг из хартије од вредности, рецимо менични дуг. Овде такође имамо апстрактан посао исте врсте. Менични поверилац може да тужи меничног дужника без истицања каузе из основног посла из којег меница потиче (због којег је меница издата — тзв. валуте) али менични дужник може да истакне приговоре и да осујети остварење повериочевог захтева ако је он супротан каузи из основног посла: ако је, на пример, меница дата за покриће куповне цене а куповина није остварена, ако је дата бланко меница на одређени износ па се утужи већи износ, итд. Ако је меница дата за остварење ништавог правног посла, она се такође не може утужити тј. разлог ништавости се и ту узима у обзир по службеној дужности. Ипак меница и остале хартије од вредности које се преносе „по наредби“ у већој мери су апстрактни правни послови него апстрактно обећање дуга из немачког права. Наиме, каснији савесни менични повериоци-индосатари могу да утуже меничне дужнике, без обзира на каузу из основног посла из кога меница потиче, те према њима се не могу истаћи приговори из основног посла који би се могли истаћи према првом меничном повериоцу. Ту је дакле апстрактност у много већој мери остварена (додуше менични дужник који плати има право регреса против одговарајућих индосаната-ранијих меничних поверилаца а евентуално такође има право да на основу неоснованог обогаћења тражи повраћај плаћеног износа од тих лица; али то не утиче на апстрактни карактер потраживања наведених каснијих меничних поверилаца).

Поред апстрактног обећања дуга, апстрактни је посао и апстрактно признање дуга — § 781 Немачког грађанског законика. Овде је реч о томе да дужник који нешто дугује на основу неког ранијег каузалног правног посла обећа тај исти дуг истом повериоцу али сада на основу апстрактног посла. Поверилац га може утужити на основу тог апстрактног посла и на тај начин му је ситуација у парници олакшана. Но овде није реч о новацији у облику апстрактног посла јер нови апстрактни посао не замењује ранији каузални посао, он постоји и даље. Ту дакле имамо два посла који имају исте дужнике и повериоце, исте обавезе и иста потраживања. Један је само апстрактан а други каузалан. Поверилац може да утужи дужника ако хоће и на основу првобитног посла без обзира на каснији апстрактан посао, иако ће се то у пракси ретко десити јер је касније апстрактно признање дуга управо зато закључено да се повериоцу омогући лакше остварење његовог захтева.

дозвољен односно недозвољен. Та квалификација је правна квалификација. Она се разликује од ефекта као факта: то је оно што смо означили као основ. Ту је, дакле, основна противречност која се, као што у тексту видимо, појављује и у немачкој теорији каузе.

Најзад, ова два апстрактна посла важе само онда ако су закључени у писменој форми. Довољно је само писмено обећање дуга односно писмено тија од вредности. Ако би се потраживање из тог писменог правног посла признање дуга од стране дужника. То писмено међутим никако није хар-пренело, реч је о обичној цесији потраживања а никако не о преносу хартије од вредности.

6. *Неки други тобожњи апстрактни правни послови.* — Многи писци сматрају да су апстрактни послови још јемство, новација и асигнација.

Што се тиче јемства, сматрају га апстрактним послом зато што се не види кауза због чега је јемство било уговорено за обезбеђење повериоца тј. због чега се јемчи. У самој ствари овде постоји један неспоразум. Код јемства имамо два посла: споразум између лица које јемчи и дужника за кога се јемчи, и споразум између јемца и повериоца. Оба ова посла имају каузу, оба имају одређене имовинске ефекте које странке хоће. У првом послу је јасан имовински ефекат који производи лице које јемчи: тај ефекат је предмет чинидбе коју дугује дужник за кога се јемчи. А имовински ефекат дужника за кога се јемчи оцењује се по споразуму између дужника и јемца и то зависи од тога да ли се јемчи бесплатно или уз накнаду, за одређену противуслугу и у чему се састоји та противуслуга. Но према повериоцу јемац има исту каузу као дужник. Он дугује исту чинидбу али само супсидијерно или тачније формулисано — условно (14). Но неспоразум настаје отуда што се у главном послу тј. у послу у коме се јемство појављује као обезбеђење дужника не види кауза из посла између дужника и јемца па изгледа да је јемство апстрактни правни посао. Но повериоца из главног посла не интересује нити треба да интересује кауза из посла између дужника и јемца. И, што је још битније, кауза из тог правног посла нема никакво правно дејство према главном послу тј. према послу између јемца и повериоца, док код осталих апстрактних послова кауза се ипак у извесним случајевима узима у обзир, као што смо горе изнели. Наиме у послу између јемца и повериоца кауза је иста као у послу између главног дужника и повериоца, дугује се престација из истог посла, дугује се исти имовински ефекат. Због тога је сасвим логично да се у том главном послу не поставља нити има ма какве потребе да се поставља кауза из посла између јемца и дужника. С друге стране јемство у оба посла у која се појављује има своју каузу и никако се не може сматрати апстрактним послом.

Код новације је слична ситуација. И ту се мора разликовати споразум о новацији и сама новација. Сам споразум о томе да ће се приступити новацији не мора да буде имовински правни посао. Разуме се, и овакав споразум може имати циљ иако није правни посао са гледишта грађанског права јер свака изјава има циљ. Неки управо тај циљ сматрају за тзв. *causa movandi*. Но уистину, то није ни правни ни економски циљ него чиста психолошка појава која се никако не изражава у имовини странака. Новирани посао пак има каузу коју су странке хтеле али је кауза у самом послу (уколико, разуме се, сам новирани посао није апстрактан у горе изнетом смислу, као на пример, апстрактно обећање дуга; но и тада циљ споразума

(14) Овде је услов да главни дужник не плати или да се потраживање од њега не може наплатити према врсти јемства.

о новацији конзумиран је каузом новог посла, коју — као што смо видели — имају и апстрактни послови).

Код грађанскоправне асигнације такође нема апстрактног посла. До душе асигнатар не зна разлог због чега му асигнат плаћа и зато може изгледати да је овде реч о апстрактном послу. Но имовински циљ због кога асигнат дугује уопште није правно значајан за асигнатара. То се цени по послу између асигнатара и асигнанта, а тај посао свакао има каузу (чак и ако је реч о апстрактном послу, на пример, о апстрактном обећању дуга). Но асигнатара се не тиче посао између асигната и асигнанта који такође има каузу и плаћање асигната асигнатару је у исто време једна од последица каузи у том послу. За асигнатара асигнат није ништа друго до заступник асигнанта. Он по имовинском циљу посла између асигнатара и асигнанта престаје оно што асигнант дугује асигнатару. Овде, дакле, имамо сличну ситуацију као код јемства: једна иста престајања представља два имовинска циља, две разне каузе по два разна посла. Једна иста правна чињеница има истовремено два разна правна дејства. Исплата коју врши асигнат према асигнатару је извршење асигнантове обавезе а према асигнанту је извршење сопствене обавезе асигнатове. Забуна настаје када уместо да потпуно раздвојимо те различите ефекте једног те истог акта покушамо да ефекат по једном послу објаснимо неким елементом, нарочито каузом из другог посла. Само тада може изгледати као да је овде реч о апстрактном правном послу а у самој ствари ту апстрактног посла уопште нема.

Андрија Гамс

RÉSUMÉ

Actes juridiques abstraits

Au commencement du développement du droit romain tous les actes étaient abstraits. Or, on ne pourrait parler dans ce cas des actes juridiques dans l'acception moderne de ce terme. Le caractère abstrait des actes juridiques provient du formalisme rigoureux, et les formes rigoureuses de la conclusion des actes juridiques peuvent être considérées plutôt comme des rituels (religieux) que comme des actes juridiques du droit patrimonial postérieur. Le but économique ou tout autre but que les parties désirent atteindre par ces actes juridiques formels rigoureux n'a pas d'influence sur la validité de l'acte, sa validité dépend uniquement de l'observation rigoureuse du rituel prescrit. D'où résulte le lien entre le formalisme et le caractère abstrait.

Les actes juridiques rigoureusement formels étaient repoussés de plus en plus par la pénétration de l'économie de marchandise dans la société romaine. Sous l'influence du jus gentium et du droit prétorien les actes formels et abstraits sont remplacés de plus en plus par ce que l'on appelle les actes consensuels et les actes munis de cause, quoique l'évolution ne se développait pas en ligne droite et les Romains ne sont jamais arrivés à formuler une théorie générale de la cause.

Les codes civils bourgeois classiques du début du dix-neuvième siècle, le Code civil et le Code civil autrichien, ont totalement ignoré les actes juri-

diques abstraits. Cependant, le Code civil allemand a resuscité les actes juridiques abstraits. La même voie a été suivie par d'autres codes modernes qui ont été adoptés après le Code civil allemand.

Pour la compréhension des actes juridiques abstraits il est nécessaire de définir la notion de la cause. En effet, les actes abstraits modernes, contrairement aux actes juridiques de l'ancien droit romain ci-dessus mentionnés, ont de même une cause qui est de conséquence pour l'acte juridique, mais l'acte peut être réalisé soit sans égard à la cause ou bien la cause est prise en considération seulement en vertu de l'exception invoquée par le débiteur dans l'acte juridique. Dans le premier cas l'importance de la cause consiste dans le fait qu'il est possible de faire valoir l'enrichissement injuste.

D'après le droit allemand la cause apparaît dans les actes juridiques entre les personnes vivantes auxquelles une valeur patrimoniale est transférée. D'après la théorie dominante la cause est le but juridique direct (selon certains auteurs le but économique) que les parties désirent réaliser par l'acte juridique. Ce but est en règle générale typisé en sorte que les discussions se poursuivent sur la *causa credendi*, *solvendi* et *donandi*. Mais il faut ajouter que même dans la théorie allemande de la cause il y a certaines inconséquences qui proviennent généralement du fait que l'on confond la cause comme rapport volontaire, subjectif et comme effet objectif.

Le Code civil allemand connaît deux sortes d'actes juridiques: l'acte abstrait du transfert des droits réels et la promesse abstraite de la dette.

Pour donner une explication plus précise de la première sorte d'acte juridique abstrait l'auteur a exposé les divers systèmes de transfert des droits réels. Il distingue deux systèmes fondamentaux, à savoir: le système français dans lequel c'est le contrat qui opère le transfert de la propriété et le système austro-allemand selon lequel l'acte juridique même n'opère pas le transfert de la propriété, mais on exige encore un autre moment pour le transfert de la propriété. Dans le droit autrichien c'est un mode spécial d'acquisition (appelé *modus aquirendi*), qui consiste pour les biens meubles dans la remise de la chose et pour les biens immobiliers dans l'enregistrement dans le registre foncier (les deux modes, d'après la théorie dominante, s'appellent „*Realakt*“). Dans le droit allemand on exige pour le transfert l'acte causal ou l'acte relatif à l'obligation (*Zuwendungsgeschäft*) et l'acte relatif au transfert (*Verfügungsgeschäft*). Pour le transfert d'un droit réel le deuxième acte suffit, c'est à dire le consentement des parties de vouloir le transfert. Le fait qu'on ne s'est pas mis d'accord sur la cause spécifiée dans le premier acte ne peut pas avoir de l'influence sur la validité de cet acte. Pour cette raison, l'erreur sur l'acte même relatif à l'obligation ne peut avoir comme conséquence l'invalidité du transfert. Si par exemple l'acquéreur compte acquérir en vertu du contrat de donation, et l'autre effectue le transfert sur la base de l'échange, le transfert sera valable si les deux parties se sont mises d'accord sur le transfert de la propriété. Mais dans ce cas le cédant pourra porter plainte pour cause de l'enrichissement injuste.

Le deuxième acte abstrait dans le Code civil allemand est la promesse abstraite ou la reconnaissance de la dette. Le créancier peut faire valoir dans ce cas sa réclamation envers le débiteur sans égard à la cause, mais néanmoins si l'acte est illicite ou si la réclamation ne correspond pas autrement à la cause le débiteur peut invoquer l'exception de la cause.

Certains auteurs considèrent comme actes juridiques de même la caution, la novation et l'assignation, car dans ces cas on ne voit pas, en effet, pour quelle raison ces actes sont entrepris. En réalité on oublie dans cette circonstance que les mêmes personnes jouent des rôles différents dans les actes juridiques causaux différents qui sont par contre mutuellement rattachés, mais ces rôles peuvent être observés à travers d'autres actes juridiques. Par exemple, la caution par rapport au créancier de l'acte causal principal a le même rôle que le débiteur, seulement son rôle est subsidiaire, pourtant l'acte relatif à la caution détermine son rapport causal à l'égard du créancier, c'est à dire la cause, le but pour lequel il a donné son acceptation à la caution.

ПРАВНА ВАЖНОСТ МЕЂУНАРОДНИХ УГОВОРА И ОБАВЕЗА
КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ И КРАЉЕВИНЕ ЦРНЕ ГОРЕ ЗА СФРЈ

Мирнодопски период после Другог светског рата наметао је потребу свакодневног општења и решавања многих питања из области међународних уговорних односа Југославије и других земаља. И поред изричите изјаве о спољњем континуитету југословенске државе, истакнуте у Споразуму Тито-Шубашић од 1 новембра 1944, ипак се могло поставити питање да ли и сви међународни уговори и обавезе Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе обавезују југословенску државу после Другог светског рата. Зато смо мишљења да је за проучавање међународноправног континуитета југословенске државе нужно осврнути се посебно и на даље важеће уговора и обавеза које су имале пре и у току Првог светског рата Краљевина Србија и Краљевина Црна Гора, и то из разлога што је један број тих уговора односно обавеза после Првог светског рата прешао на Краљевину СХС односно Југославију, па су посредством ње, преузети од ФНРЈ после Другог светског рата.

1. — *Историјат питања.* Као основни извор којим је регулисан статус уговора и обавеза Краљевине Србије пре и за време Првог светског рата узима се чл. 12 Уговора између главних сила савезничких и удружених (САД, Британско Царство, Француска, Италија и Јапан) с једне и Краљевине СХС, с друге стране, од 10 септембра 1919, познат као тзв. Уговор о заштити мањина с обзиром на главни свој предмет регулисања. Чл. 12. гласи:

„До закључених нових уговора и конвенција Државу Срба, Хрвата и Словенаца обавезиваће пуноправно сваки уговор, конвенција или споразум у којима су Србија, с једне стране, и једна, ма која, од главних сила савезничких и удружених, с друге стране, биле стране уговорнице на дан 1 августа 1914 године или после тог датума, а исто тако и све обавезе које је примила Србија према главним силама савезничким и удруженим пре и после тог датума“ (1).

Оваква формулација чл. 12 Уговора о заштити мањина даје нам могућност, узимајући у обзир и одговарајуће одредбе мировних уговора после Првог светског рата (чл. 289 Версајског, чл. 241 Сенжерменског, чл. 168 Нејског и чл. 224 Тријанонског уговора), које говоре о ранијим двостраним уговорима са непријатељским државама, да све двостране уговоре Кра-

(1) Martens: Nouveau Recueil Général, 3-ème série, t. XIII, p. 321; „Службене новине Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца“, год. II-1920, бр. 133а (ванредни број).

љевине Србије поделимо у три групе: 1. уговоре са тзв. главним силама савезничким и удруженим, 2. уговоре са непријатељским државама и 3. уговоре са силама савезничким и удруженим (ту спадају остале савезничке земље осим главних), као и са неутралним државама. Овој подели може се додати група вишестраних конвенција чија је чланица била Краљевина Србија, као и уговори Краљевине Црне Горе закључени до спајања са Краљевином Србијом 1918.

Уговори из прве групе остали су и даље на снази после Првог светског рата за Краљевину СХС с обзиром да је то изричито поменути чл. 12 Уговора од 1919 уговорено. Дејство уговора и споразума које је закључила Краљевина Србија проширено је на целу територију Краљевине СХС.

За другу групу уговора са непријатељским државама (Немачка, Аустрија, Мађарска и Бугарска) Краљевина СХС, као потписница мировног уговора, добила је право да у року од шест месеци нотификује побеђеним државама оне двостране уговоре закључене пре Првог светског рата за које жели по својој вољи да остану и даље на снази под условом да ти уговори буду у складу са одредбама мировних уговора. По расположивим подацима Краљевина СХС није користила ово право према побеђеним државама тако да се може узети да се сви ранији уговори између Краљевине Србије и непријатељских држава из времена пре Првог светског рата имају сматрати угашеним; Краљевина СХС није приступила Лозанском уговору са Турском од 24 јула 1923. С обзиром на то закључен је посебан двострани Уговор о миру и пријатељству с Турском од 28 октобра 1925. У њему нема одредбе о ранијим двостраним уговорима Краљевине Србије и Турске, па је питање даље важности тих уговора остало отворено и има се решавати по општим правилима о дејству рата на уговоре између зараћених страна (2).

О трећој групи уговора Краљевине Србије са осталим савезничким и неутралним државама чл. 12 Уговора о заштити мањина од 1919 не изјашњава се. Главне савезничке и удружене силе оставиле су да саме заинтересоване стране споразумно реше о даљој судбини уговора Краљевине Србије са тим земљама. Разменом нота 1919 између Краљевине Србије и ових држава трговински уговори Краљевине Србије са Грчком, Шпанијом, Португалијом, Холандијом, Шведском, Норвешком, Швајцарском, Белгијом и Данском били су проширени на целу територију државе СХС (3). Од

(2) После балканских ратова (1912—1913) закључен је Уговор о миру између Србије и Турске 1/14 марта 1914. У чл. 1 овог уговора предвиђено је да ће уговори и конвенције који су били на снази између страна уговорница у моменту прекида дипломатских односа поново бити стављени на снагу после потписа Мировног уговора. — V. Martens: NRG. 3-ème série, t. VIII, p. 643. С обзиром да у Уговору са Турском од 28 октобра 1925 нема изричите одредбе о важењу ранијих уговора, наше је мишљење да су између Краљевине СХС и Турске престали да важе ранији уговори закључени пре Првог светског рата.

(3) С. Јовановић: Уставно право Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1924, с. 13, 14; Ж. Перић, позивајући се на С. Јовановића, износи да је без сумње реч о одлуци Министарског савета бр. 1070 од 11 марта 1919 којом је проширено дејство уговора Краљевине Србије на целу територију Краљевине СХС (V. J. Péritch: Conception du droit international privé d'après la doctrine et la pratique en Yougoslavie, Recueil des cours de l'Académie de droit international de La Haye, 1929, III, 28, pp. 394, 403. Види такође Објаву о уређењу трговинских односа и наплати царина са иностранством, Вгд., 14 марта 1919, Службене новине Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, 1919, бр. 21, 25 и 26).

ових држава Грчка, Португалија и Белгија биле су савезничке а остале неутралне државе. Став југословенске државе после Првог светског рата био је да су сви уговори са савезничким и неутралним државама у начелу остали и даље на снази уколико нису престали да важе по неком од редовних начина престанка међународних уговора. Међутим, та њихова важност није наступила аутоматски већ је требало да се изричито предвиди између страна уговорница. Значи, није било аутоматског правног континуитета између Краљевине Србије и Краљевине СХС односно Југославије. У прилог овог става наводимо такође престанак важности Конкордата између Краљевине Србије и Свете Столице од 24 јуна 1914 (4).

Другојачије се поставило питање даље важности уговора Краљевине Црне Горе. С обзиром на уједињене Црне Горе са Краљевином Србијом новембра 1918 односно стварања Краљевине СХС престао је субјективитет црногорске државе. Сви уговори Црне Горе имају се сматрати угашеним. Такав став заузеле су главне савезничке и удружене силе које, иако су неке од њих имале уговоре са Краљевином Црном Гором, прелазе ћутке преко тога у поменутом чл. 12 Уговора о заштити мањина и не инсистирају да исти и даље важе. Остале савезничке и неутралне државе заузеле су сличан став на тај начин што су постигле сагласност са Краљевином СХС да се ранији уговори са Краљевином Србијом прошире на целу територију СХС. Тако су се стране уговорнице посредним путем изјасниле негативно о даљој важности уговора Црне Горе. Стога се може узети да су сви уговори Краљевине Црне Горе престали да важе нестанком црногорске државе као посебног субјекта међународног права. Ово утолико пре што је, поред ових правних разлога, сличне уговоре о предмету регулисања имала и Краљевина Србија са истим земљама а њихова се важност после Првог светског рата простирала на целу територију Краљевине СХС, тј. и на територију бивше Краљевине Црне Горе. Разумљиво је да су престали да важе и двострани уговори између Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе с обзиром да је југословенска држава после Првог светског рата представљала јединствени субјект међународног права. Поред обавеза Краљевине Србије, на Краљевину СХС прешле су и финансијске обавезе Краљевине Црне Горе. Основ за преузимање тих обавеза налазимо у примени општих правила о сукцесији држава с обзиром да су те обавезе биле везане за територију једне државе која је у целини ушла у састав неке друге државе.

После Првог светског рата најмање се проблема поставило у вези са даљим важењем оних вишестраних конвенција и споразума чији је потписник била Краљевина Србија с обзиром на њихов општи карактер. Све оне и даље су обавезивале Краљевину СХС односно Југославију.

---

(4) Конкордат између Србије и Свете Столице у Риму, закључен у Риму 24 јуна 1914 („Српске новине“, 1914, бр. 199); После Првог светског рата образована је једна комисија за израду новог нацрта конкордата. После дугих дипломатских преговора на дан 25 јула 1935 потписан је нови конкордат. Услед притиска јавности Конкордат није ратификован већ је био дефинитивно повучен.

Поред питања даљег важења уговора и обавеза Краљевине Србије било је и других практичних разлога који су били узрок једној великој распри и дискусији после Првог светског рата, а наиме, да ли је Краљевина СХС односно Југославија нова држава или стара, тј. наставак Краљевине Србије. Проблем је добио посебан значај у вези са тумачењем и применом чл. 297 Версајског уговора који се односи на могућност задржавања и ликвидацију свих имања која на територијама савезничких и удружених сила припадају немачким држављанима или друштвима од њих контролисаним. Изузетак од овог права учињен је за нове државе потписнице Версајског уговора као и за оне државе које не учествују у накнадама штета које ће Немачка платити (чл. 297 под х, § 2, ст. 2). Краљевина СХС приступила је ликвидацији немачких добара на југословенској територији и задржала износ ликвидације за себе сматрајући да она не потпада под изузетак учињен у чл. 297 Версајског уговора, тј. да она није нова држава. Против оваквих аката Краљевине СХС немачки држављани подигли су тужбе код Мешовитог југословенско-немачког изборног суда у Женеви тражећи да се Краљевина СХС осуди на исплату износа ликвидације пошто као нова држава нема право да тај износ задржи. Мешовити изборни суд одбацио је тужбе немачких држављана и своје пресуде засновао на гледишту да у смислу мировних уговора, Версајског, Сенжерменског и Тријанонског, Краљевина СХС није нова држава (5).

Дискусија је била врло жива како у југословенској литератури тако и у иностраној, посебно немачкој. Супротни ставови подржани су dobrim аргументима и с једне и с друге стране. Једна група писаца заступала је мишљење да је Краљевина СХС нова држава (6), друга група да је стара држава (7) а по гледишту треће групе писаца Краљевина СХС са међународног гледишта је стара а с уставноправног гледишта нова држава (8).

Сложеност проблема произилазила је из низа историјских и политичких околности у којима је настала прва југословенска држава. Разлике у гледиштима огледају се посебно у тумачењу политичких и уставноправних аката око стварања државе СХС, посебно Акта о уједињењу од 1 децембра 1918 у вези са доношењем устава 1920 применом старих законских прописа Краљевине Србије и сл. Сличан је случај и са међународноправним питањима. Тако по групи писаца који заступају гледиште да је Краљевина СХС стара држава, формулација чл. 12 Уговора о заштити мањина од 1919 служи као доказ да је реч о старој држави с обзиром да су уговори и обавезе Краљевине Србије преузети од Краљевине СХС. За друге писце који заступају супротно гледиште, тј. да је Краљевина СХС нова држава, напротив, таква формулација поменутог чл. 12 је доказ да је било потребе да се на нову државу, тј. Краљевину СХС изричито пренесу

(5) McNair-Lauterpacht: Annual Digest of Public International Law Cases, 1925—1926, pp. 33, 34; O. Ribarж: Да ли је наша Краљевина нова или стара држава, „Архив за правне и друштвене науке“, књ. XXIII, Београд, 1923, с. 241—245.

(6) Од југословенских писаца такав став заузимао је И. Жолгер: Да ли је наша Краљевина нова или стара држава, „Словенски правник“, књ. XXXVIII бр. 3 и 4, Љубљана, 1923; J. Péritsch: op. cit., pp. 313, 314, 390—393; од страних писаца навешћемо: E. Kaufmann: Der serbisch-kroatisch-slowenische Staat ein neuer Staat, „Niemeyers Zeitschrift für Internationales Recht“, XXXI Band, 5—6 Heft, 1923, pp. 212 seq.; од новјих писаца ово мишљење заступа K. Marek: Identity and Continuity of States in Public International Law, Genève, 1954, p. 262.

(7) И. Рибарж: н. д., с. 241—261; Z. Tomitch: La formation de l'Etat Yougoslave, Paris, 1927, pp. 229—238; и у немачкој литератури било је писаца који су заступали мишљење да је Краљевина СХС стара држава, тако: K. Schilling: Ist das Königreich Jugoslawien mit dem früheren Königreich Serbien völkerrechtlich identisch, Dresden, 1939, p. 167.

(8) С. Јовновић: н. д., с. 12—21.

обавезе ранијег субјекта међународног права, Краљевине Србије, иначе да се Краљевина СХС сматра старом државом не би ни било потребе за онаквом садржином чл. 12 како је дата. Постоје и друга различита тумачења појединих аката и чињеница. Тако, група писаца која заступа схватање да је Краљевина СХС нова држава, придаје Акту од 1 децембра 1918 значај једног међународног уговора, полазећи од гледишта да је то уговор двеју држава, Краљевине Србије и југословенске државе на територији Аустро-Угарске образоване октобра-новембра 1918. Супротно гледиште пориче карактер државе тзв. југословенској држави на отцепљеној територији од Аустро-Угарске крајем 1918 а стварање СХС своди, са одређеним нијансама у ставовима, на просто увећање територије Краљевине Србије. Даље, постоје разлике у гледиштима о карактеру признања државе и владе Краљевине СХС после Првог светског рата и о положају делегације Краљевине СХС на Мировној конференцији у Паризу 1919 о домаћају и значају пресуда мешовитих изборних судова за питање да ли је Краљевина СХС нова или стара држава, итд.

Најопштији закључак би био да се Краљевина СХС не може узети као просто увећање територије Краљевине Србије припајањем осталих области насељеним југословенским живљем, али с друге стране, у начелу је остварен континуитет у правима и обавезама Краљевине Србије и Краљевине СХС. Због положаја и улоге Краљевине Србије у стварању прве југословенске државе потребе да се избегне вакум у међународним односима као и обезбеди за савезничке земље извршење раније преузетих обавеза и уговора Краљевине Србије, одржан је континуитет у правима и обавезама раније Краљевине Србије и нове Краљевине СХС односно Југославије. Тај континуитет се није претпостављао аутоматски као што је то обично случај код простих промена влада или територијалних промена већ је постигнут уговорним путем сагласношћу страна уговорница. За наше питање је довољно да се ограничимо на констатацију, остављајући по страни многа теоријска питања споменута напред у вези са стварањем Краљевине СХС, да су међународни уговори и обавезе Краљевине Србије преузети у начелу од стране државе СХС после Првог светског рата, што је од значаја за испитивање у којој мери и обиму су ти уговори и обавезе од пре Првог светског рата преузети од југословенске државе после Другог светског рата.

2. — *Правна судбина уговора и обавеза Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе после Другог светског рата.* Сви уговори и обавезе Краљевине Србије односно финансијске обавезе Краљевине Црне Горе, уколико су изричито преузети од стране државе СХС или се по неком другом основу међународног права то може закључити, у тој и толикој мери прешли су као обавезе и на ФНРЈ односно СФРЈ. Оно што је постало правно ваљаном обавезом Краљевине СХС односно Југославије, постало је и обавеза југословенске државе после Другог светског рата на основу установе међународног континуитета с обзиром на идентитет субјекта. Анализа праксе о даљем важењу југословенских предратних уговора и обавеза показује да је то једно фактичко питање с обзиром да међународноправни континуитет југословенске државе није био од никога оспораван. Исти став у уго-

ворној пракси је потврђен и у односу на уговоре и обавезе Краљевине Србије односно финансијске обавезе Краљевине Црне Горе.

а) *Двострани уговори.* У међународним уговорима Југославије после Другог светског рата врши се позивање на уговоре Краљевине Србије или се исти укидају и замењују новим уговорима. Изузетно се и сам поступак око утврђивања важности ранијих уговора и обавеза вршио у пракси двојачко: а) путем генералне конфирмације (опште потврде) од стране политичких органа уопште свих уговора Југославије, или уговора и обавеза према једној земљи и б) путем конкретног утврђивања од стране надлежних правних служби који су уговори још на снази са појединим земљама (9). Ради илустрације навешћемо и неке примере.

У Уговору о трговини између ФНРЈ и Швајцарске од 27 септембра 1948 у чл. 13 предвиђено је да се новим уговором од 1948 замењује Уговор о трговини између Краљевине Србије и Швајцарске од 1907 (10). У припремама за закључење овог уговора истичано је од стране уговорнице да је потребно ревидирати Уговор од 1907 и прилагодити га новим условима (11).

У Споразуму постигнутом разменом нота између ФНРЈ и САД о одрицању југословенске владе од клаузуле најповлашћеније нације, садржане у Уговору о трговини и пловидби између Кнежевине Србије и САД, потписаном 2/14 октобра 1881 уколико се то односи на Филипине, од 4 маја и 3 октобра 1946 изричито је потврђена важност једног старог уговора Србије са САД (12). Југословенска влада одрекла се клаузуле најповлашћеније нације у односу на Филипине, на захтев владе САД, не желећи да отежава положај нових независних држава. На овај Уговор од 1881 САД ће се позивати и у чл. 5 Споразума о новчаним потраживањима САД и њихових држављана између САД и ФНРЈ од 19 јула 1948 тражећи за америчке држављане привилегије најповлашћеније нације на основу чл. 2 Уговора од 1881 у погледу стицања и коришћења имовине у Југославији (13). Уложени захтеви Југославије за укидање дискриминационе одлуке у погледу трговине од стране САД, полазе од поштовања одредаба Уговора

(9) Од званичних изјава треба навести изјаве Председника Министарског савета ФНРЈ у Народној скупштини почетком 1946. — Прво ванредно заседање Народне скупштине ФНРЈ 31 јануар — 4 фебруар 1946, стенографске белешке, Београд, 1946, с. 17; Друго ванредно заседање Народне скупштине ФНРЈ 20 март — 1 април 1946, стенографске белешке, Београд, 1947, с. 593.

Према расположивим подацима досада је овај поступак вођен са неколико држава што се тиче свих уговора. Тако се са В. Британијом разменом нота између југословенске амбасаде у Лондону и Foreign Office-а приступило утврђивању списка споразума и конвенција закључених између Краљевине Југославије односно Краљевине Србије и В. Британије а који су још на снази (Збирка међународних уговора СФРЈ, Архива Државног секретаријата за иностране послове — у даљем тексту: Збирка уговора ДСИП). Исти поступак је извршен између Department of State-а и југословенских надлежних органа у погледу југословенско-америчких уговора пре и после првог и другог светског рата (Збирка уговора ДСИП); В. М. Бартош: Међународно јавно право, III књ., Београд, 1958, с. 423.

(10) „Сл. лист ФНРЈ“, бр. 16/1949.

(11) Збирка уговора ДСИП.

(12) Recueil des traités NU, vol. 13/1948, pp. 83—89.

(13) „Службени весник Президијума Народне скупштине ФНРЈ“, бр. 25/1951; Види: Обавезно тумачење чл. 11 Уговора о трговини и пловидби између Србије и Сједињених Америчких Држава закљученог 2/14 октобра 1881 и чл. 5 Споразума између владе САД и ФНРЈ о новчаним потраживањима САД и њихових држављана закљученог 19 јула 1948 „Сл. лист. ФНРЈ“, бр. 31/1953).

о трговини и пловидби од 1881 које се односе на обострани положај страна уговорница у уживању клаузуле најповлашћеније нације.

У пракси судова САД било је случајева да се одрицала важност неким уговорима закљученим од стране Краљевине Србије и САД. Такав је био случај са Конвенцијом о издавању криваца од 12/25 октобра 1901 у вези са издавањем усташког ратног злочинца Артуковића. У одбрани Артуковића као и наводима неких првостепених одлука америчких судова истицало се да Конвенција није закључена између Југославије и САД а да Уговор о заштити мањина од 10 септембра 1919 САД нису ратификовале. Даље се износило да Конвенција од 1901, уколико би и важила, могла би се примењивати само на територији раније Краљевине Србије, што у случају Артуковића по наводима одбране не би имало никаквог дејства јер нити је он из Србије нити му се приписује да је дело извршио у Србији.

Тачно је да САД нису ратификовале Уговор о заштити мањина од 19 септембра 1919 у коме је садржана у чл. 12 одредба о даљем важењу уговора и обавеза Краљевине Србије са главним силама савезничким и удруженим. Међутим, мада формалног споразума о даљем важењу уговора Краљевине Србије и САД није било, из дипломатске праксе, размене писама и нота, прећутног признања и става служби министарстава иностраних послова то се узимало као призната чињеница између два светска рата (14). После Другог светског рата, као што смо напред видели, да даљим важењем Уговора о трговини и пловидби од 1881 то је и изричито потврђено, мада треба рећи да важност уговора Краљевине Србије са САД није никада оспоравана од влада САД, па ни у случају Конвенције о издавању криваца од 1901. Ово гледиште потврђено је и у судској пракси САД (15).

Најзад, разменом нота између амбасаде ФНРЈ у Лондону и Високог комесара за Пакистан о правној важности Уговора о издавању криваца између Краљевине Србије и В. Британије од 23 новембра (6 децембра 1900) у 1952 и 1953 потврђена је важност овог уговора између Пакистана и ФНРЈ. Уговор се својевремено примењивао и на територији Пакистана пре стицања независности 1947 (16). Сличну потврду о даљој важности уговора Краљевине Србије и В. Британије имамо у преписци која се водила после Другог светског рата између надлежних органа ФНРЈ и В. Британије о усаглашавању података о важности ранијих уговора (17).

б) *Дугови и зајмови.* Дугови, зајмови и друга финансијска потраживања несумњиво представљају најтеже обавезе нових влада и режима по доласку на власт. Управо, умногome проблем међународноправног кон-

(14) Збирка уговора ДСИП; види: М. Бартош: Одговор судији Халу, „Поли-тика“, бр. 14244 од 31 јула 1952.

(15) Memorandum of the Department of State to the Supreme Court of US у случају Карадзоле в. Артуковић, 355 U. S. 393/1958; види: М. Булајић: Право грађана ФНРЈ да наслеђују у САД на основу Уговора о трговини и пловидби од 1881 (случај Коловрат в. Орегон), „Архив за правне и друштвене науке“, бр. 1—2/1962, с. 116—131.

(16) Збирка уговора ДСИП.

(17) Збирка уговора ДСИП. Интересантно је поменути да је правна служба Министарства иностраних послова В. Британије још водила два уговора В. Британије са Краљевином Црном Гором на снази: 1. Уговор о пријатељству, трговини и пловидби од 1882 и 2. Конвенцију о трговини и пловидби од 1910. Став Правног савета ДСИП у току провере био је да ти уговори нису на снази.

тинуитета држава своди се на питање да ли нове владе; поред признавања осталих уговора, желе да признају и изврше финансијске обавезе претходних влада. ФНРЈ је преузела у принципу све финансијске обавезе Краљевине Југославије. То је било правилно решење са гледишта међународног права а такође целисходно и нужно за даљи ток развијања пријатељских односа са другим државама. У листи предратних дугова и зајмова уз Споразум о зајму између ФНРЈ и Међународне банке за обнову и развој од 11 октобра 1951 садржан је списак дугова и зајмова како Краљевине Југославије тако и Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе на које се обвезивала ФНРЈ (18). Ти дугови и зајмови имају потпуно исти статус као и остале финансијске обавезе Краљевине Југославије за ФНРЈ. Ту се не чини никаква разлика како у признавању тако и у отплати. До сада су скоро са свим заинтересованим земљама, посебно са Француском, дефинитивно или привремено склопљени споразуми око отплате ових зајмова или дугова. Уговоране о висини и начину отплате врши се на јединствени начин, како за обавезе пре Првог светског рата тако и за обавезе између два светска рата (19). Приметићемо овде да су зајмови Краљевине Црне Горе преузети, што није случај са међународним уговорима како двостраним тако и вишестраним о чему је било раније речи. Црногорски зајам од 5% у фунтама из 1909 изричито се помиње у Споразуму са британским порттерима од 17 новембра 1959 (20). Црногорски зајам од 6% у француским францима из 1913, и поред тога што се не помиње у споразуму са Француском, ушао је у општу суму дуговања Француској. ФНРЈ је такође приступила дефинитивном регулисању дугова у вези са југословенском квотом и аустро-угарским дуговима, југословенским уделом у отоманском

(18) „Службени весник Президијума Народне скуштине ФНРЈ“, бр. 24/1951. Као предрати инострани дугови са стањем од 5 априла 1941 у поменутој листи уз Споразум су наведени: 4% Конвертовани зајам 1895; 5% Монополски зајам 1902; 4,5% Зајам за грађење железница и преорување војске од 1906; 4,5% Зајам за грађење железница и довршење преоружавања од 1909; 5% Зајам за ликвидирање најпрешних ратних трошкова и најхитнијих државних потреба; 4,5% Хипотекарне облигације Управе фондова од 1910; 4,5% Комуналне облигације Управе фондова од 1911; Лутријски зајам српског Друштва Црвеног Крста од 1907; 5% Црногорски зајам од 1909; 6% Црногорски зајам од 1913; даље, Дуг Заједничкој каси Париз; Дуг Друштву јужних железница (Дунав—Сава—Јадран). Затим следе дугови и зајмови Краљевине СХС односно Југославије после првог светског рата.

(19) У почетку су склапани привремени споразуми у којима је долазило до сагласности о битним питањима. Касније се утврђивала глобална сума отплате свих дугова или одређених дугова једној земљи. Признавање и отплата иностраних предратних дугова били су покаткад услов за добијање нових зајмова и кредита. Временски рок за отплату у ратама је различит. Обично краћи, неколико година, а најдужи са Француском 13 година и 6 месеци. почев од 15 априла 1957. Начин отплате се врши уобичајено преко обрачуна за трговински извоз Југославије у те земље, било за већ извршени или за будући извоз робе. Највећи део ових дугова и зајмова отпада на Француску. То је и разумљиво с обзиром на раније међународне везе Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе са Француском пре Првог светског рата. Не располажемо тачним подацима о сумама које су већ исплаћене, али с обзиром на време када су споразуми закључени, ти рокови за отплату су већ прошли (изузев са Француском). Тако је у вези са ранијим финансијским потраживањима према Југославији закључено више споразума у којима су поред осталог обухваћени другови и зајмови пре првог светског рата. На пример споразуми са Француском („Сл. лист ФНРЈ“, Додатак: Међународни уговори и други споразуми — у даљем тексту: Додатак „Сл. листа ФНРЈ“ — бр. 9/1955; 15/1956; 6/1959; 5/1961; са Швајцарском (Додатак „Сл. листа ФНРЈ“, бр. 9/1960); с Белгијом и Луксембургом (Додатак „Сл. листа ФНРЈ“, бр. 6/1959; 7/1961); са В. Британијом (Додатак „Сл. листа ФНРЈ“, бр. 3/1961); са Холандијом (Додатак „Сл. листа ФНРЈ“, бр. 2/1962); са Данском (Додатак „Сл. листа ФНРЈ“, бр. 4/1960).

(20) Додатак „Сл. листа ФНРЈ“, бр. 3/1961.

јавном дугу, као и дуговањима Друштву јужних железница (Дунав—Сава—Јадран) (21).

в) *Вишестрани споразуми и конвенције*. СФРЈ се сматра обавезном према свим државама—потписницама вишестраних конвенција и споразума чији је потписник била и Краљевина Србија. Депозитари вишестраних конвенција и других колективних споразума приликом приступања или отказа од стране других држава или било којих других промена у вези са одговарајућим споразумом редовно обавештавају Југославију за све међународне акте које је потписала Краљевина Србија. Ове промене се региструју на уобичајен начин као и за све друге вишестране конвенције Југославије у „Службеном листу СФРЈ“. Службено обавештење обухвата промену у вези са важењем вишестране конвенције односно споразума о којој обавештава депозитар као и кратку констатацију када је конвенција у питању потписана, ратификована и објављена за период пре Првог светског рата, између два светска рата и после Другог светског рата. Навешћемо неке примере: Биро Сталног арбитражног суда у Хагу обавештава ФНРЈ као чланицу хашких конвенција за мирно решавање међународних спорова од 1899 и 1907 о променама у вези са чланством држава у Суду (22); ФНРЈ је учествовала у изменама Конвенције о филоксери, потписане 3 новембра 1881 којој је Краљевина Србија приступила 27 јуна 1884 (23); Холандска влада обавестила је владу ФНРЈ да Демократска Република Немачка примењује Декларацију о забрани употребе зрна која се лако распрскавају или шире у људском телу (Декларација о употреби дум-дум метака), донету на Првој хашкој конференцији 29 јула 1899 а чија је потписница и Краљевина Србија; итд. (24).

Вршећи упоређење са преузимањем права и обавеза која су произишле из разних уговорних односа пре и после Првог и Другог светског рата, може се доћи до извесних закључака:

После Другог светског рата преузети су у начелу сви уговори и обавезе Краљевине Југославије. После Првог светског рата случај је био мало другојачији. Преузети су међународни уговори и обавезе Краљевине Србије а само финансијске обавезе Краљевине Црне Горе, пошто за оним другим није било потребе јер је број двостраних и вишестраних уговора и конвенција Краљевине Србије који су проширени на целу територију Краљевине СХС био знатно већи. И после Првог и после Другог светског рата Краљевина СХС односно ФНРЈ могла се ослободити по својој сопственој вољи ранијих двостраних уговора са непријатељским државама односно оставити их на снази. После Првог светског рата уговорним путем је регулисан статус ранијих уговора и обавеза Краљевине Србије. Сагласно чл.

(21) Споразум са представницима Заједничке касе о регулисању југословенске квоте у аустро-угарским дуговима од 28 октобра 1960 (Додатак „Сл. листа ФНРЈ“, бр. 5/1961); Споразум о регулисању француских финансијских потраживања од 2 августа 1958 — за део Југославије у Отоманском јавном дугу—) Додатак „Сл. листа ФНРЈ“, бр. 6/1959; у току су преговори око дуга Друштву Јужних железница (Дунав—Сава—Јадран).

(22) Збирка уговора ДСИП.

(23) Додатак „Сл. листа ФНРЈ“, бр. 6/1955.

(24) Додатак „Сл. листа ФНРЈ“, бр. 12/1959.

12 Уговора о заштити мањина од 1919 са главним савезничким и удруженим силама остали су на снази сви уговори и обавезе Краљевине Србије. Краљевина СХС је такође уговорним путем постигла сагласност са осталим савезничким и неутралним силама да се примена појединих трговинских уговора Краљевине Србије са тим земљама прошири на целу територију Краљевине СХС односно Југославије. После Другог светског рата није било потребе да се примени сличан уговорни поступак с обзиром на неоспоран продужетак међународноправног субјективитета југословенске државе пре и после Другог светског рата. За то и није било потребно посебно се изјашњавати о уговорима и обавезама пре Првог светског рата с обзиром да су исти аутоматски преузети као и сви остали уговори и обавезе Краљевине Југославије по принципу међународноправног континуитета југословенске државе.

Др. Стеван Ђорђевић

РУКОВОДИОЦИ РЕСОРА У СВЕТУ И У ЈУГОСЛАВИЈИ

Претходни појам. — Нови Устав Југославије отворио је пут дубоких промена у положају, улози, броју и сл. руководиоца ресора. Избегавамо уобичајени израз шеф ресора пошто он изазива асоцијације на руководиоца инокосног органа, а број колегијалних органа је у порасту не само у Југославији (у њој веома много) већ и у целом свету.

Док је руководиоца инокосног органа, како координатор делатности припадника тог органа тако и њихов хијерархиски старешина—шеф дотле је руководиоца колегијалног органа по правилу координатор делатности припадника колегијалног органа. Хијерархиски момент код руководиоца инокосног органа утискује своја обележја и у његовој координативној функцији тако да се она разликује, у сваком случају у атмосфери у којој се спроводи, од координативне функције руководиоца колегијалног органа која бар у принципу подсећа на координативну функцију руководиоца колегијалних органа друштвених организација.

Колегијални органи нису особеност демократске државе већ је специфичност демократске државе у њиховом великом броју. Доста колегијалних органа је било и постоје у бирократским државама. Упоредна и историска проучавања су коришћена приликом израде новог југословенског Устава. Стога је пре свега неопходан историски поглед на ово питање.

Историски поглед. — Испреплитање не само надлежности разних садржина из исте државноправне функције него и разних државноправних функција, укључујући и судску функцију, код руководиоца ресора је карактеристично за добуржоаске бирократске државе. У том погледу су функционери небирократских добуржоаских држава, нарочито демократских нпр. Атине много даље отишли у раздвојености државноправних

функција, како због вишег нивоа културе у демократским полисима, тако и због неповерења према функционерима због евентуалних аутократских амбиција функционера (у демократским полисима и у плутократском Риму). Међутим, на највишем степену развитка друштвених односа у бирократским деспотијама судска функција се у извесној мери одваја да би се опет укључила у домен руководиоца управних ресора у време опадања бирократских деспотија. (1).

У ранобуржоаској бирократској држави доминација робноновчаних односа, рационалне организације и привредног рачуна и начина уговарања својственог капитализму је подлога коренито нове бирократије која се само једним делом политичко-технички и правно-технички инспирисала апсолутном монархијом као и царским Римом који се опет доста угледао на источне деспотије. Наполеоновска држава је великим делом модел праве ранобуржоаске бирократске државе. Оно што је у њој карактеристично за све државне службенике, укључујући и руководиоце ресора је то да „јавна власт није прерогатива једног човека — монарха; она је подељена између високих државних службеника [...] у Наполеоновом систему било је мало места за извршне комитете (неодговорне, какве је практиковала апсолутна монархија — А. С.). Инсистирало се на личној акцији и личној одговорности, што је једна од најбољих особина француске управне традиције. [...] Друга Наполеонова идеја која подсећа на Римљане и на војску, јесте убеђење о потреби способног генералног штаба и спремних специјалиста. Министри и њихови штабови могу се упоредити са редовним, групама [...]“ (2). Мада су неки од Наполеонових министара били људи великих способности, по правилу они нису имали утицајнију политичку улогу. Они нису били удружени у самосталнији кабинет и били су у извесној мери под контролом Државног савета. С друге стране ни наполеоновска држава није могла избећи извесно удвостручење и мешање ресорних надлежности, с тим што она то намерно није избегла да би се блокирале амбиције способнијих министара. (3). Број најважнијих министарстава није велики: за финансије, за спољне послове, за оружане снаге и за унутрашње послове. Ипак, практично је министарство полиције ушло у ред ових најважнијих министарстава захваљујући способностима ресорног старешине. Министар унутрашњих послова има у својој надлежности послове државне управе који не спадају у послове осталих ресора, јавне радове, полицију (пример удвостручења надлежности), образовање, црквена питања, надзор над локалним властима, пољопривреду, трговину, итд. С обзиром да социјална и здравствена питања спадају у домен локалних и подручних органа власти, надлежност министра за унутрашње послове простире се и на та питања (4).

Друштвене службе су тада тек биле у свом зачетку. Када је у приватномонополистичком капитализму почео њихов замах, када и неке привредне делатности као што је железница долазе под режим јавне службе,

(1) Ф. Чулиновић: Опћа историја државе и права, Загреб, 1949, с. 71—73, и 66.

(2) В. Chapman: The profession of Government, London, 1959, pp. 27—28.

(3) Е. Strauss: The Ruling Servants, London, 1961, p. 192.

(4) В. Chapman: op. cit., p. 27.

из широке надлежности министарства за унутрашње послове издвајају се одговарајуће групације послова и додељују посебним одељењима а касније посебним министарствима. У државном капитализму то постаје веома раширена пракса. Извесне земље имају посебне министре за социјално осигурање, пензије и народно здравље. Неке опет све ове социјалне службе усредсређују у надлежност једног министарства, на пример Шведска. Пошто је за државни капитализам карактеристично продирање државе (непосредно а још чешће посредно) у област економских односа, оснивају се министарства која имају надлежности у области привреде, на пример министарство за јавну привреду и министарство пошта и железница (Швајцарска), док Финска нема специјални ресор пошта и железница. Португалија има министарство за јавну привреду и министарство за јавне радове, док су поште и железнице ушле у надлежност министарства за везе, што је случај и са Шведском на пример (5). Од класичних министарстава, тј. министарстава везаних за политику и принуду, једино министарство за оружане снаге у извесним државама се раздваја на више министарстава, на пример у Енглеској, САД, Португалији, док у Швајцарској и Шведској постоји јединствено министарство за народну одбрану (6). Карактеристика државног капитализма, као и земаља у развоју и земаља социјалистичког лагера је у порасту броја специјалних руководилаца служби, руководилаца служби који немају назив министра или немају ни ранг министра, на пример директора ПТТ или директора железница. Обично онда ове службе имају самосталнији положај него ресори у односу на владу (7). О томе ће бити више речи у следећем одељку.

Упоредни уставни преглед. — Ретки су важећи устави у којима нема ни речи о руководиоцима ресора. Такав је Устав САД, донекле и Устав Швајцарске који само уопштено помиње у чл. 12, ст. 2, ко не може бити члан владе. Устав Либериије спомиње секретаре (чл. III, одељак 4 и 5), а они нису потпуно зависни од председника Либериије него и од њеног Парламента. Уругвајски устав посвећује посебан одељак руководиоцима ресора и назива их министрима, а уставноправно је њихова политичка мисија незнатна због јаким елемената скупштинске владавине, поред елемената председничког и парламентарног система (8). У пракси САД, руководиоци ресора имају извесну политичку улогу, мању или већу у зависности од ситуације.

У осталим уставима који ће бити наведени, руководиоци ресора су углавном министри и имају знатну политичку улогу, изузимајући Француску у Петој републици због јаке улоге Председника. Али неки од њих имају друге називе као нпр. Председник државне планске комисије и Председник државне контролне комисије Бугарске, Председник комитета државног планирања Министарског савета СССР, Председник Комитета државне безбедности при Министарском савету СССР (чл. 70 Устава СССР), итд.

(5) В. Chapman: *op. cit.*, p. 49.

(6) *Ibidem.*

(7) А. Handbook of Public Administration, UN, New York, 1961, поглавље о аутономним установама и јавним предузећима.

(8) В. Др. Ј. Ворђевић: Предговор за југословенско издање Устава Републике Уругваја од 1952 г., Београд, 1957.

Поред ресорних министара, у неким уставима се срећу и министри без портфеља (чл. 194 Устава Венецуеле) или Државни министри (чл. 23, ст. 1, Устава Мађарске).

Поред министара и председника комитета и комисија, у ред таквих руководиоца убрајају се још и други, као на пример, Генерални директор Народне банке у Вијетнаму, Председник управног одбора Државне банке СССР, начелник Централне статистичке управе при Министарског савету СССР, итд.

У уставима неких земаља министри се уопште поименично не наводе (Вијетнам, Италија, итд.). У оним уставима у којима се руководиоци ресора поименично наводе број је доста различит, чак и у земљама исте друштвено-економске формације. Број ресора: у Румунији 30, (чл. 40); у Бугарској 20 (чл. 39, ст. 1); у Мађарској 22 (чл. 24); у Швајцарској 7 департмана; у Шведској 8 министарстава; у Португалији 12 министарстава, итд.

Руководиоци ресора доносе нормативне и управне акте: 1. наредбе и упутства у вези са законом, као и актима министарских савета и контролишу њихово извршење (чл. 73 Устава СССР, чл. 49 Устава Румуније, чл. 42 Устава Монголије); 2. одлуке које се објављују у службеном листу и наредбе (чл. 26 ст. 3 и чл. 27 ст. 3 Устава Мађарске); 3. Уругвајски устав је најдетаљнији јер говори о стручној, извршној и организаторској функцији министара али није конкретан јер не набраја врсте њихових аката.

Многи устави посебно одређују да министри руководе гранама државне управе (чл. 72 Устава СССР, чл. 98, ст. 2, Устава ДР Немачке, чл. 33 Устава НР Пољске, чл. 26, ст. 2, Устава НР Мађарске, чл. 65 Основног закона Савезне републике Немачке; чл. 58 ст. 1, Устава Републике Кипра; чл. 47, ст. 2, Устава УАР).

Министри или морају бити народни посланици, као на пример у ДР Немачкој, или могу а не морају бити народни посланици (Бугарска) или не смеју бити народни посланици (САД). Према томе њихова веза са представничким телом је врло различита.

Руководилац ресора може бити: а) само држављанин по пореклу односно закону који је то најмање седам година, с тим да је старији од 30 година и да ужива и врши грађанска права (чл. 176 у вези са чл. 91 и 98 Устава Уругваја); б) држављанин само по рођењу, ако има најмање 30 година и с тим да није свештеник (чл. 195 Устава Венецуеле); в) само држављанин Кипарске републике од најмање 25 година, с тим да на дан или после ступања Устава на снагу није био осуђен за кривично дело против части, достојанства и морала и да му није одузето пасивно бирачко право, као и да није онемогућен менталним оболењем (чл. 59 и 64 Кипарског устава); г) Ниједно лице које рођењем или натурализацијом није постало држављанин не може бити службеник; нема посебне формулације о условима за секретара (чл. III, одељак 7, Устава Либерције).

Руководиоце ресора именује и разрешава: 1. Врховни представнички орган државне власти (чл. 70 Устава СССР, чл. 29, ст. 1, Устава Пољске. У Пољској између сесија Сејма то врши Државни савет с тим да Сејм да

сагласност на првој Сесији), чл. 23, ст. 2, Устава Мађарске, чл. 50 и 63 Устава Вијетнама, чл. 40, ст. 1, Устава Бугарске; 2. Шеф државе: а) Колегијални (чл. 174, ст. 2, Устава Уругваја); б) Индивидуални (чл. III, одељак 5, Устава Либериије, чл. 75, ст. 2, Устава Индије, министре без портфеља по чл. 194 Устава Венецуеле, чл. 47 Устава УАР, чл. 62, ст. 1, т. 6, Устава Чехословачке, чл. 64 Основног закона Савезне Републике Немачке, чл. 8, Устава Француске, чл. 5, ст. 1, Устава Гане); на Кипру председник и потпредседник именује руководиоце ресора према националности (чл. 48, 49, 59, ст. 3).

Што се тиче односа између руководиоца ресора и представничког органа државне власти са сувереним положајем, Устав ДР Немачке каже да члан владе мора имати поверење народне скупштине (чл. 94); исто и Устав Индије, итд. Према Бугарском уставу (чл. 44), Уставу Венецуеле (чл. 199) и Уставу Мађарске (чл. 27, ст. 3) руководиоци ресора су дужни да одговарају на посланичка питања. Руководиоци ресора имају овлашћење да говоре у домовима и њиховим комисијама (чл. 149 Устава Венецуеле, као и чл. 170, чл. 180 Устава Уругваја). Руководиоци ресора подносе извештаје врховном представничком органу државне власти (чл. 177 Уругвајског Устава и чл. 197 Устава Венецуеле).

Одговорност руководиоца ресора је различито регулисана у разним уставима. У Мађарској је руководиоца ресора одговоран за акте које доноси и свој рад пред народном скупштином а поступак у погледу одговорности прописује нарочити закон (чл. 47, ст. 2). У Уругвају министар подлеже кривичној одговорности чак и ако се позива на писмено или усмено наређење Националног савета владе (чл. 179); одговорност министара се односи и на уредбе и одлуке које потписују односно упућују заједно са Председником националног савета владе. Одговорност постаје ефективна једино кад народна скупштина подигне оптужницу против руководиоца ресора због повреде устава или закона, као и кривичних дела, и то по сазнању чињеница, пошто на захтев једног или више својих чланова одлучи да покрене поступак; сенат врши квази-судску функцију (чл. 175, ст. 1, 93, чл. 102 Устава Уругваја). По Уставу Венецуеле министарска одговорност је одговорност за рад, сходно уставу и законима, чак и кад раде по изричитом налогу Председника. За одлуке њиховог колективног органа они су солидарно одговорни, ако су у њиховом доношењу учествовали, изузев оних руководиоца ресора који докажу своје гласање против или уздржавање од гласања (чл. 196 Устава Венецуеле). Ако се законодавна тела и изјасне о извештајима и рачунима министара, то министре не ослобађа од одговорности за дела из њиховог ресора све до застарелости. Чак иако су по среди ствари из ранијих година законодавна тела могу да врше анкете и испитивања о тим делима. У Уставу Бугарске се говори о кривичној и материјалној одговорности руководиоца (чл. 45). По Уставу Италије министра оптужују Парламент (чл. 96).

О припадностима руководиоца ресора уставу ређе говоре, на пример Устав Индије (чл. 75, ст. 6, чл. 164, ст. 5).

У случају различитости мишљења министара одлучује њихов колективни орган (чл. 65 Устава Савезне Републике Немачке и чл. 99 Устава ДР Немачке, на пример). Занимљиве су уставне одредбе ДР Немачке које говоре о одразу фракција у саставу владе. Све фракције са не мање од 40 чланова пропорционално су представљене са министрима и државним секретарима. Државни секретари имају саветодавну власт у влади. Ако нека од фракција откаже учешће, влада се састаје и без ње (чл. 92, ст. 1 и 2).

У неким уставима се говори и о помоћницима министра, на пример, чл. 183 и 184 Устава Уругваја у којима се каже да у сваком министарству постоји државни подсекретар који ступа на дужност заједно са министром а поставља се на његов предлог. Његова дужност престаје са престанком дужности министра, осим у случају поновног наименовања државног подсекретара у питању. Када се министар нађе на одсуству, Национални савет владе мора овластити државног подсекретара да га замењује.

Општи поглед. — Историјат и упоредно посматрање руководиоца ресора наводе на закључак да до сада у већини демократских држава развијенији ресори одн. ресори у пуном смислу те речи не постоје. То поткрепљују и примери Енглеске и САД у либералном периоду њиховог развоја. У Енглеској су тада ресори малобројни и неразвијени а руководиоци ресора су дошли на те положаје сходно злогласном принципу патронаже. У САД су ресори још неразвијенији и малобројнији, а руководиоци ресора, као и остали службеници, то постају сходно *spoils system*-у, тј. према замисли коју је најотвореније формулисао Председник Џексон (Jackson) да сваки способан човек, без неке посебне стручности, може да буде државни службеник (9). Наравно да је у пракси за неке ресоре који захтевају посебну стручност, као што је, на пример, ресор оружаних снага, морало доћи до изузетака од ових концепција али је баш због доминације таквих концепција број таквих изузетака био исувише мали.

У савременим државама чак и класичне буржоаске демократије делимично се бирократизују, поред супротних тенденција и елемената који ће несумњиво однети победу али то је тек ствар перспективе. Чак и у Швајцарској постоје извесни елементи бирократизације. Уругвајски систем је сувише краткотрајан да би се о њему могла донети прецизнија и трајнија оцена. Захтев за стручношћу руководиоца ресора је чак и у класичним буржоаским демократијама везан за стремљење њиховог бирократизовања. С друге стране, највећи део тенденција и елемената антибирократизма које изискују веће промене у систему друштвених односа, такође је везан са захтевима стручности. Међутим, још има псеудолибералистичких схватања која траже што мању улогу државе и због тога не инсистирају на моментима стручности руководиоца ресора (10).

У приватно-монополистичком капитализму развијање стручног елемента код руководиоца ресора се појављивало кроз облик технократије, с обзиром да држава још није почела експропријацију политичке функције владајуће класе а да је у питању била само поступна експропријација

(9) Др. Е. Пусић: Америчка управа, Загреб, 1955, с. 132 и 233—235.

(10) L. von Mises: La Bureaucratie, Paris, 1945.

стручних функција владајуће класе. Наравно, већина ранобуржоаских држава које нису прошле кроз либерални период у пуном смислу те речи имају снажне бирократске заостатке и када постају државе приватно-монополистичког капитализма.

У источноевропским социјалистичким државама све до скора је такође и још у већој мери борба за повећање стручности руководиоца ресора била повезана са јачањем њихове бирократске мисије, ако не рачунамо године Лењиновог непосредног руковођења Совјетским Савезом. Међутим, у тим државама је дошло до збивања да руководиоци ресора дајући предност, својој бирократској улози заостају за темпом развоја друштвених односа, па чак и да долазе у сукоб са његовим основним правцем што је изазвало политичку критику у последње време нарочито у СССР. Упркос снажних бирократских заостатака, с обзиром на кратак протек времена у коме се врши дебиократизација, више је постигнуто у теоретској разради дебиократизације, као и у погледу друштвене средине у којима делује држава, а нарочито руководиоци ресора, нарочито у дебиократизацији партије, него у погледу државе и руководиоца ресора. Међутим, то се у многоме одржава на њихову улогу у друштвеном животу која упркос задржавања старе организације (у великој мери) има у многоме друкчији ефекат у друштвеним односима, тј. постаје све мање диригована а све је јача сарадња и помоћ разним друштвеним институцијама и појединцима (11).

Целокупна историја руководиоца ресора указује да је веома тешко ликвидирати све бирократске црте односно технократске карактеристике до краја јер ту делују два чиниоца: 1. друштво великих размера; 2. што је још важније сложеност и темпо друштвених односа у којима се, остављајући по страни кључну политичку оријентацију, они боље у томе сналазе од чланова представничког органа државне власти који су с тим много мање упознати а орган у коме се налазе је доста гломазан. Отуда значај југословенских настојања у погледу руководиоца ресора о чему ће касније бити речи, као и извесних корака у већини социјалистичких земаља за повећање одговорности и ефикасности руководиоца ресора, као и за повећање утицаја друштвених организација на њих, што тамо још не утиче толико на суштину ствари, као што је случај са југословенским подухватом.

Политичка пракса је показатељ недовољности односно застарелости класичног регулисања улоге и положаја руководиоца ресора. Узроци нису само у замршености ресорних послова него и у њиховом огромном бројном стању и порасту. Ни руководиоца владе акамоли врховни представнички орган државне власти не може стићи да како треба води рачуна о сваком руководиоцу ресора. Жуверова комисија (САД) у своме извештају од 1949, наводи да постоји 65 руководиоца савезних „већих“ ресора и самосталних установа, док је у другом контексту тврдила да их има 59 или можда 74. Ако се укључе и руководиоци мањих установа било их је по њеном изве-

(11) V. чланке о општенародној држави, праву и државној управи у „Совјетском госудаству и праву“, 1962—1963.

штају у САД 1816. Председник САД требало је 1954. да непосредно руководи са 80 руководилаца ресора и самосталних установа. У тој години Влада ДР Немачке бројала је 115 чланова а привредних министарстава Пољске владе има не мање од 20. Британска влада има 38 министара а Британски кабинет половину тог броја јер као што је познато сви министри не улазе у кабинет. Скоро две трећине од ових 38 министарстава настало је тек последњих неколико деценија. Савезна влада СССР је до реформе од 1957 била састављена од 52 министра. Највише је имала министара за привредне послове који оперативно руководе са 200.000 предузећа и 100.000 новоградњи. Иако је реформом број министарстава сведен на 19, осим њих у министарски савет улази још 41 руководилац ресора (12).

Слично се дешава и у односу између руководилаца ресора и јавних службеника — професионалаца, како оних који су у њиховим органима тако, и још више, оних који су у органима под њиховим надзором а којима ресорни службеници стручно помажу, контролишу их и т. сл. „Овоме особито доприноси често смењивање влада и министара у извесним земљама што чини да министри не могу ни да уђу у свој посао нити да се учврсте у власти, тако да стварна власт остаје сталној бирократији [...] а ако министар сувише остане на власти, он опет, само другим путем, потпада под утицај бирократије, — он се и сам бирократизује [...], изгуби политичку перспективу, затрпан масом послова за које му је потребно стручно знање“ (13).

О порасту бројног стања јавних службеника различити извори пружају доста различите податке, што често зависи од ширине појма јавног службеника који је прихваћен у датом извору.

Пораст цивилних службеника (без службеника у државном привредном сектору) (14)

Година	Вел. Британија		Француска		Немачка		САД	
	А	Б	А	Б	А	Б	А	Б
1928	1024	44,7	1008	40,7	1187	64,4	609	122,7
1946	2336	47,8	1429	40,5	—	—	2128	146,0

У САД су у питању само савезни службеници. Пораст становништва у САД од 1900—1950 износ 120% а пораст запослених у јавној служби 500%. Вел. Британија 1950 има 2,300.000 јавних службеника (15).

Сама министарства у Француској 1952, на пример, имају јавних службеника: Министарство за народно образовање 263.000 (највише од цивилних министарстава); за финансије и економику 127.000; за јавне радове и авијацију 83.900; Најмање службеника имало је тадашње Министарство за

(12) Др. Н. Пашић: Упоредни политички системи, Београд, 1962. IV део; Савремена држава. Београд, 1960, с. 180—204. Публикације посвећене земљама у развоју у „Документима данашњице“.

(13) В. Др Р. Лукић: Политичка теорија државе, Београд, 1962, с. 225; Др Н. Пашић: Савремена држава, с. 9—10.

(14) В. Др. Н. Пашић: Савремена држава, с. 9.

(15) Др. Р. Лукић: н. д., с. 227—228.

Прекоморску Француску и Придружене државе — 1.700. У Влади Ги Молеа Министарство за економију и финансије имало је 6 државних секретара — буџет, економски послови, јавни радови, пољопривреда, реконструкцију, ПТТ, као и 4 државна потсекретара. У САД 1948, ресор пољопривреде има 82.134 службеника, трговине 40.472, рада 4.447 (16).

Такав број организационих јединица и службеника у органима је знак формалне и још чешће фактичке децентрализације и то како функционалне тако и територијалне. Све то не мења бирократску природу органа, управних стручњака, укључујући и руководиоце ресора, као и организационих јединица. Напротив, фактичка децентрализација олабављује одговорност оних управних стручњака који раде за формалног вршиоца послова у питању. Формална децентрализација, иако је корекција централистичког шематизма, опет није демократска јер су њени творци бирократски врхови а не демократске друштвене снаге у датом систему.

Руководиоци ресора у Југославији. — У административном периоду изградње социјализма руководиоци ресора имају у основи исти положај као и у другим земљама. То су руководиоци самосталних политичко-извршних и управних органа у оквиру федерације и федералних јединица. Као и у другим социјалистичким земљама, поред класичних руководиоца ресора — министара — појављују се и руководиоци веома важних ресора са новим називима — Председник планске комисије и Председник комисије државне контроле. Нећемо се задржавати на већ обрађеним бирократским елементима, и тенденцијама у том периоду који су у одсудној мери ликвидирани преласком на систем социјалистичке демократије по Уставном закону од 1953. (17).

Тим законом хтело се да руководиоци ресора буду изразито стручног карактера а да политички људи буду концентрисани у извршном већу. То се огледало у уставној одредби да су у федерацији само два државна секретара — руководиоца ресора класичног типа који имају изразито политички карактер — инострани послови и народна одбрана — чланови СИБ. Међутим, политичка пракса од 1953—1956 показала је да је такво сужавање овлашћења руководиоца на изразито стручну проблематику штетно због преоптерећености политичко-извршних органа и слабења ефикасности руководиоца ресора (18). Отуда, после доношења Закона о јавној управи све више руководиоца ресора су чланови политичког извршног органа односно представничког органа државне власти (19).

То наравно није могло да значи повратак онакве политичке улоге какву су руководиоци ресора имали у административном периоду изградње социјализма. Међутим, спречавање њиховог превеликог осамостаљивања је проблем који није до краја решен, поред података о извесним појавама у

(16) А. Sauvy: *La bureaucratie*, Paris, 1956, p. 25. Др Н. Пашић: *Савремена држава*, с. 9; Др Е. Пусић: *Америчка управа*, с. 137.

(17) Др Ј. Борђевић: *Уставно право и политички систем*, Београд, 1962, с. 415.

(18) В. Чланак Др Н. Стјепановића о улози управе према Преднацрту устава СФРЈ у „Новој администрацији“, за 1962; *Управно право ФНРЈ*, Београд, 1958, с. 213—223; Др Л. Гершкович: *Државна управа Југославије*, Београд, 1956, с. 14—18.

(19) В. Др. С. Поповић: *Управно право Југославије*, Београд, 1962, излагање о руководиоцима савезних и републичких органа управе.

политичкој пракси који указују на извесне тенденције претераног осамостаљивања (20). У том смислу говоре и бројке о јавним службеницима који се налазе у оквиру ресора односно под њиховим надзором. Укупан број службеника јавне управе, искључујући особље државних секретаријата за народну одбрану и унутрашње послове, установа које су под њиховим непосредним надзором и особље које је у служби изван Југославије, износи: 1952 — 255.953 (15,2% од укупно запослених а 1,5% од укупног становништва); 1959 — 399.644 (14,7% од укупног броја запослених а 2,1% од укупног становништва). Бројно стање особља јавних служби (31 марта 1958) било је овако: (21).

	Укупно	Радника	Службеника
Култура, просвета и наука	147.063	18.995	128.068
Социјално-здравствена служба	110.200	37.074	73.126
Државна власт и управа	112.351	27.269	85.082
Правосуђе	11.762	412	11.350
Финансије и кредит	32.695	1.357	31.338
Свега	414.071		

Иако Југославија спада у земље са малим бројем јавних службеника, тај број ипак захтева од руководиоца ресора велики рад, способности и ауторитет. Мада је у порасту број колегијалних, друштвено-државних ресорних органа — савета у којима ауторитет и капацитети колегијума могу у великој мери да замене ауторитет и капацитете руководиоца, ипак већина ресорних органа за сада још мора остати инокосна; (једини ресорни колегијални орган чисто државног карактера је комитет који је био неко време примљен само за један ресор у савезној управи).

Већина јавних службеника (самосталних установа и организација и локалних јединица) није под оперативом руководиоца савезних и републичких ресора. Али, њихови ресори морају ове службенике не само контролисати по линији закона него им указивати и стручну помоћ, итд. Рационализацијом од 1959 укупан број јавних службеника је у 1960 нешто смањен. Али је сигурно да ће овај број бити повећан порастом потреба које има друштво у погледу на јавну управу.

Стога нова обележја руководиоца ресора, према уставној реформи од 1963, сама по себи не би била могућа и довољна за остварење виших социјалистичких преображаја у њиховом положају и улози. Она не могу постићи свој циљ без корелативних промена у извршном већу, скупштини и уопште у целокупном друштвеном уређењу.

Једна од две највеће новине код руководиоца ресора је правило о ограничењу њихове реизборности (чл. 83, ст. 1.2, Устава СФРЈ, као и одговарајуће одредбе републичких устава). Трајање његове функције је четири године, и 4 године после тога он не може бити именован на такву функцију. Кад би се ово ограничење тако без изузетка спровело могло би у неким случајевима да значи да с положаја руководиоца ресора мора да оде неко ко је изузетно стручно или политички потребан. Отуда Уста-

(20) Др Ј. Ђорђевић: Социјализам и демократија, Београд, 1962, с. 300 и 305; Др П. Николић: Развој скупштинског система у Југославији, Архив, 3-4'61, с. 328.

(21) Др. Е. Пусић: Управа, с. 169 и 168; упор. с. 170.

вом утврђен и изузетак да извесни руководиоци ресора, по посебном поступку, могу бити непосредно још једанпут именовани. Тај поступак је за федерацију предвиђен у чл. 236, ст. 2, Устава. Руководиоца ресора, кога именује и разрешава Савезна скупштина на предлог председника СИБ у име СИБ (друга најважнија новина), може именовати узастопно за још четири године из оправданих разлога. Да би ово било што прецизније, Скупштина пре свега одлучује већином гласова о оправданости предлога председника СИБ за поновно наименовање руководиоца ресора, па тек онда одлучује о именовању (исто у републичким уставима).

Јасно је да на овај начин то ограничење и стручност и политичке потребе треба да буду увек усаглашене. Ово ограничење онемогућава у великој мери „фамијализирање“ руководиоца ресора са његовим ресором и бирократске тенденције које проистичу из устаљености на положају. С друге стране, изгледало би да је лоша страна овог ограничења у томе што руководиоца ресора не може више толико да буде присан у позитивном смислу са пословима и службеницима ресора, као ни толико ауторитативан, због ветеранског руковођења датим ресором. Већа радних заједница у скупштини, између осталог, значе да Скупштина није само политичко него је и највише стручно тело у земљи (22). Механизам скупштинског система владавине који је ојачан у односу на руководиоце ресора, омогућаје да стручност скупштине дође до изражаја (в. Главу IX Устава СФРЈ и одговарајуће главе у уставима република). Свакако да би тај изражај био још већи кад руководиоце ресора не би именовало и разрешавало само тзв. политичко веће (чл. 178, ст. 3, Устава СФРЈ и одговарајући чланови републичких устава) него заједно с њим и по једно одговарајуће веће, што је већ изнесено у дискусијама о преднацрту Устава. У том случају би политичком већу остало да самостално именује руководиоце ресора из области политичке управе, на пример за иностране послове. То би се складно повезало са интенцијом чл. 238 Устава СФРЈ: „Ови функционери дужни су, на захтев већа [...] Скупштине давати им обавештења и објашњења о питањима из делокруга органа којима руководи [...]“ (ст. 2). То је само један део мишљења о „фаворизовању“ политичког већа. Општи одговор је да „скупштине изражавају и политичку власт и самоуправљање и да на данашњем степену нашег развоја између политичке власти и самоуправљања — у њиховом јединству — постоји и неопходан однос“ (23). Међутим, из чл. 173, ст. 1, Устава СФРЈ произилазило би да одговарајућа већа радних заједница могу претресати и питања именовања и разрешавања руководиоца ресора и о томе упућивати мишљење Савезном већу. Затим, већину Комисије скупштине за изборе и наименовања која треба да допринесе квалитету скупштинског рада, сачињавају чланови свих већа а мањину делегати ССРНЈ (чл. 208; упор. чл. 78, ст. 4, о таквим комисијама скупштина друштвено-политичких заједница уопште: „Комисију сачиња-

(22) Е. Кардељ: Нови устав Социјалистичке Републике Југославије, у публикацији „Преднацрт устава СФРЈ“, Београд, 1962., с. 123—124.

(23) П. Стамболић: О облицима политичког система и о организацији федерације у публикацији „О уставном систему СФРЈ“, с. 101.; упор. Е. Кардељ: н. д., с. 123—128.

вају чланови Скупштине и представници друштвено-политичких организација“; можда би састав требало проширити и са представницима друштвених организација које немају политички карактер јер су и оне заинтересоване).

У време припрема уставне реформе писало се да се најновија тенденција „огледа у релативном осамостаљењу администрације ради ефикасне контроле техничара и „бијократије“ од стране народне скупштине и њених одбора“ (24). То се изразило у поставци да именовани функционери не могу бити чланови скупштине (чл. 83, ст. 4) али су зато савезни државни секретари и савезни секретари чланови СИВ по положају (чл. 226 ст. 3). Државни секретаријати — за иностране послове и за народну одбрану — образовани су Уставом СФРЈ за послове из искључиве надлежности федерације а остали секретаријати се оснивају законом. У чл. 86 Устава СФРЈ наглашена је одговорност свих функционера па и руководиоца ресора. Међутим, руководиоци ресора су нарочито чврсто уклопљени у друштвени механизам и у непосредним односима са својим службеницима и јавношћу. Предвиђено је одговарајуће самоуправљање јавних службеника и у државним органима (чл. 9, ст. 4 и 5) које истина неће бити тако лако спровести због одговорности и хијерархиске потчињености руководиоца ресора политичким органима, као и традиционалне хијерархије у иноекосним органима. Отуда ће се и овде субординација према руководиоцу почети да претвара у самосубординацију. Чл. 87 Савез. устава ојачава јавност делатности свих институција. То су не само препреке бијократизације руководиоца ресора него и помоћ његовој ефикасности. Правном децентрализацијом у ресору и ван њега се отклања анонимна фактичка децентрализација одозго на доле.

Александар Стојановић

---

(24) Др. Ј. Ђорђевић: и. д., с. 300.

ДА ЛИ ПОШТА ОДГОВАРА ЗА ШТЕТУ ПО ПОСЕБНИМ ИЛИ ОПШТИМ ПРАВИЛИМА О ОДГОВОРНОСТИ

1. И у упоредном и у нашем праву владало је и углавном још влада гледиште да пошта одговара по посебним правилима. По правилима о пословању поште писмоносна пошиљка може бити обична или књижена односно послата под посебним условима, на пример, препоручено или као вредносно писмо. По посебним правилима које код нас Дирекција пошта телеграфа и телефона у својим упутствима и данас узима као правила своје одговорности за обичне писмоносне пошиљке пошта не одговара а за књижене пошиљке пошта ограничено одговара тако, на пример, за изгубљену препоручену писмоносну пошиљку, без обзира на садржину пошиљке, пошта даје накнаду од 500 динара али не одговара за погрешно или закаснило руковање са књиженим пошиљкама нити за последице које би због тога биле проузроковане. Што се тиче вредности писама по тим посебним правилима које пошта тежи да примењује, пошта даје накнаду у висини означене вредности или код упутница у висини уплаћеног износа. По себи се разуме да и за телеграме пошта у својим упутствима тежи посебним правилима о одговорности тако да се и ту та правила своде на неодговорност поште јер се по тим упутствима „телеграфска такса као и такса за потражницу враћа“ само у случајевима кад су телеграми послати не као обични телеграми већ као телеграми са савјешњем (кад се цело телеграм приликом отправања савјешњује) или као телеграми са нарочитим руковањем (хитан телеграм, са плаћеним одговором, са захтевом да пошиљалац буде телеграфски или поштом обавештен о испоруци телеграма и др.) али се не говори о одговорности за штету. Слична гледишта о неодговорности за обичне писмоносне пошиљке као и о ограниченој одговорности за остале поштанске пошиљке постоје и у упоредном праву и у Светској поштанској конвенцији. Међутим, и у упоредном и у нашем праву, нарочито у судској пракси, ова догма о неодговорности пошта за обичне поштанске пошиљке и о ограниченој одговорности за књижене пошиљке је с разлогом угрожена и основано се указује на неодговорност поште као на анахронизам који зачуђује (1).

---

(1) M. Waline: La responsabilité de la poste d'après la jurisprudence administrative, Recueil Dalloz, Hebd. 1929, No 3, Chr. p. 69; A. de Laubadère: Traité élémentaire de droit administratif, Paris, Librairie générale de droit et de jurisprudence, T. I, 1963, No 1235, p. 643.

Пре свега развој одговорности државе односно друштвено-политичких заједница као и самоуправних и самосталних друштвених служби и других правних лица је и у упоредном и у нашем праву такав да се не може ни замислити њихово функционисање без одговорности. Наше право нарочито истиче право на накнаду штете коју би грађанима неправилним и незаконитим радњама проузроковали јавни службеници у вези са вршењем службе па га зато и уврстило у право које је загарантовано Савезним Уставом чл. 69) и другим одговарајућим прописима и општим правним правилима о одговорности за штету. По себи се разуме да у нашем праву право на накнаду штете није загарантовано само код вануговорне (деликтне) одговорности већ под одређеним условима и код уговорне одговорности за штету и то по правним правилима нашег имовинског права као и по Општим узансама које је донео Пленум Главне државне арбитраже 18 јануара 1954.

У случају одговорности за штету код нас се примењују и правна правила нашег имовинског права и одговарајући прописи који регулишу одговорност за штету. Међутим, одговорност пошта је у судској пракси истакла извесна питања која би због своје актуелности и значаја ваљало што пре решити нарочито стога што наше право нема посебних прописа о одговорности поште као што је то случај у упоредном праву а правила о одговорности поште из Светске поштанске конвенције примењују се у међународном поштанском саобраћају и нису и не морају бити правна правила за одговорност у унутрашњем поштанском саобраћају који се регулише националним законодавством.

2. Као што је истакнуто, после ослобођења нису донети нови прописи који би детаљно решили питање одговорности пошта али је Закон о организацији југословенских пошта, телеграфа и телефона од 2. XII. 1960 („Сл. лист ФНРЈ“, бр. 50/1960) прописао: „Међусобна права и обавезе ПТТ предузећа и корисника поштанских, телеграфских и телефонских услуга уређују се посебним савезним законом“ (чл. 19). Овај посебни закон није донет. Међутим, Генерална дирекција ПТТ донела је Упутства за вршење лисмоносне службе и Упутства за телеграфску службу којима је регулисала на изванредан начин одговорност пошта али ова упутства наша судска пракса с разлогом не сматра позитивним правом већ само као унутрашње техничке прописе ПТТ који не могу обавезивати кориснике поштанских услуга. У таквој ситуацији у судској пракси појавила су се два гледишта у погледу одговорности пошта. По једном гледишту пошта одговара по општим правилима о одговорности за штету као и сва привредна предузећа а по другом пошта по правилу не одговара за обичне поштиљке и то на основу правних правила од пре рата, а уколико одговара она по тим правним правилима одговара само за књижене поштанске поштиљке и то под одређеним посебним условима.

Од коликог је значаја решити правила о одговорности пошта довољно је само указати на неке примере из наше и иностране судске праксе из којих се могу приметити небројене могућности којима пословање поште

може проузроковати штету. У нашој судској пракси пошта је била по општим правилима о одговорности односно по Закону о радним односима обвезана на накнаду штете проузроковане: због губитка препоручене писмоносне пошиљке (пресуда Вишег привредног суда у Сарајеву Сл. бр. 120/60); због закаснелог достављања означеном примаоцу препоручене писмоносне пошиљке (пресуда Врховног суда НР Босне и Херцеговине Гж. бр. 444/62; пресуда Округног суда у Београду П. 5955/61 и П. 6124/61) или телеграма (пресуда Округног суда у Сарајеву Гж. 525/60, пресуда Округног суда у Сарајеву Гж. 1537/62) и због погрешног достављања означеном примаоцу обичног судског писма (пресуда Округног привредног суда у Сарајеву П. бр. 392/63). У свим овим случајевима пошта је одговарала по општим правилима о одговорности за штету тако да је обвезана на накнаду и за све штетне последице које су проузроковане неправилним радњама службеника поште. Из примера француске судске праксе као неправилна радња поштанских службеника може бити и достављање поштанске пошиљке неовлашћеном лицу; пропуштање да се у стану одсутни означени прималац поштанске пошиљке обавести да на пошти подигне неуручену препоручену писмоносну пошиљку или телеграм; неизвршење или рђаво извршен поштански пренос; крађа писмоносне пошиљке; погрешно исплаћена телеграфска упутница и сл. (2).

Указивањем на разноврсне могућности проузроковања штете делатношћу поште истиче се све више потреба законодавног решавања питања одговорности пошта у целини. Овде користим један случај из судске праксе који заслужује посебну пажњу јер се у пресуди решава о одговорности поште за обичне пошиљке али која својим образложењем уједно обухвата проблем одговорности пошта у целини и показује колико је проблем ове одговорности сложен.

3. Завод за здравствену заштиту АКМО у Приштини поднео је тужбу против предузећа ПТТ саобраћаја у Приштини којом је захтевао накнаду штете јер је од предате пошиљке на пошти изгубљено 1550 примерака часописа. Округни привредни суд у Приштини пресудом К-2204/62 усвојио је тужбени захтев: „... јер је утврђено да је пошта примила пошиљку часописа, а део примерака часописа није стигао претплатницима (тако да је) штета настала немарним вршењем службе од стране туженикових радника [...]“. Виши привредни суд у Београду пресудом I/2 Сл. 2628/63 потврдио је пресуду првостепеног суда. И првостепена и другостепена пресуда узима пошту као привредну организацију која одговара по општим имовинским правилима те сматрају да се стога посебна правна правила о одговорности поште од пре рата не могу више примењивати.

Против ових пресуда Председник Врховног привредног суда поднео је захтев за заштиту законитости па је Врховни привредни суд пресудом

(2) C. Lasry et G. H. Georges: Responsabilité de la puissance publique (Extrait), Répertoire de droit public et administratif, T. II, pp. 794—795, No 113—114; G. Maleville: Détermination de la compétence des juridictions administratives et des tribunaux judiciaires. Juris-classeur administratif, Fasc. 606, No 101—106, pp. 14—16; J. D. Ricard: Le régime de la responsabilité de l'Etat en matière de transmission postale et télégraphique de la correspondance des particuliers, Recueil Dalloz, Hebd. 1929, Chr. XXV, pp. 109—114.

П-61/63-6 преиначио наведене пресуде и одбио тужбени захтев и то из ових разлога:

„[...] Тачно је да пренос поштанских пошиљки и телеграфских и телефонских саопштења врше предузећа поштанског, телеграфског и телефонског саобраћаја (ПТТ предузећа), дакле привредне организације (чл. 1 Зак. о организацији југосл. ПТТ „Сл. лист ФНРЈ“, бр. 50/60). Тачно је да је предузеће ПТТ саобраћаја, као привредна организација, у начелу дужна да сваком оштећеном лицу накнади штету коју му у вези са вршењем птт делатности причине својим незаконитим или неправилним радом органи и радници предузећа или друга лица којима се птт предузеће служи при вршењу своје делатности. Колико су судови првог и другог степена ишли за тим да указивањем на такву правну природу птт предузеће и указивањем на општа начела имовинског права подвуку да организације које врше птт услуге не могу ни у ком погледу бити привилегисане у њиховом односу према корисницима услуга, у пуном су праву.

Међутим, греше кад сматрају да је самим позивањем на овај начелни став могуће искључити сваку примену посебних правних правила о одговорности ПТТ предузећа за накнаду штете. Одговорност привредних организација диференцира се, наиме, како у погледу претпоставки тако и у погледу обима накнађивања штете према разним критеријима у зависности од тога да ли се ради о штети нанетој повредом уговора (уговорна одговорност) или имовинско правним деликтом (вануговорна одговорност), а у оквиру уговорне одговорности — у зависности од врсте уговора који је повређен; међусобна права и обавезе из уговора не подударaju се код свих врста уговора.

Кад је реч о правима и обавезама из уговора о преносу поштанских пошиљака, ваља указати на одредбе чл. 19 већ цитираног Зак. о орг. југосл. птт према којима се „међусобна права и обавезе ПТТ предузећа и корисника птт услуга уређују посебним savezним законом“. Овај позитивни законски пропис упућује дакле на посебне прописе о правима и обавезама ПТТ предузећа и корисника птт услуга, што значи да законодавац полази од оцене да се само применом општих имовинскоправних прописа питања међусобних односа ПТТ предузећа и корисника птт услуга не могу правилно решити. При томе се очито имају у виду посебни прописи који су детерминисани специфичностима птт услуга.

Ти посебни позитивни прописи до сада нису још донети.

Будући да тужилац у парници о којој је реч остварује против ПТТ предузећа захтев за накнаду штете због губитка писмоносне пошиљке коју је предао туженом ПТТ предузећу, а ово од њега примило ради преноса адресантима, потребно је да се оцени да ли се — до доношења позитивних прописа на које упућује чл. 19 цитираног закона могу примењивати правна правила која су у погледу одговорности за губитак тих пошиљака била садржана у Зак. о ПТТ који је био донет 29. VII. 1931, дакле пре 6. IV. 1941 (чл. 4 Зак. о неважности правних прописа донетих пре 6. IV. 1941 и за време непријатељске окупације).

Према тим правним правилима, закључењем уговора о преносу писмоносних пошиљака (међу које спадају и тисковине а међу њима и часописи) пошта преузима обавезу да ће пошиљку чувати за време преноса и да ће је предати означеном примаоцу. Из обавезе поште да чува пошиљку произилазило би у начелу и њена одговорност за губитак, повреду (оробљење), смањење или недостатак садржине пошиљке. Но кориснику птт услуге стоји на располагању да бира начин руковања који ће пошта бити дужна да примени у вези са

пошиљком: писмоносну пошиљку може да преда као обичну (некњижену) пошиљку или као књижену пошиљку, и то било као препоручену пошиљку било као вредносно писмо. Од тога његова избора зависи какве је мере ПТТ предузеће дужно да примени при руковању пошиљком: обичне писмоносне пошиљке су оне за које се не даје никаква потврда о пријему (лист предаје није потврда о пријему већ се даје само ради обрачунавања наплаћене поштарине) и не тражи се никаква потврда при испоруци; о преносу тих пошиљака не води се посебна евиденција. Препоручена пошиљка је она писмоносна пошиљка без означене вредности која се при пријему, отпреми и испоруци књижи, о којој се у току преноса води евиденција, док је вредносно писмо књижена писмоносна пошиљка на којој је означена вредност која се при пријему, отпреми и испоруци књижи, а о којој се у току преноса води нарочита евиденција.

У зависности од начина руковања пошиљкама, правна правила уређују и питање одговорности ПТТ предузећа за случај да се пошиљка при преносу изгуби или оштети, односно да се њена садржина смањи или нестане. ПТТ предузеће не даје никакву накнаду за обичне писмоносне пошиљке, за изгубљене препоручене пошиљке даје накнаду у ограниченом обиму, док за губитак, умањење или оштећење садржине вредносних писамa накнађује обичну вредност по месту и времену предаје с тим да накнада не може бити већа од означене вредности.

Нема разлога да се ова правна правила која одговорност ПТТ предузећа диференцирају према врсти поштанске услуге коју корисник жели да користи, односно према начину руковања које је ПТТ предузеће дужно да примени с обзиром на врсту пошиљке коју је одабрао корисник не примењују и даље до доношења нових позитивних прописа. Приговори који се износе против примене тих правних правила не могу се прихватити. Не стоји приговор да се ПТТ предузеће искоришћавањем свог фактичког монополског положаја (у погледу правног монопола в. одредбе чл. 21 Зак. о орг. југ. ПТТ) ослобађа од одговорности за неизвршење уговорне обавезе на штету беспомоћног корисника поштанских услуга. Као што је речено, ако корисник писмоносну пошиљку преда ради преноса са захтевом да се њоме рукује као са књиженом пошиљком и означава вредност пошиљке, ПТТ предузеће дужно је да му накнади стварну вредност до означене вредности. До корисника стоји дакле избор хоће ли да дође у ситуацију да може ПТТ предузеће чинити одговорним за сву стварну штету која би му настала губитком или оштећењем пошиљке. Потребно је само да осим обичне поштарине и таксе за препоручено руковање по тежини плати и поштарину по вредности. Ако се корисник задовољава одговорношћу ПТТ предузећа до лимитираног износа штете, платиће осим обичне поштарине само таксу за препоручено руковање по тежини. Тек ако не жели да плати додатак за књижену пошиљку по тежини и додатак по вредности пошиљке, тј. ако не жели да плати више но обичну поштарину, ПТТ предузеће неће бити одговорно за губитак пошиљке. Ово се ослобођење од одговорности не може сматрати недопуштеним јер је корисник, иако је имао могућности да уз плаћање одговарајуће поштарине прибави одговорност ПТТ предузећа, по свом властитом избору пристао да ПТТ предузеће пошиљком рукује на упрошћени начин који ПТТ предузеће лишава могућности да пошиљке прати током преноса. Кад би ПТТ предузеће требало да одговара и за губитак обичне писмоносне пошиљке, било би доведено у ситуацију да накнађује штету без могућности да регресира од другог ПТТ предузећа, односно од радника или трећих лица који су евентуално скривили губитак пошиљке (.В Правилник о дисциплин-

ској и материјалној одговорности радника ПТТ), јер с обзиром на начин руковања обичним писмоносним пошиљкама редовно није у могућности да утврди судбину пошиљке; или би тако било принуђено да књижењем прати и ток преноса обичних пошиљака што би обичне пошиљке изједначило са књиженим пошиљкама, односно — ако би требало да ПТТ предузеће накнади стварну штету — чак и са вредносним писмима. То би пак повлачило за собом не само повећање поштарине већ би с обзиром на масовност пошиљака квантитет рада повећало до мере која не би била у сразмери са интересима који су у питању кад је реч о обичним писмоносним пошиљкама.

Из истих разлога не може се прихватити ни приговор да ПТТ предузеће треба да сноси професионални ризик за обичне писмоносне пошиљке зато што прима цену за услуге, па је према томе дужно да сноси и штету из губитка такве пошиљке. Ризик пада напротив, на корисника услуге. Ово зато што само до њега стоји избор о том коју цену хоће да плати за услугу. Плаћајући цену за обичну пошиљку корисник стиче додуше велику вероватност али не и сигурност да ће пошиљка бити испоручена примаоцу. Корисник услуге је дакле тај који је уштеду у поштарини претпоставио одговорности ПТТ предузећа за евентуални губитак пошиљке, па треба да сам сноси ризик за тај губитак. Само он је у могућности да оцени докле може и хоће да сноси ризик губитка пошиљке. Ако оцени да би ризик за њега био претежак, до њега је да се користи оном врстом поштанског руковања која одговара ризику, плаћајући за то одговарајућу поштарину.

При томе ваља додати и то да је указивање суда првог степена на то да одредбе о одговорности ПТТ предузећа које су садржане у упутствима за вршење писмоносне службе представљају интерни пропис поште па да стога нису одлучни у односу према корисницима додуше правилно али није одлучно за суђење. Није одлучно зато што су у упутствима само пренета правна правила о одговорности поште о којима је било напред речи.

С обзиром на изложено, а пошто тужилац у овој парници захтева за накнаду штете због повреде уговора о преносу обичних писмоносних пошиљака заснива на самој чињеници што су се пошиљке у току преноса изгубиле (навод о немарном руковању од стране радника туженог предузећа изводи тужилац само као претпоставку из саме чињенице што се пошиљка изгубила), тужбени захтев из повреде уговорне обавезе није основан. С обзиром на то што је према напред изложеним правним правилима ПТТ предузеће ослобођено одговорности за накнаду штете настале губитком обичне писмоносне пошиљке, то тужбени захтев заснован на самој чињеници губитка такве пошиљке није основан ни по правним правилима о вануговорној одговорности за штету.

Доследно томе није на закону основан ни захтев за повраћај плаћене поштарине [...]“.

4. Да ли се правна правила предратног закона о ПТТ од 1931 још увек могу примењивати и тако пошта ослободити одговорности? По Зак. о неважности правних прописа донетих пре 6. IV. 1941 и за време непријатељске окупације од 23. октобра 1946, стара правна правила могу се примењивати ако нису у супротности са Уставом и осталим важећим прописима као и са начелима уставног поретка ФНРЈ (чл. 4). Ако имамо у виду да су сви наши послератни уставни истакли начело одговорности за штету коју грађанима проузрокују јавни службеници незаконитим и

неправилним радом и да је садашњи Савезни Устав нарочито истакао одговорност државних органа односно организација које врше послове од јавног интереса (чл. 69) па и свих носилаца јавних или друштвених функција (чл. 86) и да Зак. о јавним службеницима (чл. 122—127), Зак. о радним односима (чл. 306—314), Зак. о служби ЈНА (чл. 146) и остали одговарајући прописи дају детаљна правила ове одговорности, није сасвим убедљиво да би у овом случају ваљало примењивати стара правна правила о ослобођењу поште од одговорности, поготову што у нашем праву не би било разлога за посебну одговорност пошта, што се уосталом види и из запажене тежње судске праксе да изађе из старих оквира правила о посебној одговорности пошта. Али, мора се нагласити да пракса није била сасвим уједначена јер су извесни судови примењивали стара правна правила о посебној одговорности пошта (3). Наведена пресуда Врховног привредног суда свакако ће утицати на развој судске праксе по овом питању. Међутим, ако је чл. 19 Зак. о организацији ПТТ предузећа и прописао да се „међусобна права и обавезе ПТТ предузећа и корисника птт услуга уређују посебним савезним законом“ то никако не значи да пре доношење тих посебних прописа ваља примењивати стара предратна правна правила, кад је развој нашег права изразио и у Уставу и у одговарајућим законима који регулишу питања одговорности за штету правила о одговорности која је законодавац оценио да више одговарају потребама наше стварности и развоју нашег друштва. Није у складу са тим развојем да сви органи државне управе и организације одговарају а да пошта ужива извесне привилегије које су очито супротне основним уставним начелима и духу и слову нашег позитивног права.

5. При решавању питања одговорности пошта мора се имати у виду правни положај поште. Пошта се може узети као јавна служба са посебним правним положајем и правима која по правилу послује са губитком с обзиром на неопходност задовољења општег интереса које одређена јавна служба врши у друштву. С друге стране, пошта се може узети као привредно предузеће. У нашем праву пошта је по позитивном праву преобразена у радну организацију односно у привредно предузеће и фактички има и монополистички карактер. Ако би се узело да због своје улоге у друштву пошта још увек претежно има карактер јавне службе али деетатизирани у облику радне организације са посебним правима, морало би се имати у виду да се поједине јавне службе не би смеле хијерархиски степеновати по важности службе тако да једне одговарају а друге не одговарају, те би пошта и као јавна служба морала одговарати као и све остале јавне службе за незаконите и неправилне радње својих службеника. С друге стране, с обзиром да је пошта по нашем позитивном праву радна организација, исто се тако не сме губити из вида да се начелно не могу степеновати по важности

(3) Др. К. Ковач: Одговорност поште за штету насталу услед погрешно испоручених телеграма, „Гласник Адвокатске коморе АПВ“, 1963, бр. 1, с. 12—15.

(4) Др. Борко Николајевић: Саобраћајно право, „Савремена администрација“, Београд, 1964, с. 267—268. Види и др. Ковач: н. д., бр. 1 и бр. 2.

ни радне организације, односно привредна предузећа, тако да би једна одговарала а друга била ослобођена од одговорности. Ако који државни орган или радна организација имају више задатака које у општем интересу морају остваривати или је њихово пословање сложеније и захтева брижљивију пажњу у раду, то никако не значи да би због тога морали мање одговарати за штетне последице незаконитих и неправилних поступака својих службеника и радника. Ако је преображај правног положаја поште у нашем позитивном праву сходно развоју нашег права и пошту уврстио у оквир радних организација, он је самим тим још више нагласио да пошта не ступа са корисницима својих услуга у управно-правне односе већ уз одговарајућу тарифу на коју корисник пристаје ступа у уговорни однос са одређеним обавезама и сагласно томе, одговара за штету, по правилу, по општим правилима о одговорности за штету. Према томе, у нашем праву пошта начелно одговара без обзира да ли би се узела као јавна служба или као радна организација.

6. Гледиште које упорно брани да пошта не одговара за обичне писмоносне пошиљке углавном страхује да би тиме пошта на себе преузела исувише велики ризик и да се она не би могла наплатити регресом од самог службеника-штетника јер се с обзиром на начин руковања са обичном поштом не би могао наћи штетник. Што значи да ризик евентуалне штете од своје активности пошта потпуно пребацује на корисника. Такав став је у супротности са развојем правила о одговорности за другог по којима ко користи активности другог сноси и ризик штете. Тако је и наведена пресуда пошла од гледишта да постоји посебна врста уговора између корисника и поште по коме корисник за обичне пошиљке „стиче додуше велику вероватност али не и сигурност да ће пошиљка бити испоручена примаоцу па према томе за губитак такве пошиљке и не одговара.

Пре свега, погрешно је сматрати да се корисници поштанских услуга могу делити на оне који са више вероватности могу очекивати да ће њихове пошиљке стићи означеним примаоцима и на оне који то могу очекивати са мање вероватности. Нема сумње да сви корисници поштанских услуга основано морају очекивати да ће њихове пошиљке стићи означеним примаоцима. Без тог основаног поверења пошта не би одговарала својим задацима. Сасвим је друго питање што се обична писмоносна пошиљка предаје без потврде а књижена пошиљка са потврдом која служи као доказ о предаји поштанске пошиљке.

Друго, погрешно је истицати да би пошта тешко могла да се наплати регресом од службеника — штетника, јер је служба руковања обичном поштом тако организована да се штетник не може пронаћи. Ако је тако онда би то указивало да начин руковања обичним писмоносним пошиљкама није добро организован и да га ваља реорганизовати и поправити обезбеђујући и одговарајућу контролу. Предузећа ПТТ и браниоци њихове посебне одговорности за књижене пошиљке као и неодговорности за обичне пошиљке не би смели толико да страхују од одговорности

и то из других разлога. Морали би имати више поверења у наше поште и њено функционисање и имати у виду да никакве опасности не може бити ако и она одговара за штету по општим правилима о одговорности за другог као и сви државни органи, и цивилни и оружани, и све остале радне организације. По правилима о одговорности за другог одговара се ако се докаже да је штета проузрокована штетниковом радњом односно радњом службеника одговорног лица. Према томе, пошта углавном не плаћа накнаду за изгубљене обичне писмоносне пошиљке али не зато што је ослобођена од одговорности уопште. Напротив, пошта би морала одговарати по правилима о одговорности за другог али ни тада не би плаћала накнаду за обичне писмоносне пошиљке кад се штета не може доказати. У нашој новијој правној литератури већ је с разлогом истицано да би пошта морала одговарати у случају доказаног пропуштања поште. (4) У случају који је решавала наведена пресуда суд је утврдио штету. Примерци часописа су изгубљени после предаје пошти. То не пориче ни пошта. Чак постоји и лист о предаји часописа пошти за који пресуда погрешно истиче да није потврда о пријему „већ се издаје само ради обрачунавања наплаћене поштарине“. Међутим, лист предаје новина и часописа има свој штампани образац у коме се назначује назив часописа, број адресованих часописа, појединачна цена, укупна цена и тежина једног примерка часописа односно новина. Свакако је овај лист потврда о обрачунавању наплаћене поштарине али то никако не значи да он није и доказ да је пошти предата одређена поштанска пошиљка. Према томе, кад је увтрђена штета и утврђено да је проузрокована кривицом поштанских службеника без обзира што су корисник и пошта у посебном уговорном односу, нема никаквог разлога да и у овом случају пошта не одговара као и остале радне организације. По себи се разуме да би пошта исто тако морала одговарати по општим правилима о одговорности и код руковања са поштанским пошиљкама предатим пошти под посебним условима, а не да, на пример, за губитак препорученог писма без обзира на последице ограничено одговара плаћањем само одређеног износа.

7. Ако се баци поглед на развој правила о одговорности пошта уопште, приметиће се да су, на пример, у Француској редовни судови првобитно и за пошту примењивали општа правила о одговорности, али како је истакнуто, против ове судске праксе били су и управа пошта и скоро једнодушно сви писци јавног права и пракса Државног савета јер су сматрали да пошта као јавна служба не може одговарати пред редовним судом ни по општим правилима. Ово је гледиште дошло не само због борбе око надлежности за решавање ових спорова већ је било засновано и на посебним законским текстовима и уједно било израз својевремене опште тежње законодавца за мањом одговорношћу пошта. Законодавац који је 1797 у Француској донео прописе о неодговорности пошта имао је у виду да су приходи од поштанске тарифе недовољни да покрију трошкове поштанске службе и да стога заједница материјално помаже пошту па је и правило о посебној одговорности односно о неодговорности

поште дошло да помогне колико може слабу материјалну ситуацију поште. Све је то водило закључку да пошта ни у ком случају не одговара али тадашњи законодавац у Француској оставио је оштећеном кориснику поштанских услуга могућност да против службеника-штетника који је штету проузроковао личном кривицом, може поднети кривичну или грађанску тужбу и тим тужбама захтевати од службеника-штетника и накнаду. Али, и у овом случају, службеник је одговарао и одговара и сада у Француској пред редовним судом само ако је штету проузроковао намерно или крајњом непажњом (5). Чињеница што се за обичне поштиљке штета тешко може доказати у своје време је утицала у прилог посебне одговорности пошта. Обична писма се по правилу предају преко поштанских сандучића а не непосредно службеницима пошта. Ова је пракса давно уведена и у Француској озакоњена још 1790. Овај начин предаје обичне поште по редовном току ствари готово онемогућује да се доказује да је обична писмоносна поштиљка предата пошти и да је изгубљена кривицом службеника поште. У циљу ублажавања ове потпуне неодговорности пошта у Француској су донети законски текстови који су установили извесну одговорност пошта за поштиљке послате под одређеним условима (6).

Нема сумње да се не може поредити пословање поште из 1464 када је у Француској основана прва организована мрежа поштанске службе која је искључиво служила интересима централне власти и лично краљу. Приватна пошта постепено је примана уз званичну пошту и то прво бесплатно а касније се тек почела наплаћивати и такса за пренос. Све је ово утицало да тада пошта није одговарала. Не може се поредити ни са поштом из XVIII в. из времена кад су у свету, на пример у Француској, доношени посебни прописи о неодговорности за обичне поштиљке као и о посебној одговорности за књижене поштанске поштиљке. Вредно је пажње, узгред забележити, да су у Србији прописи о поштама још 1843 и 1847 имали у виду не само јемство државе за послате ствари преко поште и за поштиљке са означеном вредношћу већ и одговорност службеника за изгубљена обична и препоручена писма. Службеник-штетник накнађивао је оштећенику наплаћену поштарину за изгубљено писмо а поред тога могао бити кажњен са десет талира „на ползу поштанске касе“. У поновљеном случају због изгубљеног писма штетник-званичник могао је, поред исплаћене накнаде у виду враћања наплаћене поштанске таксе, бити и отпуштен из службе. Ако би служитељи поштански проузроковали штету могли су не само бити отпуштени из службе већ кажњени затвором и на батине штаповима (7). Гледиште о посебној одговорности односно о неодговорности поште преовладало је и код нас као и упоредном праву. Тако, на пример, и у енглеском праву где службеници по правилу увек одговарају, ни држава, а изузетно од општих правила, ни поштански

(5) J. — D. Ricard: *op. cit.*, p. 111; M. Waline: *op. cit.*, p. 70; M. Hauriou: *Précis de droit administratif et de droit public*, Paris, Sirey, 1933, p. 696.

(6) J. D. Ricard: *op. cit.*, p. 110 и примедба под (4) на истој страни.

(7) Уредба о устројењу поштанског заведенија, „Србске новине“, 1847, бр. 87, с. 349, чл. 61, и Уредба поштанска, „Србске новине“, 1847, бр. 94, с. 373, § 21 и бр. 95, с. 376, § 23.

службеници не одговарају за изгубљену обичну поштанску пошиљку, али држава одговара за губитак препоручене поштанске пошиљке и то само ако се докаже да је штета проузрокована кривицом поштанског службеника (8). У Немачкој такође пошта одговара по посебним правилима тако да за обичне писмоносне пошиљке не одговара а за препоручене одговара само ограничено плаћањем одређеног износа највише до граница одређене законом. За телеграме уопште не одговара (9).

Али, много се штошта изменило из времена када се првобитно бранила ова посебна одговорност. Повећан број поштанских услуга, пораст корисника поштанских услуга и учестаност коришћења ових услуга свакако је повећао првобитне приходе поште, тако да ни аргумент да пошту ваља ослободити од одговорности како би се помогла њена слаба материјална ситуација није више убедљив за одбрану посебних правила о одговорности пошта. Ова су правила у ствари наслеђена и уврежена као догма од које њени браниоци, и у свету и код нас, не могу да се ослободе. Одроз овог догматског схватања који је изражен свакако у најбољем уверењу да је то исправан став изложен је недавно и код нас када се, бранећи једно решење којим се добронамерно покушава наћи решење овог сложеног проблема, изричито наглашава „фактички положај поште у преносу поштанских пошиљака даје пошти неупоредиво јачу основу да са своје стране суверено одређује услове за пренос пошиљака, који, с гледишта њених интереса, њој најбоље одговарају“. Да би се још више нагласила сувереност поште у одређивању услова за пренос пошиљака и имајући у виду интересе поште, истиче се још „пошта неће одговорност за „последнице“, већ одговорност за пошиљке, а о последицама нека се стара сам корисник, што је потпуно нормално“ (10). Немам утисак да су ово убедљиви разлози који би оправдали посебна правила о одговорности пошта поготову кад сви државни органи, па и оружани, одговарају по правилима о одговорности за другог и за последице, односно за штету која је проузрокована противправним радњама службеника. Зар не би могли и други органи управе, нарочито Армија, исто тако поћи од гледишта да суверено како то њој најбоље одговара одређује правила своје одговорности. Па ипак, у духу развоја нашег права законодавац је и овде прописао да ће држава одговарати за незаконите радње војних лица. Ако се мисли да је кориснику поштанских услуга остављен избор који ће начин писмоносне пошиљке изабрати па да према томе сноси и ризик за евентуалне последице, онда се мора имати у виду да у том случају корисник заиста сноси ризик али овај ризик није садржан у томе што за евентуалну штету пошта не одговара већ што корисник унапред зна да ће, уколико дође до штете, углавном сносити штету јер ће тешко доказати да је пошиљку предао пошти и да је њен службеник штету проузроковао.

(8) D. Lévy: La responsabilité de la puissance publique et de ses agents en Angleterre, Paris, Librairie générale de droit et jurisprudence, 1957, p. 97.

(9) A. Kayser — L. Leiss: Die Amtshaftung bei Ausübung öffentlicher Gewalt, München und, Berlin, C. H. Beck'she Verlagsbuchhandlung, 1958, p. 12—14.

(10) С. Шпановић: Материјална одговорност поште за пренос писма и правна схватања неких судова, „ПТТ“, 1963, бр. 6, с. 25.

Међутим, исто је тако логично да би пошта морала накнадити штету ако се по правилима о одговорности за другог докаже да је штету проузроковао службеник поште. Према томе, није битно нити сме бити одлучујуће што пошта неће одговорност за последице већ само за пошиљке јер је наш Савезни Устав изричито прописао у чију надлежност спада доношење имовинскоправних прописа. По себи се разуме да ПТТ предузећа могу преко одговорних фактора утицати на доношење нормативних прописа од надлежних органа који ће заштићујући права ПТТ предузећа најбоље штитити и интерес друштвене заједнице и свих њених чланова.

8. По Уставу СФРЈ (чл. 161, т. 1) облигациони и други основни имовинскоправни односи спадају у законодавну надлежност федерације па би и то био разлог да се и у односима поште и корисника поштанских услуга имају примењивати општа начела о одговорности која проистичу из Устава и осталих савезних прописа који регулишу одговорност за штету у нашем праву а не стара правна правила која су у супротности са основним начелима нашег савременог права. С друге стране, не сме се допустити да поједине радне организације својим посебним интерним упутствима регулишу питања имовинскоправних односа у друштву. Таква пракса би допустила да се створе различита правна правила о одговорности за штету која би рушила јединство нашег законодавства о имовинскоправним односима. Ако у новим друштвеним односима и по нашем позитивном праву све друштвене политичке заједнице и радне организације под одређеним условима одговарају за штету, у нашем праву не би смела остати догма о потреби посебне одговорности пошта за књижене поштанске пошиљке као и о неодговорности поште за обичне пошиљке. Примена општих правила о одговорности за штету коју проузрокују радници и службеници друштвенополитичких заједница и организација, најбољи је пут за обезбеђење начела законитости и спречавања развоја бирократије.

Д. Б. Денковић

НОРМА И ДРУШТВЕНА СТВАРНОСТ

— *Маргиналије уз расправу проф. др. Андрије Гамса* —

Недавно је у *Гледиштима* објављена расправа проф. др. Андрије Гамса под насловом *Норма и друштвена стварност* која је вероватно изазвала шире интересовање читалаца и која, по мом мишљењу, сасвим одговара новим интенцијама овог часописа да буде гласило јавне друштвене критике и теорије. Поздрављајући са задовољством ове интенције и појаву овог доприноса проф. Гамса истовремено желим да се укључим у дискусију о покренутих питањима. Пошто се та расправа састоји из два дела (први у бр. 9—10/1963, с. 14—25, а други у бр. 1/1964, с. 77—92) указиваћу скраћено на одговарајућа места када то буде неопходно за моја разматрања.

I. — *Начин разматрања односа норме и друштвене стварности*. — Називом одређена тема може да добије разне садржине током обраде јер је заиста неодређена, исувише уопштена и очигледно таква да једва даје

индикацију о предмету на који се односи. Такве теме пружају извесне предности утолико што омогућују велику слободу избора стварног предмета обраде, али исто тако оне стварају велике тешкоће када се жели одредити место датог предмета у тако широком контексту и у крајњој анализи показати оправданост формулисања теме. Ако се при том успешно савладају тешкоће, ипак се добија довољно срећено излагање и јасна потврда непосредне везаности за тему.

1. *Приступ предмету и резултати анализе.* — Имајући у виду то да се постављена тема може разматрати на разне начине, проф. Гамс је преузео задатак да се позабави само њеним правно-социолошким аспектом. Треба, међутим, истаћи да он не посматра *једну одређену норму* и друштвену стварност која је за њу *релевантна* него сам феномен норме као специфичног дела друштвене стварности уопште, свуда и увек где и када се јавља у историјској пракси и животу друштвених заједница. Управо зато његова намера да ограничи анализу на поменути аспект морала је остати неостварена јер су такав приступ и постављање проблема по природи ствари водили на подручје филозофије, социологије, економије, политикологије, антропологије, теорије државе и права, итд., иако, наравно, нису могли да се подједнако испоље и аналитички оквири и методи свих ових научних области или дисциплина. Карактеристично је и донекле изненађујуће да проф. Гамс овде показује више сваког другог него специфично правног посматрања које се увек од њега као еминентног цивилисте може и треба очекивати. То је само доказ да захват одређеног предмета од стране одличних познавалаца неке гране позитивног права намеће им у датом случају и улогу филозофа, социолога, политиколога, итд. А када је већ тако, то значи, поред осталог, да су спремни да прихвате и „ризик“ разговора са специјалистима за друга научна подручја и евентуално појаву њихових критичких и полемичких осврта.

Међутим, морам одмах рећи да тај у основи формалан момент није био најважнији кад сам одлучио да се осврнем на ову расправу. Битна је, у ствари, моја убеђеност да је она доиста значајна. Она не оставља читаоца равнодушним пре свега зато што се први пут у нашој литератури покрећу неки научни проблеми на један нов и знатно оригиналан и свакако интересантан начин. А познато је да наука има највеће користи управо од таквих студија. Признајући такве заслуге проф. Гамсу, сматрам потребним да изнесем своје опште утиске о његовом начину анализе и постигнутим резултатима. Следствено постављеном циљу и ширини дијапазона расправе проистекла су уопштавања која добијају карактер личне филозофије, синтезе и полазне тачке у научном проучавању и емпириском сазнавању појединих феномена и целокупног друштвеног живота. Као таква она је несумњиво и резултат темељнијих преокупација и пролог за даља истраживања. Управо због тога она представља и једно дубинско понирање у многе проблеме али тако да се не губи нит руководне идеје. И поред тога што се на релативно малом простору нашао велики број проблема

постоји једна или неколико битних поставки које су јасно истакнуте и доследно развијане. У томе је и снага и слабост позиције проф. Гамса.

То је, вероватно, условило и својеврсно обједињавање историјско-генетичког и актуално-егзистенцијелног приступа предмету. Наиме, проф. Гамс је сматрао неопходним да укаже на развојну линију човечанства, ступњеве кроз које је оно пролазило током процеса еманципације од природе, на рефлектовање тог процеса у развоју и положају човека као друштвеног бића. Али, заједно с тим он указује и на актуално стање и праксу данашњице у нормирању друштвеног живота уопште и нарочито на деформације које се при том јављају у социјалистичком друштву. Њега не интересује норма само у њеном egzистенцијелном облику као саставни елемент савременог друштвеног живота него настоји да утврди порекло, суштину и облике постојања овог феномена.

Он то чини на један есејистички начин. Кондензованим стилем он развија мисли које не делују као обичне констатације него као ангажовано реаговање на извесне историске и савремене податке. Расправа није интонирана научном уздржаномшћу и одмереношћу; она није сувопарно и праволиниско излагање са уобичајеном литературном апаратуром и опрезно и са резервама формулисаним ставовима. Штавише, мени изгледа да ту има и извесних акцената који нису неопходни у оваквом разматрању. Али, све то чини расправу веома садржајном, живом, егземпларном у погледу инвентивности у неким деловима. Она је дакле не само далеко од јаловог академизма него и од схематског и догматског опортунизма оних који немају смелости да мисле својом главом чак ни у науци где је то, иначе, елементарна претпоставка постизања ма каквог озбиљнијег резултата.

2. *Мотиви мога критичког осврта.* — Разуме се, једна расправа са овако опредељеним предметом, оваквим особинама, низом идеја и сложеностју и тежином проблема нужно изазива и подстиче на размишљање све оне који се баве истим или сличним питањима. Занимљиво је при том да баш њене слабости и недостаци, којих има и поред свега реченог, постају далеко више непосредни поводи за реаговање него утврђене позитивне стране. У том смислу ће се кретати и ово моје разматрање. Уосталом, познато је да када се људи у нечему слажу нема ни могућности ни потребе за неком стварном дискусијом. Самим тим оцртани су и задаци и границе ових маргиналија. Немам намеру да самостално утврђујем предмет у вези са постављеном темом и да га систематски развијам тражећи најподеснији начин него само да покушам да се крећем у контексту садржине дате расправе, да се дотакнем проблема који се у њој налазе и да истакнем друкчије ставове. Наравно, можда се у томе неће моћи довољно да разграниче ствари у којима се слажем од ствари у којима се не слажем са проф. Гамсом, али наглашавам да је филозофско-социолошко-политиколошки итд., оквир такав да заслужује критику. Међутим, ја ћу настојати, да ипак у средиште своје пажње поставим *правнотеориске окви*ре критиковане расправе или бар оно што ми изгледа највише са тим повезано. Само тако и могу остати на терену своје специјалности.

II. — *Друштвени живот и феномен норми.* — Разматрање места, карактера и улоге феномена норми у склопу целокупне друштвене стварности представља задатак социологије, а када се то чини са широким историским захватом као у расправи проф. Гамса онда је то подручје на коме се могу такође афирмисати или проверавати поставке историског материјализма. Но пошто је тај задатак веома сложен а простор овакве расправе недовољан и тежња проф. Гамса да нарочито истакне неке своје идеје очигледна — уследили су погледи и формулације који су спорни или подобни да изазову неспоразуме. Наравно, и сваки покушај освртања на њих може довести колико до евентуалних разјашњења толико и до нових неспоразума.

1. *Свест као елемент друштвене стварности.* — Под друштвеном стварношћу треба подразумевати укупност друштвених феномена или друштво уопште или одређену заједницу људи у којој се манифестује целокупност друштвеног живота. Та стварност се битно карактерише присуством свести као једног облика постојања и кретања материје, облика који је само највиши вид и фаза у еволуцији материјалног света. Али, свест није довољно посматрати као битан момент и квалитет друштвене стварности него и као компоненту која се повезује са осталим компонентама. Она се јавља у многим и различитим видовима — као индивидуална или колективна, нижа или виша, овако или онако уобличена, итд. Због свега тога друштвена стварност се само релативно одваја од природне стварности и зато постоји јединство и прелажење једне у другу. То се огледа, поред осталог, и у томе што се у друштву јављају објективно и субјективно уопште и што се та два момента у реалним друштвеним феноменима повезују у специфично јединство. У друштвеној стварности као таквој зато се и разликује објективно и субјективно биће друштва.

Од ових поставки полази и проф. Гамс, али у конкретном објашњавању свести као елемента друштвене стварности он имплицитно или експлицитно долази и до таквих закључака који су у супротности са таквим полазним поставкама.

То је најочигледније када покушава да разграничи природу од друштва. Иако је тешко претпоставити да је реч о стварном опредељењу за једну дуалистичку концепцију на основу инсистирања да у природи постоји каузалитет а да у друштву влада финалитет — управо се на то своди с једне стране недовољно истицање чињенице да баш у друштву владају објективне закономерности и с друге стране сувише велико подвлачење да је подручје стварно друштвеног обележено постојањем свести као такве. На почетку и на крају се изричито каже „Природа у ужем смислу је свет каузалности, друштво је свет финалности, нормативности“ (II, с. 91). А треба подсетити да је социологија постала наука тек када је почела да открива објективне законитости друштвеног живота, када је утврдила да и ту постоји детерминизам, повезивање елемената од којих једни имају карактер узрока а други последице и када су утврђене бар основни закони развоја, структурирања и функционисања друштвене стварности и њених делова. Исто тако, треба подсетити да је из оштрог раздвајања природе и друштва

настала неокантовска социологија а нарочито правна наука (најизразитије представљена у учењу Ханса Келзена).

Постојње специфичних објективних законитости које се испољавају и модификују под дејством финалитета, показују извесне *сличност* друштва са природом. Свест је заиста предуслов постављање циљева али она је детерминисана објективним чиниоцима, а финалитет исто тако. Зато се сви друштвени феномени и не могу посматрати упрошћено као израз финалитета. Може се рећи да је свет природе тамо где нема никаквог присуства свести, али се не може рећи да је свет друштвеног само тамо где постоји финалитет. Свест се укључује у друштвену стварност, представља њен елемент (иако битан и специфичан) и само заједно са осталим даје оно што се релативно одваја од природе. При том, ти „остали“ елементи нису саставни део природе.

Зато је од највећег значаја утврђивање суштине друштвених феномена, онога што им је заједничко без обзира какав имају вид постојања. То није свест као таква него њено спајање са низом других елемената друштвеног живота. То је, такорећи, *амалгам субјективног и објективног* који је присутан и специфично успостављен у свему што има својства друштвености. Оно што представља супстрат сваког друштвеног феномена јесте *друштвени однос*, тј. једна специфична веза међу појединцима и групама пахваљујући којој понашање или ситуација једних изазива извесне реперкусије на понашање и ситуацију других и то непосредним или посредним дејством свести. Таквог односа нема у природи, па ни у животињском царству. Овакво схватање јасно је истакао Маркс када је тврдио да је друштво — целокупност друштвених односа, да је човек — својеврсна целина друштвених односа, да је одређена роба — извесни скуп друштвених односа, итд., Све што је подобно да изазове успостављање друштвених односа, што их „посредује“ и на чему се они одржавају добија елементе друштвености и постаје део специфичне реалности у целини или делимично.

Међутим, проф. Гамс налази да се суштина друштвеног састоји — као што ћу мало касније показати — не само у свесном и финалитету уопште него у *нормативном* које није ништа друго до само један облик постојања друштвене свести.

2. *Улога нагона у друштвеном животу.* — Сваком ко је иоле упућен у ове ствари вероватно је пало у очи да проф. Гамс придаје изузетно велики значај *нагонима* када настоји да открије корене друштвеног живота а нарочито норми као његовог највишег и правог израза. То утолико пре што је ово, колико знам, први покушај код нас да се осветле и ти моменти. Подсетивши на Дарвинова открића и нагласивши корисност доприноса психолога Фројда и Адлера, он утврђује следеће: основне животне функције не само животиња него и људи су нагон за самоодржавањем који је усмерен на подмирење материјалних потреба и обезбеђење физичке егзистенције у средини у којој се налазе и нагон за одржавањем врсте који је усмерен на задовољење извесне биолошко-физиолошке потребе и стварање потомства; но, ови нагони се не могу *непосредно* него само *посредно* про-

живљавати, тј. преко норми и то само ако и како их ове дозвољавају;; тако настаје процес преображавања, потискивања и „сублимирања (*resp.* продуховљења)“ нагона и то првог у *својину* и *власт* (који немају утврђене границе интензитета) а други у *брак* (који поставља границе интензитету овог нагона); битно је то да су ти нагони она супстанца из које „деривира“ свест и заједно с њом норме; пошто су то два конститутивна нагона, одговарајуће институције — својина и брак а заједно с њима и рад као претпоставка и функција својине — стално су присутне у друштву одкад оно постоји и докле буде постојало с тим што се облици кроз историју нужно мењају (све I, с. 19—22).

Овај приказ поставки проф. Гамса може, признајем, изгледама сувише упрошћен, али ми се чини да су оне у оригиналу и неразвијене и противречне и да остављају утисак знатно упрошћене конструкције. Независно од тога колико су фројдизам и Адлерова психолошка теорија могли допринети обогаћењу социологије уопште и колико марксистичка социологија може тражити подстицаје и користити с мањим или већим модификацијама неке погледе и тековине каснијих и других теорија (на чему проф. Гамс инсистира) изгледа ми основано ставити само неколико напомена.

Пре свега, феномен нагона чак и ако је урођен човеку, вероватно спада у целини у његово *природно* биће. Као такав он стоји изван друштвеног као и све друго што обележава човека као природно биће. Нагони су уопште својства јединки и тако се и испољавају. Само се тиме може објаснити околност да оснивачи марксизма, који су одлично знали и целини епохалну вредност Дарвинових открића, нису сматрали плодотворном идеју друштвене улоге нагона. То исто важи и за касније марксисте. За разлику од неких старијих и новијих социолошких теорија које сувише уносе биолошке и психолошке моменте и погрешно их схватају, марксизам испитује *друштвено* биће човека, а то значи и друштвени живот у правом смислу речи. Зато марксизам и нема потребе да тражи решење проблема о корену, извору, подлози, итд., „друштвеног“ као таквог или неких значајнијих друштвених институција у „потискивању“ и „сублимацији“ нагона! Уместо тога марксизам, па и низ других теорија, откривају један други феномен: то је *интерес* који имају појединци, групе и читаве заједнице и који делује као мотивациони фактор, објективно дат и субјективно схваћен, свих *друштвених* активности. Интереса, међутим, нема у природи па ни у животињском царству.

Затим, иако је тачно да људи у организовању заједничког живота регулишу, поред осталог, и испољавање и задовољавање нагона, ипак они то чине сасвим слично регулисању осталих биолошких, физиолошких и сличних потреба. И поред тога што то није друштвено, ипак има одређени утицај на *друштвени* живот и само зато и утолико подлеже одговарајућем регулисању. А чињеница да се нагони уређују и друштвеним инструментима ниуколико не значи да су нагони „деривациона основа“ регулисања као таквог и инструмената и институција које се у вези с тим појављују. Нарочито нема стварног разлога да се најважније друштвене институције

објашњавају нагонима. Не, „дериwациона основа“ таквих друштвених феномена и свих осталих налази се у неким другим и то увек друштвеним феноменима. А друштво и човек као делови природе уклопљени су у њу преко *сопствених* природних елемената или страна. Тако се друштвено повезује са природним.

Најзад, нетачно је да се нагони проживљавају само преко норми и у њиховим оквирима, посредно и ако их оне дозвољавају. Баш напротив, нагони као такви избијају и делују врло често *на супрот* постојећих норми, против захтева који су у нормама изражени. Иако су код највећег броја људи друштвено каналисани, нагони не могу бити спречени и онемогућени чак и кад су дијаметрално супротни нормама. Норме ни теориски ни практично не могу онемогућити непожељно испољавање нагона.

Дакле, не видим зашто би само наизглед убедљиву конструкцију проф. Гамса претпоставили познатој и широко образложеној и тачној поставци марксизма о *раду* и друштвеној *делатности* уопште којом се објашњава прави смисао и сам карактер друштвеног живота. Ту се сажето истичу објективни и субјективни моменти тога живота и крајња основа најважнијих друштвеној феномена.

3. *Неоснованост идентификовања друштва и феномена норми.* — На доста места изричито а још више кроз цело излагање провлачи се мисао проф. Гамса и да су „друштво“ и „норма“ идентични појмови или да је сам *супстрат* друштвеног сведен на нормативно.

Тако он каже: „Оно што даје специфичну карактеристику појму друштва, то је управо норма“ (I, с. 14); за разлику од природе где владају природни закони „[...] у људским друштвима — норма“ (I, с. 15); „људско друштво, дакле, разликује се од животињског [...] управо по томе што представља свет норми, моралних правила“ (I, с. 17); такође он узима као блиске или синонимне изразе „у нормативном поретку, у друштву“ (I, с. 21), „посредством друштва [...] посредством нормативног поретка“ (I, 22); на почетку другог дела расправе указује „ако је нормативно и друштвено синоним“ (II, с. 77), „[...] најдубљи смисао друштвенога, нормативнога“ (II, с. 78, у примедби); али, исто тако он идентификује категорије норме и субјективног бића друштва или пак, идеологије „Ако је норма субјективно биће друштва [...]“ (II, с. 77). „Ако норму и нормативно у друштву схватимо у најширем смислу као идеологију [...]“ (II, с. 78), а у закључку примећује „[...] субјективно биће, свесна нормативна компонента све се више шири, постепено надвладава објективно биће“ (II, с. 91).

Није потребно доказивати да су овде допуштене неодређености и недоследности у схватању феномена норме, а затим и непотребно и неосновано идентификовање различитих социолошких категорија. Из таквих ставова произлази закључак да сем различитих врста норми и нема *стварно* друштвеног, да се то друштвено налази само у нормативности. Следствено томе, излази као да и нема обиља различитих друштвених елемената, да се социологија и све друштвене науке баве испитивањем само норми а не и неких других феномена, итд. Међутим, јасно је да су норме само

један низ поред многих и различитих друштвених феномена. Уосталом, ни проф. Гамс то не може оспорити јер полази од тога да се у друштву мора разликовати објективно и субјективно биће, сем наравно ако под првим не подразумева природну страну друштва.

Уопштé, нормe су само један од облика друштвене свести, њен део, део субјективног бића друштва. Али, баш као друштвени феномени нормe егзистирају у јединству и повезаности са другим елементима друштва и чак истовремено фигурирају и као објективно биће друштва или тачније као друштвена стварност посебне врсте. Због свега тога неосновано је стављати знак једнакости између феномена норми и друштва.

III. — Друштвене нормe уопште и правне посебно. — Феномен друштвених норми је увек предмет посебног интересовања правника просто зато што се најчешће сматра и данас, као и раније, да је то *genus proximum* самог права — ако се оно, наравно, схвати као скуп специфичних друштвених норми. Следствено томе, сматра се да се задатак дефинисања појма права своди само на утврђивања шта је његова *diferentia specifica*. Пошто је то основни и најтежи проблем правне науке, ја ћу се на њему задржати само у оној мери у којој и проф. Гамс додирује односне моменте.

1. Шта је друштвена норма? — Иако су социолози најпозванији за објашњење овог феномена, очигледно је да и ми правници морамо бар приближно знати шта он представља. Нажалост, ту постоји велика неодређеност, некритичност и таутолошко дефинисање. Зато, готово да и не би требало пребацити проф. Гамсу за такве и сличне недостатке у његовом схватању нормe. Он каже да је то „оно што у друштву одређује шта се сме а шта не сме радити“ (I, с. 16), да нормe „прописују правила за уређење међусобних односа [...] шта се сме а шта не сме [...]“ (II, с. 78, примедба). Из овога се, међутим, не види шта је *супстрат* нормe из чега се она састоји. Додуше, из целог контекста расправе следи констатација да су то „појаве свести и духа“ (I, с. 23) али то није довољно. По мом мишљењу, норма је релативно издиференциран и кристализован облик друштвене свести, подобан за усмеравање друштвеног понашања човека (појединца или групе) предвиђањем какво оно треба да буде и истовремено последица које ће уследити ако буде супротно. То је извесна замисао или логичка одредба о могућем и потребном понашању или односима људи у њиховом заједничком животу. Следствено томе, свака норма садржи диспозицију и санкцију које назначују и јасно разграничавају позитивно и негативно понашање. Зато је проф. Гамс тачно и добро нагласио и момент својеврсне квалификације у свакој норми (I, с. 17, 19). Он мисли да је то у основи морална квалификација, али мени изгледа да је такво гледиште ипак уско. Јер, то је тачно само уколико се као момент појављује савест, тј. интимно опредељење за нешто као „добро“ и истовремено оцењивање супротног као „зло“. Пошто, пак, има разних норми, то је и квалификација исте природе каква је и норма, тј. она се појављује као извесно мерило оцењивања стања и понашања људи (психичких и физичких), њихових узајамних веза и чак веза са стварним или фиктивним оквирима у којима се налазе. Да-

кле, има оцењивања и са становишта других критеријума. Постоје, наиме, религијске, моралне, обичајне, конвенционалне, правне и друге норме и све оне имају своје критеријуме оцењивања, несводљиве на остале, специфичне колико и свака од дотичних норми.

Иако проф. Гамс говори о *норми* (једнина!), разуме се, он полази од тога да постоји мноштво норми у сваком друштву. Оне се појављују и у различитим видовима. Изузетак је само примитивно („органиско“) друштво у коме постојеће норме нису биле издиференциране на разне видове него су се све и свуда појављивале као јединствене. Исто тако, он прихвата врло распрострањену претпоставку да ће будуће бескласно друштво имати такође јединствен вид норми — моралне. А да би ту чињеницу истакао употребљава час израз „нормативни систем“ (II, с. 79, 80, 81), час „нормативни поредак“ (I, с. 21, 22, II, с. 78, 80, 82), али не баш прецизно јер под тим подразумева и целокупност норми датог друштва, односно као синоним „нормативног“ и „нормативности“ и одређену врсту норми које сачињавају целину. Доиста, постоје многи и разноврсни системи норми као засебне целине али и њихово међусобно повезивање на одређен начин, преплитање и прелажење једних у друге. При том је особито уобличен систем *правних норми* јер је у његовој структури и функцији присутна тенденција стицања што веће складности.

2. *Да ли су друштвене норме дериватив нагона?* — Као што је напред указано, проф. Гамс сматра да нагони имају крупну улогу у друштвеном животу. У вези с тим он развија гледиште да норме „деривирају“ из нагона. Другим речима, он објашњава порекло или корен норме — посматрано и у историској перспективи и у перспективи њеног актуалног остваривања — у два поменута нагона. Истовремено он изричито тврди да норма није дериватив свести и интелигенције.

Иако није сасвим јасно шта он подразумева под „деријацијом“, изгледа да има у виду оно из чега норма произистиче а такође сâм процес успостављања норми. Ако је тако, онда његово одбацивање свести и интелигенције *ipso facto* значи негирање онога што је за сваку норму најбитније. Јер, норма је увек у безусловно творевина свести, на неки начин изражене. Норме не могу бити неки епифеномен нагона, као што не могу бити ни продукт неких метафизичких или природних снага, него је увек у њиховом стварању неопходан одређени степен свести и, како се често истиче, вољне активности људи. Исто тако, у процесу остваривања захтева садржаних у нормама свест и воља се појављују као неопходан предуслов. Без тога норме уопште не могу постојати.

Мада проф. Гамс каже да се два основна животна нагона преображавају у установе својине и брака (I, с. 20), он би морао узети у обзир и следеће: прво, да ли све и различите норме које сачињавају те установе (дакле, религијске, обичајне, моралне и правне) проистичу из та два нагона?; друго, како је могуће објаснити „деријацију“ *низа других* различитих и веома значајних друштвених институција (економских, политичких, културних, итд.) које су везане за нормирање, тј. да ли и оне „про-

истичу“ из *истих* нагона или пак неких *других*?; треће, зашто треба занемаривати *друштвене* корене којих свакако има и које треба објашњавати, и вршити захвате у биолошке, тј. извандруштвене?

И не само то: због „инерције социологизирања“ проф. Гамс просто заборавља на извесне ствари које у правној науци стоје веома близу, ако нису чак и истоветне са загонетном „дериwацијом“. То је материја тзв. *извора права*, односно правних норми. Елементарна је ствар у теорији права да треба открити тзв. материјалне изворе права (за које неки тврде да је воља божија, други да је то идеја правде, заједничког добра, солидарности, итд., трећи да је то воља класе, класни интерес или класна борба), а поред њих и тзв. формалне изворе права или опште правне акте или нормативне акте. Проф. Гамс за све то налази „замену“ у поменута два нагона!

Према томе, ако се уопште чини неопходним објашњење „дериwације“ норми, онда би се оно морало тражити у неким друштвеним *потребама*, *процесима* или *елементима* који детерминишу нормирање као такво, па и његове разне видове. А што се тиче правних норми оне заиста „дериwирају“ из нечега али то нису нагони. *Оне нису никаква „сублимација“ нагона него својеврсна кристализација друштвене свести*. Те норме су израз воље и интереса владајуће класе или целе заједнице и везане су за активност државе као посебне политичке организације било тако што их она непосредно ствара било тако што их само штити својом принудном силом.

3. *Предмет нормирања*. — Ако се стварање и деловање друштвених норми схвати као *нормирање*, искрсава питање шта је *предмет* тог нормирања? Проф. Гамс стално инсистира да норме не регулишу само спољна понашања него и унутрашња стања свести и да је због тога сувише уска и површна дефиниција која сматра да је то „правило понашања“. Напротив, по њему, норме регулишу разне друштвене односе (I, с. 17). На другом месту он подвлачи да је предмет норме објективно биће друштва, круг друштвених односа који га сачињавају (II, с. 71) и чак манифестације природног живота а пре свега нагони (I, с. 20, II, с. 78).

У вези с овим одмах истичем да норме не регулишу природу јер природно увек остаје ван њиховог домања. Међутим, ако се то природно *трансформира* у друштвено — оно може постати предмет нормирања. Друштвено као такво може бити предмет неког нормирања изузев када измиче домањау свесног деловања. Друштвена понашања уопште (физичка и психичка) потпадају под регулативно дејство норми. Додуше, и ту постоје изузеци и немогућност регулисања. Но, без обзира на све то чини ми се неосновано негирање чињенице да норме регулишу људска понашања. Може се рећи да норме регулишу и друштвене односе, али је нетачно да их оне *конституишу* или, како проф. Гамс каже, санкционишу и „[...] истовремено их чине друштвеним“ (I, с. 17). Јер, друштвени односи се и самостално успостављају, независно од било каквих норми. Штавише, могло би се рећи да су друштвени односи нужна претпоставка норми јер се на њиховој подлози ове стварају. По мом мишљењу најтачније је рећи да предмет нормирања представљају *друштвени процеси*. Јер, они су истовремено својеврсно пове-

зивање и мултипликовање понашања и односа, њихово трајање и прозвођење одређених последица. Процеси су непосредан показатељ друштвене динамике и друштвеног живота у коме и норме, поред других фактора, суделују као неопходан и ефикасан регулатор. Процеси који се могу рационализовати, тј. бар у одређеној мери ставити под контролу свести, постају подручје нормирања а то значи и регулисања и усмеравања.

Све ово важи и за правне норме. Оне су нужне и незаменљиве уколико се врше одређени процеси, а то су они који су битни за дато друштво. Развијено, глобално друштво мора користити правне норме за регулисање својих економских, политичких културних и разних социјалних процеса. Те норме су у крајњој линији одраз *могућег* и *мера* потребног регулисања, усмеравања и организовања бројних друштвених процеса.

4. *Функција друштвених норми.* — Сходно своме карактеру, месту и структури друштвене норме врше одговарајућу функцију, тј. имају одређену улогу и производе одређене ефекте у друштвеном животу. Иако проф. Гамс изричито не говори о њиховој функцији а нарочито се не изјашњава у погледу питања да ли све врсте друштвених норми имају исту или различиту функцију, ипак извесних напомена проистиче закључак о сложености улоге ових феномена. Проф. Гамс основано тврди да норме одређују *друштвене циљеве* (I, с. 16), али није тачно да су сви циљеви нормама одређени јер појединци и групе могу постављати своје циљеве мимо и чак против постојећих норми; тачно је да норме одређују *меру слободе* у друштвеној делатности човека, па чак да постављају границе и утврђују форме изживљавања нагона, тј. да врше њихово „потискивање“ (I, с. 20); несумњиво је да норме пружају *заштиту слабијим* (I, с. 24), али не треба заборављати да су исто тако и израз надмоћности једних над другим; неоспорно је да оне служе за *конзервирање* извесних стања и односа (I, с. 25), али се не може негирати да су подобне да ефикасно мењају стања и односе; извесно је да оне помажу „социјалној оријентацији“ човека (II, с. 92), али ко може порећи чињеницу да оне изазивају и антисоцијалне поступке људи уколико се сукобљавају са њиховим личним мерилима једности итд.

Оно што бих нарочито подвукао јесте околност да друштвене норме представљају свесни одраз *тенденције одржавања јединствености и целовитости заједница* у којим се стварају, интегрирање појединаца у колектив, стварање унутрашњег реда и дисциплине припадника, неопходности да се адекватним средствима спрече и отклоне штетне последице антисоцијалног понашања. Норме су један од фактора *конституисања* дате заједнице.

Такве су нарочито правне норме. Њихова функционална страна показује сложени сплет дејства, вршења улоге и произвођења резултата без којих дато глобално друштво не би могло опстати. Помоћу њих се врши до извесне границе *усмеравање* друштвеног кретања и постиже заједно с другим факторима неопходна *мера организованости* на најважнијим подручјима друштвеног живота.

IV. — *Неки показатељи противречности између правног нормирања и друштвене стварности у социјалистичким земљама.* — Ослањајући се на:

познате марксистичке поставке о вези између основе и надградње друштва, објективне стварности и друштвене свести, реалног живота и идеологије и и сл. проф. Гамс настоји да покаже „раскорак“ између идеологије и стварности и неке облике друштвених деформација углавном у СССР и нашој земљи и при том износи низ тачних запажања и снажно подвлачи неке заиста значајне моменте и проблеме њиховог развоја. Али, мени се чини да он истовремено врши и нека историска упоређивања која су прилично упрошћена. Јер, познато је да су све аналогije у посматрању историјских збивања — опредељених укупношћу конкретних услова, места и времена — најмање погодне за тачне и научно основане оцене. Сем тога, ту је захваћена социолошко-политиколошка проблематика и скоро сасвим изостала правнотеориска која у ствари треба да буде у центру пажње правника без обзира да ли су теоретичари или специјалисти за позитивно право. Они су дужни да покажу како се спецификују и рефлектују кроз призму права и његовог функционисања супротности између идеологије и друштвене стварности. Следствено томе, ја ћу овде скицирати неколико карактеристичних момената.

1. *Посебност испољавања противречности између правног нормирања и друштвене стварности у социјализму.* — У досадашњем развоју социјализма испољиле су се многе и различите противречности. Најважније од њих су по карактеру, интензитету и дејству својеврсне и не могу се просто поистовећивати са противречностима ранијих друштвених система или друштвено-економских формација. Без обзира на конкретне путеве прелаза у социјализму, заједничко је свим земљама: прво, да је тај прелаз повезан са извршењем социјалистичке револуције, „насилног“ а не „мирног“ потискивања са доминатних позиција капиталистичке класе од стране радничке класе; друго, да је тај процес уследио у релативно заосталим земљама; треће, да се у оквиру претходног друштвеног система нису конституисали основни предуслови и елементи социјализма; четврто, да је освајање доминантних позиција од стране нових друштвено-политичких снага наметнуло императиве интензивних и радикалних преображаја у циљу постизања што вишег нивоа економског развоја и степена културе; пето, да се отвара перспектива успостављања бескласног друштва, лишеног свих ранијих крупних противречности, итд.

Ове околности дају печат противречностима које настају између правног нормирања и друштвене стварности, тј. постојећег стања, констелације снага и фактора, процеса и односа који сачињавају друштвено биће у датим срединама. Ако се стварање правних норми појављује као неопходан и најефикаснији начин регулисања правца, темпа и облика друштвеног кретања, онда се *баш у праву кондезовано изражавају све неусклађености између основних субјективних снага и објективног стања ствари, између могућности за велике подухвате и остварења али и велике промашаје и погрешке, што све зависи од тога какви су односи између идеологије и постојеће стварности.* Сем тога, чињеница је да се друштвено кретање у таквим околностима врши, као и увек раније, и сасвим независно од прав-

ног нормирања. Али, оно што постаје неопходна претпоставка развоја јесте неоспорни примат правног нормирања и коришћења његових специфичних облика и то много упечатљивије изражен него икада раније. Наиме, у таквим условима остали видови нормирања, као што су обичајни, морални, итд., могу имати далеко мању улогу у друштвеним токовима него што је то случај са ранијим друштвима која нису доживљавала такве далекосежне преображаје. У томе и јесу узроци велике улоге баш правног нормирања. Међутим, оно се повезује, усклађује или сукобљава са осталим облицима нормирања друштвеног живота.

Посматран у целини систем правних норми углавном се овако поставља према друштвеној стварности. У почетку он је неизграђен, недовољан и неразвијен па се друштвено кретање врши дејством снажних и револуционарних фактора који омогућују стварање новог друштвеног стања, који дају простор за одговарајуће процесе и односе. Правно нормирање није у могућности да иде напред са темпом друштвеног развоја, оно је недовољно и због тога што живот поставља огромне захтеве и због тога што се не може у кратким раздобљима уобличити. Процес конструисања правних норми и доношења правних аката изискује далеко више времена него што је потребно за неке крупне преображаје на разним подручјима друштвеног живота. Услед тога, тек на одреној етапи развоја настаје могућност да се постигне она усклађеност између квантитативно и квалитативно развијеног система правних норми и друштвеног стања каква усклађеност обезбеђује највишу и најбоље постављену улогу правног нормирања. Оно тек тада може постати адекватан одраз стања и потреба. А после тога стварају се услови за трајно одржавање постигнуте усклађености. Утолико се социјализам и разликује од ранијих друштвених система што његов систем правних норми не долази нужно у даљем развоју у такву противречност са измењеном друштвеном стварношћу да је за разрешавање насталог сукоба неопходна револуција.

Међутим, овај неизбежни и нормалан развојни циклус прати и низ других противречности. Пре свега ту су оне које се тичу појединих подручја нормирања јер су она различита и на разне начине се њихови развојни циклуси испољавају. Али, далеко значајније су противречности које су последице политичких деформација које се у већој или мањој мери појављују. А за њих пружају погодно тло поменути услови развоја социјализма у готово свим земљама.

2. *Субјективизам у правном нормирању.* — Правно нормирање није резултат неког механичког и аутоматског детерминизма али није ни производ идеалних и потпуно независних стваралаца норми или законодаваца. Зато правне норме могу да мање или више одговарају постојећим условима, друштвеним потребама и могућностима развоја. Пошто су оне само један од инструмената политике и управљања друштвеним пословима, оне морају бити одраз непосредан оријентације, суштинских карактеристика, физиономије и стратешкотактичких метода активности владајућих снага. У раздобљу извођења и довршења социјалистичке револуције, па и касније

у току изградње темеља новог друштвеног система стварна улога и моћ субјективног фактора достиже максималне границе, те се у вези с тим и јавља субјективизам у правном нормирању. Тај субјективизам се састоји у отступањима разне врсте, интензитета и правца од онога што би у датим околностима било адекватно нормирање. А шта је то и када постоји не може се унапред и схематски одредити него само друштвеном праксом показати и проверити. Углавном може се рећи да постоје три теоретске и практичне могућности: прва, да правно нормирање заостаје за друштвеним потребама и тада се у њему задржавају елементи традиционалног и превазиђеног или се пак не појављују на време и у потребној мери новине које живот намеће; друге, да то нормирање иде испред постојећих друштвених потреба и тада се у њему јавља оно за што нису сазрели услови и што се може показати с пуном вредношћу тек у будућности; треће, да правно нормирање буде погрешно у том смислу што се у њему јављају принципи, ставови и норме које објективни развој никад не би донео и који зато значе одступање од друштвених потреба у највећој мери и са најнегативнијим последицама.

Наравно, ово су само главни правци и врсте одступања, а како се у конкретном случају појављују то зависи од утицаја разних фактора. При том субјективизам настаје у широкој скали могућности — увек када се од низа варијаната испусти најбоље. Али, само онда када се у пракси покаже да је прихваћена изразито лоша варијанта и када због тога настају штетне, па и тешке, последице има стварног основа да се говори о субјективизму. Остало се и не може са сигурношћу верификовати.

Субјективизам у правном нормирању је само једна конзеквенца субјективизма у политици, а овај постоји када недостаје реалистичка идеологија и практично деловање. Недостатак реализма се најпре огледа у томе што се може настојати, и поред објективно постојећих великих препрека, да се спроведе политичка линија без обзира на жртве и тешкоће свим расположивим средствима. Тада идеали социјализма постају вредности за себе и по себи у име којих се јавља једна несоцијалистичка политика. Али, недостатак реализма је још очигледнији када се јављају елементи романтичарске наивности, утопизма у оцени правца кретања и перспективе будућности, када имају превласт узлет маште и неодмереност жеља у преображају друштва сходно постављеним идеалима. Но, у оба случаја правно нормирање се претвара у „декретирање“ онога што нема потребне претпоставке у реалности и зато се промене врше или уз изузетно велике тешкоће или замисли просто остану неостварене. Само зато што се путем друштвене праксе временом изврше проверавања карактера политике и правног нормирања могу се отклањати настала застрањивања било у једном или у другом правцу. И баш то показује домашаје политике и правног нормирања и границе које поставља објективна стварност.

Све ово је и проф. Гамс анализирао али на више идеолошко-политичком плану. Међутим, он дотичне појаве не обележава овако него као *нормативизам* и то упорно и без икакве ограда (II, с. 82—92). И против таквог озна-

чавања не би се могло имати ништа против када употребљени термин не би изазивао велику забуну. Ствар је у томе што се нормативизмом у правној науци назива увек једна концепција права коју је најдоследније развио Ханс Келзен а која се јавља у разним варијантама. А то је нешто сасвим друго. Чак и ако се може доказати да и СССР и у нашој земљи постоје одблесци нормативистичког схватања права не може се доказати да су само таква схватања узрок раскорака између нормирања и друштвене стварности.

3. *Манифестације етатизма у правном нормирању.* — Етатизмом се може назвати тенденција прекомерног и објективно неоправданог и штетног ангажовања државног апарата и употребе принудних средстава у остваривању политичких циљева. То је својеврсан правац, метод и резултат практичне политике као и скуп одговарајућих идеолошких концепата и поставки. У својој основи етатизам је израз разних деформација које настају у неповољним условима социјалистичког развоја. Опасности и штетне последице су утолико веће уколико су неповољнији објективни услови и немогућност и неспособност субјективних снага да их схвате и пронађу најбоља решења. Имајући власт, руководеће снаге постају жртва самообмане да је државна сила једино, најсигурније и најефикасније средство за остварење социјалистичких идеала, а уз то је занемарено или сведено на минимум коришћење осталих фактора развоја социјалистичких друштвених односа.

Пошто је држава непосредно повезана са правом неизбежно је да све деформације етатизма добију одговарајући израз у правом нормирању. Без обзира на конкретно испољавање ових деформација изгледа да је за њих карактеристично следеће. Структура државног апарата је бирократска и централистичка јер се тако ствара ослонац за спровођење круте и јединствене политике. Тако свака политичка линија и одлука, па била и најпогрешнија, постаје императив државне власти. Као такв он се може нормативно изражавати преко текућег законодавства. Само правно нормирање је усредсређено у рукама врховних државних органа који настоје да по сваку цену проведу своје замисли. А политички подухвати и њихово нормативно уобличавање су такви да дубоко засецају у битне стране друштвеног живота у тежњи да се постигну далекосежни преображаји. Ако је политика позитивна, овим начином се могу постићи велики резултати, али ако је погрешна баш због ефикасности свог остваривања, она може изазвати тешке последице. Одлучност, моћ и неприкосвеност руководећих снага у њиховој борби против отпора класних противника тада се може претворити и у одбацавање сваке критике и стваралачког деловања осталих фактора. Они немају стварних могућности да се укључе у процес правног нормирања. У том погледу сведена је на минимум и улога периферних државних органа. Правно нормирање је претежно ослоњено на силу државе а не на добровољно прихватање од стране оних који треба да га оживотворују кроз своја понашања. Али, напоредо са овим неизбежно је и спровођење политике и државних делатности изван оквира правног нормирања

и чак супротно постојећим нормама па тако настају појаве незаконитог и самовољног рада државних органа. Отуда и сам процес правног нормирања није ни интензиван ни довољно обухватан и ефикасан онолико колико би се очекивало с обзиром на остале повољне околности.

Пошто је у развоју Совјетског Савеза било највише тешкоћа и унутрашњих противречности у периоду консолидације власти и изградње основе социјализма снажно су се испојиле тенденције етатизма. Њихов саставни део и пропратна појава су деформације „култа личности“, бирократизма и субјективизма у политици у нормирању, итд. Уосталом, о томе је у совјетској и нашој литератури доста писано па је и оно што проф. Гамс пише (II, с. 82—86) углавном скуп општеприхватљивих ставова.

4. *Манифестације анархоидне идеологије у правном нормирању.* — Али у развоју социјализма досад су се изражавале и супротне тенденције, такође штетне али у мањој мери. „Либертизмом“ се може назвати тенденција сувишног смањивања и потцењивања улоге државе и права у току изградње социјализма у релативно неповољним околностима. То је такође практична оријентација и идеолошки заснован скуп погледа. С обзиром на нове историске услове то није либерализам класичног типа а ни анархизам какав је у прошлости постојао. Али у њему има извесних елемената тих идеолошких погледа. Јер за овај став је битно истицање да су држава и право само нужно зло и фактор који треба да заузме најмање места у социјалистичком кретању и да за рачун тога остали буду максимално фаворизовани. То је идеологија наивног оптимизма у оцени тешкоћа, идолатрије аутоматизма и кретања без сукоба, хармоничног повезивања различитих друштвених снага.

Извесни уплив овакве тенденције могућ је у условима недовољних историских искустава и поука. А за њено испољавање на плану правног нормирања предуслови се сведе углавном на следеће. Нужно је постојање прекомерне децентрализације државе и сувишно дифузионирање и плурализовање политике услед чега настају тешкоће баш када треба водити јединствену политику. Пошто је створен сувише еластичан и распарчан скуп фактора и механизма настаје толика самосталност да то погодује стихији. Нормирање уопште и правно посебно резултат је деловања разних и многих фактора. Зато је оно гломазно, несистематизовано и недовољно ефикасно. Преко њега се тешко могу провести одлучније и далекосежније мере. Оно је и сувише нестабилно и подложно дејствима искрслих противречности. Зато се иза привидно развијеног нормирања крију фактичка кретања чак и против постојећег система правних норми. Уз све то сматра се да треба избегавати вршење принуде и позива се на апстрактни хуманизам. Све то пропраћено је неодмереним и упрошћено схваћеним одумирањем државе и права, итд.

Иако ова тенденција није изразита као прва може се рећи да је донекле била присутна код нас током прошле деценије утолико што су се јављале деформације иначе исправне оријентације. С обзиром на то и примедбе проф. Гамса су у основи прихватљиве (II, с. 86—91).

Закључак. — У разматрању проблема односа норме и друштвене стварности треба увек јасно одредити обим предмета, тј. назначити да ли је реч о тим феноменима уопште или пак о неким историски одређеним нормама и друштвеној стварности у којој се налазе. Али увек се мора одредити право место и карактер норми као интегралних делова те стварности а то значи утврдити њихова специфичност и релативна одвојеност и одређена повезаност са осталим елементима друштвене стварности. На тај начин добија се могућност диференцираног посматрања и анализе разних врста норми и њиховог односа према друштвеној стварности. Јер обичајне, моралне, правне и друге норме и у том погледу се знатно разликују. Карактеристично је при том да су правне норме не само најзначајније него и најсложеније. Као творевине свести оне су објективно детерминисане али и најподобније да достигну највећи степен самосталности, чак толики да изгубе готово сваку везу за стварношћу. И поред тога што се такве норме ослањају на снагу државе и делатност водећих политичких снага, обично се дешава да остану или сасвим неефикасне, да фигурирају само као мисаоне творевине без одговарајућих ефеката у друштвеном животу, или да после краћег или дужег времена долазе у такав сукоб са стварношћу у коме су увек баш оне савладане и одбачене. Кад тако не би било људи би баш помоћу правних норми произвољно моделирали облике свога живота и произвољно мењали и усмеравали токове историје. Ово је јасан показатељ не само објективних оквира у којима су правне норме постављене већ тиме што су само део дате друштвене стварности него и чињенице да су она само један део *правне стварности* или, једноставно речено, *права*.

Др. Стеван К. Врачар

УГОВОР ИЗМЕЂУ СТАНБЕНЕ ЗАДРУГЕ И ЊЕНОГ ЧЛАНА

Учестали спорови по тужбама грађана чланова станбених задруга у коју су учлањени углавном се још налазе пред судовима нижих инстанци тако да се за сада не може да добије целовита слика о томе шта све ти спорови садрже и како судови решавају поједина спорна питања.

Из онога што је по ревизијама већ стигло до Врховног суда Југославије јасно се види да су то специфични спорови који се не могу правилно решавати без ширих погледа на односе у области становања. У спорним односима који се износе пред суд појављује се, наиме, на једној страни индивидуални интерес грађанина који тежи да дође до свог стана, а на другој страни, уз интересе станбене задруге, искрсавају и општи интереси заједнице у области станбене изградње. У позадини онога о чему судови суде стоји „станбено питање“ које, и поред значајних успеха индустријске производње намењене грађевинарству и великог броја изграђених станбених објеката, представља и даље тежак и сложен проблем нашег друштва.

Основну тешкоћу судовима доноси недовољно јасна правна физиономија станбене задруге у систему правних лица и привредних организација. По својој функцији ове задруге су привредне организације нарочите врсте, усмерене да удруженим грађанима и правним лицима уз помоћ друштвене заједнице подижу зграде за становање. И као правно лице станбена задруга има своја нарочита обележја: њена је имовина у друштвеној својини а оснивају је физичка и правна лица у циљу остварења својих индивидуалних интереса. Организација и делатност такве задруге као и имовински и други односи у задрузи регулишу се правилима, „малим законима“, сваке поједине задруге. У својим односима према трећим лицима станбена задруга иступа као правно лице и у свом пословању ради остварења својих циљева улази у разноврсне послове па и у кооперацију. У унутрашњим односима између задруге и њених чланова постоје правилима статуирана међусобна права и обавезе а уговором су посебно стипулирана права и обавезе о оном што је у читавом постојању и друштвеној функцији станбених задруга битно: који ће стан и под којим условима поједини члан задруге добити у својину.

Већ ово је довољно да се схвати до каквих све спорова може доћи ако станбена задруга својим пословањем према трећим лицима угрожава сво-

јинске односе регулисане индивидуалним уговорима са својим члановима у оквиру задруге.

Решењем Врховног суда Југославије (Рев 1326/63) расправљено је недавно у трећем судском степену питање дејства уговора који закључује грађанин као члан станбене задруге у односу на стан, уговором утврђен, када га задруга подигне. Као што конкретан случај показује, у пракси нижестепених судова заузето је становиште да је за стицање својине као права које дејствује *erga omnes* овде довољан и сам уговор. Овакво схватање може да има свој ослонац у једној од општих одредаба Закона о станбеним задругама, у чл. 8, ст. 1: „Грађанин као члан станбене задруге стиче на основу уговора са задругом право својине на стану (етажна својина) или на породичној станбеној згради коју је задруга подигла“.

До спора је дошло у тренутку усељења у изграђену зграду: у стану који је по уговору задруга градила за тужиоца, свог члана, тужилац је затекао Т. Т. који је стан добио од општине на коришћење. По тужби члана задруге против општине, задруге и Т. Т. окружни суд у првом степену својом пресудом утврдио је да је тужилац сопственик спорног стана по основу уговора закљученог с туженом задругом и обвезао је општину и задругу да стан предају тужиоцу у својину и посед. Захтев тужбе управљен према туженом Т. Т. суд је узео као тужбу за исељење Т. Т. па се прогласио стварно ненадлежним и тај захтев уступио је општинском суду.

По жалбама свих парничних странака републички врховни суд у другом степену потврдио је пресуду првостепеног суда и жалбе као неосноване одбио.

По ревизијама тужене општине и туженог Т. Т. Врх. суд Југославије укинуо је пресуду нижестепених судова у делу којим су општина и задруга обавезане да стан предају у посед тужиоцу као сопственику и ствар је вратио суду првог степена на поновно суђење са ових разлога:

„У време закључења уговора између тужиоца и тужене задруге о изградњи односног стана био је на снази Закон о станбеним задругама („Сл. лист ФНРЈ“ бр. 16/59 са изменама и допунама објављеним у бр. 48/59). Према прописима овог закона станбена зграда коју изгради станбена задруга у друштвеној је својини (чл. 7) и станбена задруга има право да даје станове на коришћење у оваквим зградама све док право својине на становима не пренесе на своје чланове (чл. 21 и 22). Грађанин као члан задруге стиче право својине на стану на основну закљученог уговора (чл. 8 и 44). У глави VII о имовинским односима прописано је да се међусобна права и обавезе задруге и члана задруге у погледу стицања права својине на стану односно стицања права располагања станом утврђују уговором о имовинским правима и обавезама (чл. 66) а тај уговор мора бити сачињен у писаном облику и у складу са правилима задруге (чл. 70) и има да садржи, поред осталог, и рок у коме је задруга дужна пренети стан у својину члана задруге (чл. 67 и 72). Осим тога, законом је прописано да правила станбене задруге имају бити у складу са овим законом (чл. 31).

„Према изнетом, по Закону о станбеним задругама уговором о имовинским правима и обавезама о изградњи стана и након изградње члан задруге још није постао власник стана. Станбена зграда изграђена од стране станбене задруге у друштвеној је својини

и станбена задруга има право да даје станове у овим зградама на коришћење све до преноса права својине на чланове задруге. По овом закону станбена задруга је у обавези да пренесе право својине на члана задруге и то у року како је предвиђено уговором о имовинским правима и обавезама.

„Тужена задруга је донела своја правила 19 X 1958 пре доношења Закона о станбеним задругама. По чл. 36 правила имовински односи између задруге и њених чланова уређују се овим правилима и уговором између задруге и задругара а тај уговор мора бити писан и у складу са правилима задруге. У овом уговору мора бити назначено да ли и под којим условима задруга стиче право својине или право коришћења на стану односно згради коју подиже задруга а у чл. 43 је предвиђено да су зграде, сазидане или набављене средствима грађевинских и штедних удела или из сопствених кредита појединих задругара или одређених скупина задругара, својина задругара. Према овим правилима задруге произилазило би да задругари постају власници изграђених станова а није потребан још посебан пренос.

„Међутим из закљученог уговора о имовинским односима између тужиоца и тужене задруге од 12 V 1961 не произилази да тужилац постаје власник односног стана самом изградњом на основу овог уговора јер је у уговору изричито предвиђено да је задруга дужна да пренесе стан у својину тужиоца у року и под условима прописаним правилима задруге и Законом о станбеним задругама.

„Према свему напред изложеном произилазило би да тужилац самом изградњом станбене зграде није постао власник односног стана јер је уговором изричито предвиђено да је задруга дужна да изврши пренос својине на туженог, а што је и у складу са Законом о станбеним задругама. Између тужене задруге и тужиоца постоји само облигациони однос по коме је тужена задруга у обавези да на тужиоца пренесе право својине односног стана. Овоме не противречи чињеница да је тужена задруга дана 6 I 1961 на састанку задругара извршила поделу станова, том приликом је тужиоцу додељен баш односни стан јер је овај састанак одржан пре но што је тужилац закључио уговор са туженом задругом о имовинским односима.

„Према томе тужена задруга је у обавези да пренесе у својину на тужиоца односни стан. Међутим, поставља се питање да ли је у конкретном случају основан тужбени захтев.

„У току поступка је утврђено да је цела станбена зграда у којој се налази односни стан изграђена у кооперацији више заинтересованих правних лица с тим да сваки кооперант има да добије одређен број станова. Нижестепени судови нису утврдили да ли је приликом расподеле станова између заинтересованих коопераната туженој задрузи додељен односни стан који је уговором доделила тужиоцу. У првостепеној пресуди је само наведено да је по усменом споразуму коопераната односни стан прво био дат туженој задрузи а касније уместо овог дат је други. Из ове констатације се не види јасно да ли суд сматра утврђеним да је туженој задрузи споразумно додељен спорни стан или неки други. Ово је од значаја јер ако туженој задрузи није додељен спорни стан, у том случају ни тужена задруга не може пренети право својине на тужиоца а самим тим ни тужилац није постао власник истог. Ако је туженој задрузи поделом припао спорни стан, у том случају би тужена задруга могла истим да располаже и била би у обавези да пренесе право својине и на тужиоца.

„Из свега изложеног очигледно је да су нижестепене пресуде донете погрешном применом материјалног права а нису утврђене по-

требне чињенице за доношење правилне и законите одлуке, те су усвајањем ревизије тужених Т. Т. и општине укинуте нижестепене пресуде у делу којим је усвојен тужбени захтев и ствар је враћена првостепеном суду на поновно суђење (члан 375 ЗПП).

„Нижестепене пресуде су укинуте и у односу на тужену задругу иако тужена задруга није изјавила ревизију јер се у конкретном случају ради о јединственом супарничарству (чл. 189 ЗПП), пошто се по природи правног односа спор може решити само на једнак начин према свима туженим. Наиме, тужена општина је у кооперацији са туженом задругом и другим зидала станбену зграду у којој се налази односни стан, тужена општина је још пре него што је тужена задруга закључила уговор са тужиоцем о имовинским односима овај стан већ доделила туженом Т. Т. (17 XII 1960), те и тужена општина полаже право да располаже овим станом и тужбени захтев је управо тако постављен да треба претходно утврдити коме је припао односни стан приликом расподеле станова између заинтересованих кооператора, да ли туженој општини или туженој задрузи.“

И у другом спору који је расправљао Врх. суд Југославије (Рев 3745/63) дошло је до сличне ситуације: када је довршена зграда коју је станбена задруга подигла за чланове, тужилац као члан задруге није имао где да усели јер је истовремено задруга ликвидирала, зграду је преузео општински фонд за станбену изградњу и општина је доделила станове другим лицима на коришћење.

У позадини овог спора драстично избија „станбено питање“: тужилац је остао без стана јер је станбеној задрузи уступио своју породичну зграду у којој је становао и која је срушена да би се подигла станбена зграда задруге. Уговором је предвиђена накнада за зграду у износу од 1,800.000.— дин. од чега тужилац задрузи уплаћује 1,300.000.— дин. „на име сопственог учешћа за добијање трособног стана кога му је дужна Задруга да изда у својој својини када буду станови готови. Вредност овога стана одредиће се накнадно по завршетку градње када ће се видети стварна цена коштања. Остатак разлике од вредности стана и стварно уплаћеног предујма отплаћиваће у 30 година у ратама које буду доспевале за отплату“.

Окружни суд је у првом степену у ствари решио „станбено питање“ тужиоца а не правни спор покренут тужбом. Усвојио је захтев тужиоца и пресудом обвезао општински фонд за станбену изградњу да у извршењу уговора који је тужилац у своје време закључио са задругом уступи тужиоцу на коришћење (!) трособан конфоран стан у згради коју је подигла задруга пошто тужилац испуни и све остале услове за стицање станарског права(!).

И овде су обе парничне странке изјавиле жалбу на првостепену пресуду. Суштина жалбе тужиоца је у томе да он тражи своје право по основу закљученог уговора са задругом а не станарско право. Тужени фонд опет истиче да не може да поступи по пресуди јер су станови у згради већ дати на коришћење по расподели коју је извршио народни одбор општине и у стану који тужилац тражи налази се станар који је стекао станарско право.

Уважењем жалбе туженог фонда републички врховни суд преиначио је првостепену пресуду и захтев тужиоца одбио.

„Побијан пресудом“, каже се у пресуди републичког суда „утврђено је да је тужилац по уговору бр. 52 од 28 VII 1960 закљученом између њега и бив. Борачке инвалидске задруге „Борац“ из Л. чији је он члан био, а која је задруга у међувремену ликвидирала и чија је права и обавезе преузео тужени фонд, уплатио 1,300.000.— дин. с тим да му поменута задруга преда трособан конфорни стан у згради коју буде подигла за чланове задруге у улици Моше Пијаде у Л. у новој станбеној згради а да остатак разлике од вредности стана тужилац отплати за 30 година у ратама. Исто тако утврђено је и то да је зграда подигнута и да је извршена расподела станова у њој а да тужиоцу није дат стан већ да су станови додељени другим лицима који су се у њих уселили.

„Према томе, када је утврђено да су сви станови у првој згради у улици Моше Пијаде подељени другим лицима, а у уговору од 28 VII 1960 није прецизирано који стан треба да припадне тужиоцу, онда, иако је тужилац са своје стране извршио све обавезе из уговора, тужени фонд није у могућности да уговор изврши и тужиоцу додели — преда трособан стан. Тужиоцу је остало једино право да тражи накнаду штете коју је претрпео услед овакве радње тужене стране, односно да тражи повраћај износа који је дао за изградњу стана“.

Врховни суд Југославије одбио је ревизију тужиоца и у трећем степену потврдио је пресуду републичког суда чије је разлоге у целости прихватио. Ти разлози упућују тужиоца да тражи накнаду штете односно повраћај износа који је по уговору дао за изградњу стана. Из тога се може закључити да је и у овом спору између станбене задруге и њеног члана према схватању суда уговором заснован само облигациони однос.

Према оваквој пракси, уговор о имовинским правима и обавезама станбене задруге и члана задруге, у погледу стицања права својине на стан, ничим се не издваја од осталих облигационих односа у којима се једна од уговарајућих страна обвезује да изврши пренос својине. Закон о станбеним задругама одиста, не одступа од традиционалног правила да је за пренос својине на непокретности потребан титулус и модус. Самим уговором-титулусом-члан задруге не стиче својину.

Међутим, ако се имају у виду друштвени циљеви станбених задруга, може се поставити питање положаја трећих лица у односу на уговор станбене задруге с њеним чланом. Трећа лица, када правним послом са станбеном задругом прибављају стан, или право располагања станом, треба да имају у виду циљеве станбеног задругарства и да поступају с особитом пажњом. Правни посао који закључе са задругом не би требало да има правну важност, ако се тим послом вређају права члана задруге.

Др. Миленко Јовановић

О ПРАВУ ДАВАОЦА СТИПЕНДИЈЕ ПРЕМА СТИПЕНДИСТИ КАД ОН НЕ СТУПИ У РАДНИ ОДНОС ПО ЗАВРШЕНОМ ШКОЛОВАЊУ

„Уговором о стипендији, који је између парничних странака био закључен 31. новембра 1958 и на коме тужилац заснива свој тужбени захтев, у тачки 6 установљује се да се стипендиста обавезује да по завршеном школовању ступи у радни однос и остане у радном односу код тужиоца четири године. Тим уговором није одређена обавеза стипендисте да врати примљени износ стипендије ако не ради код тужиоца одређено време.

„Ако хигијенски или други услови рада, на које се тужени позива, и нису такви да би сами собом оправдали тужеников отказ радног односа, ипак тужилац не може на основу уговора тражити повраћај издате стипендије, јер таква обавеза није уговорена и не подразумева се као уговорена. Договор странака да тужени после школовања ради код тужиоца може се схватити као побуда због које се даје стипендија у очекивању да ће се обећање извршити. У таквој ситуацији и услед тога што је очекивани успех ради кога је стипендија дата осујећена, тужилац би могао да тражи повраћај вредности са којом је тужени обогашен на штету имовине тужиоца. О таквом захтеву би се судило према правним правилима о облигацијама због обогашења без основа (безразложног, неправедног обогашења).“

(Пресуда Савезног врховног суда Рев 3371/62 од 18. јануара 1963 објављена у *Збирци судских одлука*, књ. 8, св. 1 за 1963, ст. 65—66).

1. Цитирани део образложења пресуде Врховног суда Југославије расправља занимљиво питање права даваоца стипендије према стипендисти када није у уговору предвиђена обавеза враћања износа примљених на име стипендије а уговорена је обавеза стипендисте да по завршеном школовању проведе одређено време на раду код даваоца стипендије, а стипендиста ту обавезу не испуни уопште или не у потпуности.

О питању престанка уговора о стипендији кривицом стипендисте постоје различита мишљења како у нашој правној теорији тако и у нашој судској пракси (1). Овде ћемо да се ограничимо само на питање обавеза стипендисте према даваоцу стипендије када у уговору о стипендији није предвиђена обавеза повраћаја износа примљених на име стипендије али је предвиђена обавеза да стипендиста проведе одређено време код даваоца стипендије а он ту своју обавезу уопште или делимично не изврши.

Као што је познато, предмет обавезе стипендисте из уговора о стипендији закљученог према Основном закону о стипендијама (2) чини полагање испита и вршење других школских обавеза у роковима предвиђеним статутом те школе у циљу добијања дипломе о успешно завршеном школовању. Поред ове главне и основне обавезе, уговором о стипендији може да се предвиди и обавеза стипендисте да по успешно завршеном школовању проведе одређено време у служби даваоца стипендије односно у служби коју му давалац одреди или да врати износе примљене на име

(1) В. наш чланак: Престанак уговора о стипендији кривицом стипендисте, „Анали Правног факултета у Београду“, бр. 1/1961, с. 95—99.

(2) Мисли се на стипендије које дају државни органи, факултети, школе, установе са својством правног лица, привредне и задружне организације.

стипендије ако по завршеном школовању не ступи у службу предвиђену уговором или у такву службу ступи али не проведе уговорено време (3).

У спорном случају уговором је била предвиђена обавеза стипендисте да по завршеном школовању проведе четири године на раду код даваоца стипендије. Међутим, стипендиста је провео краће време на раду код даваоца стипендије и пре истека рока од четири године раскинуо је радни однос са њим. У овом уговору није била одређена обавеза стипендисте да врати износе примљене на име стипендије ако не буде на раду код даваоца стипендије одређено време.

Расправљајући овај спор Врховни суд Југославије правилно закључује да „тузилац не може на основу уговора тражити повраћај издате стипендије, јер таква обавеза није уговорена и не подразумева се као уговорена.“

Основни закон о стипендијама је јасно одредио санкције које погађају стипендисту ако својом кривицом не изврши своје обавезе у погледу школовања и усавршавања. То су обустава и укидање стипендије (4). По самом закону не постоји обавеза повраћаја износа примљених на име стипендије ако дође до раскида уговора о стипендији кривицом стипендисте што није завршио са успехом школовање односно специјализацију.

Али то не значи да странке не могу уговором да предвиде и обавезу повраћаја износа примљених на име стипендије ако дође до раскида уговора што стипендиста није својом кривицом испунио своје обавезе у погледу школовања односно специјализације.

Исто тако по самом закону не постоји обавеза повраћаја износа примљених на име стипендије и у случају када се стипендиста обавезе да по завршеном школовању проведе одређено време у служби даваоца стипендије односно у служби коју му давалац одреди а он ту обавезу уопште или делимично не изврши. Али странке могу и у овом случају својим споразумом да предвиде обавезу стипендисте на повраћај износа примљених на име стипендије.

2. Уговор о стипендији представља уговор посебне врсте нашег социјалистичког права. Пре свега, предмет овог уговора је оно што га чини уговором посебне врсте и то предмет обавезе стипендисте. Предмет обавезе стипендисте је да на време и са успехом полаже испите и извршава друге школске обавезе у одређеној врсти школе. Поред ове главне и основне обавезе уговором о стипендији се може да предвиди и обавеза стипендисте да по успешно завршеном школовању проведе одређено време у служби даваоца односно у служби коју му одреди давалац стипендије или да врати износе примљене на име стипендије ако не испуни ову обавезу.

Ма да је уговор о стипендији добротчини (бесплатан) уговор, он се разликује од уговора о поклону као типично добротчиног правног посла.

(3) В. члан 36 Основног закона о стипендијама, „Сл. лист ФНРЈ“, бр. 32/1955, измене и допуне у бр. 53/56, као и измене у бр. 10/61.

(4) В. чланове 39 и 41 Основног закона о стипендијама.

Код уговора о поклону не постоји никаква обавеза поклонопримца према поклонодавцу за оно што добија. Он не дугује никакву накнаду поклонодавцу. И код уговора о стипендији стипендиста не дугује даваоцу стипендије никакву накнаду за стипендију коју добија од њега. Али давање стипендије условљено је успешним полагањем испита и извршавањем других школских обавеза од стране стипендисте у одређеној врсти школе. Стога се по својој природи уговор о стипендији, иако добротин уговор, налази у категорији двостраних уговора јер и на страни стипендисте постоје одређене обавезе које се, додуше, не извршавају у корист даваоца стипендије али постоји међузависност, обавеза утолико што давалац стипендије може да обустави па чак и укине давање стипендије, уколико стипендиста не извршава своје обавезе школовања. Код уговора о поклону постоји само обавеза поклонодавца да преда поклон поклонопримцу, те је стога овај уговор по својој природи једностран уговор: он рађа обавезе само на једној страни.

3. У уговору о стипендији може да се предвиди и обавеза стипендисте да одређено време по завршеном школовању проведе на раду код даваоца стипендије. Уношење овакве клаузуле мења природу облигационих односа који су засновани између даваоца стипендије и стипендисте. Више се не може рећи да је у овом случају реч о простом уговору о стипендији. Сада имамо мешовит уговор, а усвојено правило облигационог права за мешовите уговоре јесте да се односи у мешовитом уговору расправљају према природи оних уговора који се налазе у мешовитом уговору.

У уговору о стипендији у коме се налази клаузула о обавези заснивања радног односа са даваоцем стипендије по завршеном школовању од стране стипендисте је клаузула која нема ничег заједничког са осталим одредбама уговора о стипендији. То је у ствари обећање заснивања радног односа. На ову клаузулу треба применити правила која се односе на предуговор о раду. Ова клаузула из уговора о стипендији рађа на страни стипендисте обавезу да закључи уговор о раду на одређено време са даваоцем стипендије по завршеном школовању. Уколико стипендиста не закључи такав уговор, он је повредио своје обавезе из предуговора о раду и стога дугује накнаду штете даваоцу стипендије коју је овај претрпео јер стипендиста није са њим засновао радни однос а обећао је да га заснује.

Стога сматрам да има места захтеву за накнаду штете према стипендисти који се у уговору о стипендији обавезао да заснује радни однос са даваоцем стипендије па тај однос или уопште није засновао или га је пре уговореног времена раскинуо. (5).

---

(5) У основном закону о стипендијама у чл. 44 предвиђена је санкција — новчана казна од дин. 10.000—50.000.— која може да се изрекне против стипендисте који не ступи у службу даваоца стипендије већ заснује радни однос са другом радном организацијом. Али ова санкција се јавља као последица прекршаја, те не представља грађанску санкцију и не рађа грађанску одговорност стипендисте која свакако постоји у овом случају поред и независно од одговорности за прекршај.

Закон о стипендијама је предвидео да давалац стипендије и стипендиста могу споразумом да утврде да је стипендиста обавезан да врати износе примљене на име стипендије уколико није уопште или није уговорено време провео на раду код даваоца стипендије или према његовој диспозицији (чл. 36, ст. 2, Основног закона о стипендијама). И ова клаузула о враћању износа примљених на име стипендије коју странке могу да унесу у уговор о стипендији нема карактер редовне клаузуле из уговора о стипендији већ представља клаузулу из преговора о раду и по својој природи значи споразумом странака унапред утврђену накнаду штете коју дугује стипендиста даваоцу стипендије због неиспуњења обећања заснивања радног односа.

Наш општи закључак је да давалац стипендије има у сваком случају права да захтева накнаду штете коју је претрпео што стипендиста по завршеном школовању није уопште односно уговорено време провео на раду код њега а такву је обавезу преузео закључењем уговора о стипендији. Уколико су странке унапред утврдиле обавезу повраћаја износа примљених на име стипендије, ова обавеза у ствари представља накнаду штете — уговорну казну која отклања спорове о утврђивању висине штете коју је претрпео давалац стипендије и олакшава његов положај јер не мора да доказује да је претрпео штету што стипендиста није засновао радни однос са њим. Уговорна казна је правни инструменат који служи обезбеђењу извршења облигација и уједно представља унапред предвиђену накнаду штете коју дугује дужник повериоцу због потпуног или делимичног неизвршења обавезе. — Уколико уговорне стране нису предвиделе обавезу враћања износа примљених на име стипендије, давалац стипендије има права да захтева накнаду штете по општим правилима облигационог права о накнади штете у случају неиспуњења уговорних облигација од стране дужника.

4. Врховни суд Југославије је пошао другим путем у расправљању спорног случаја. Он сматра да се у случају неиспуњења обавезе стипендисте да заснује радни однос са даваоцем стипендије осујетио очекивани успех ради кога је стипендија дата, да се није остварио основ, јер се није постигло оно што се желело постићи и да према томе давалац стипендије има права на тужбу из обогаћења без основа — тзв. *condictio causa data causa non secuta* (која се подиже када је у питању престаџија чији се основ није остварио) односно *condictio ob causam futuram* (која се подиже када је у питању престаџија с обзиром на очекивани циљ а он се није постигао). Изгледа нам овај став неодржив јер је код уговора о стипендији основни циљ да се да бесплатна помоћ ради школовања и усавршавања лица која могу са успехом да заврше школовање и усавршавање. Давање стипендије у нашем друштву има двоструки циљ: да се с једне стране школовање и усавршавање учине приступачним сваком нашем човеку који је способан да се са успехом школује и усавршава и да се с друге стране решава питање стварања висококвалификованих кадрова који су тако потребни нашем друштву. Тај циљ је у конкретном случају постигнут и не

би се стога могло да говори о обогаћењу без основа стипендисте према даваоцу стипендије с обзиром на основ који није остварен. Стипендиста је завршио школовање и стекао више квалификације и тиме испунио оно што се жели постићи давањем стипендије. Дакле, циљ давања стипендије је постигнут.

О обогаћењу без основа могло би да се говори у случају неиспуњења обавезе из предуговора о раду. У конкретном случају стипендиста је једнострано раскинуо предуговор о раду није испунио своје обећање. Зато га давалац стипендије може да гони и тужбом због обогаћења без основа — тзв. *condictio causa data causa non secuta* јер њој има места и у случају једностраног раскида уговора, пошто уговора више нема — „очекивани успех ради кога је стипендија дата осујећен је [...]“. Међутим, сматрам да не би требало ићи тим путем већ би требало захтев заснивати на неизвршењу уговорне облигације. Овај је бржи и једноставнији за повериоца.

Према томе, уколико странке споразумом нису предвиделе обавезу стипендисте на повраћај износа примљених на име стипендије у случају да стипендиста на заснује уопште радни однос или га пре уговореног времена раскине, давалац стипендије има права да захтева накнаду штете под претпоставком да стипендиста својом кривицом није испунио у потпуности или делимично своје обећање дато у уговору о стипендији да ће по завршеном школовању провести одређено време у служби даваоца стипендије односно у служби коју му одреди давалац стипендије. На стипендисти је да доказује да он није крив што није ступио на рад код даваоца стипендије односно што није остао уговорено време код њега, те да обара захтев даваоца стипендије за накнаду штете.

Сматрам да је ово решење у складу и са начелима нашег новог Устава. У Уставу СФРЈ прокламовано је као једно од основних начела и начело слободе рада које значи да свако лице у нашем друштву има права да слободно бира како своје занимање тако и радну организацију у којој ће да ради. Нико се не може да натера да ради тамо где не жели да ради (чл. 36 Устава). Али исто тако у Уставу се налази и начело одговорности (в. II део Уводног дела Устава) које на подручју облигационог права поставља принцип одговорности како због неизвршења или непотпуног извршења преузетих обавеза-уговорних облигација тако и због проузроковања штете другом-деликтних облигација.

Користећи начело слободе рада, стипендиста је раскинуо радни однос пре истека рока иако се уговором обавезао да ради код даваоца стипендије четири године. Он је тим актом повредио своју уговорну облигацију према даваоцу стипендије која рађа његову уговорну одговорност — обавезу да даваоцу стипендије накнади штету коју је овај претрпео његовим неостајањем на раду уговорено време. Према томе, одговорност за накнаду штете јавља се због делимичног неиспуњења обавезе стипендисте према даваоцу стипендије и она се састоји у плаћању одређене суме новца од стране стипендисте даваоцу стипендије и представља еквивалент претрпљене штете.

Др. Љубиша Милошевић

КРИВИЧНО ДЕЛО УГРОЖАВАЊА СИГУРНОСТИ

Првостепени суд је огласио окривљеног кривим за кривично дело угрожавања сигурности из чл. 153 КЗ зато што је претио оштећеној, са којом је још од раније био у свађи, да ће да је убије као и да ће да побије и чланове њене породице и притом два пута опалио из пиштоља типа „МГ“ држећи исти уперен према њој.

Решавајући по жалби окривљеног против наведене пресуде, другостепени суд је стао на становиште да у изложеном утврђеном чињеничном стању нису остварени сви елементи крив. дела угрожавања сигурности те да у радњама окривљеног не стоји крив. дело које му се ставља на терет с обзиром да је употребљено средство (пиштољ типа „МГ“, који се не гуни бојевом муницијом већ специјалним капислама) објективно неподобно да угрози нечији живот или тело, при чему и изјава окривљеног оштећеној да ће да је убије а такође и чланове њене породице губи карактер озбиљне претње када је после не следило пуцање из пиштоља који је сасвим неподобан да произведе било какву озбиљну последицу у односу на живот или тело. Околност да је окривљени оваквим својим радњама изазвао код оштећене страх, чак и јачег интензитета, не даје, по мишљењу другостепеног суда, оваквом понашању карактер озбиљне претње у смислу чл. 153 КЗ јер је за постојање озбиљне претње потребно да се употребљеним средством могла заиста објективно да угрози сигурности оштећене што у конкретном случају није уопште било могуће.

Сав. врх. суд, решавајући по захтеву за заштиту законитости по овоме предмету, укинуо је наредену пресуду и предмет вратио другостепеном суду на поновну одлуку. У својој пресуди Сав. врх. суд стао је на становиште да у конкретном случају стоје сви елементи крив. дела угрожавања сигурности из чл. 153 КЗ због тога што по мишљењу овога суда за постојање наведеног крив. дела није неопходно да је окривљени стварно мислио да оствари своју претњу као и да је средство којим је претио стварно подобно да се њиме неко лиши живота, телесно повреди или да му се здравље наруши већ је довољно само то да је претња по своме карактеру и с обзиром на конкретне околности објективно подобна да изазове страх и осећање личне несигурности, угрожености или неспокојства. Све ово утолико пре што је објект овог кривичн. дела лична сигурност због чега се ово крив. дело и сматра као крив. дело против слободе и права грађана, а несумњиво је да претње као што је ова која је у конкретном случају употребљена, повређују слобду грађана и њихово право на миран живот, тако да се и претња ове врсте може сматрати као озбиљна претња јер је подобна да у онога коме је упућена изазове уверење да може да буде и остварена и тиме створи осећање личне несигурности. У конкретном случају, према мишљењу Сав. врх. суда, претња је управо била таква јер је окривљени поред изјаве оштећеној да ће да је убије као и чланове њене породице још и пуцао два пута из пиштоља „МГ“, очигледно желећи тиме да његова претња буде озбиљно схваћена и да оштећену на тај начин застраши, што је и постигао с обзиром да је кривично дело учињено ноћу и да је пиштољ „МГ“ по своме спољном изгледу као и по звуку који производи при опаљењу веома сличан правом пиштољу, тако да је оштећена услед тога могла да дође у стање страха, препаста и личне несигурности, јер је под таквим околностима била убеђена да се њен живот, као и животи чланова њене породице, налазе у непосредној опасности.

(Пресуда Сав. врх. суда Кз 89/62 од 21 новембра 1962. (1).

1. Кривично дело угрожавања сигурности из чл. 153 КЗ представља једно од основних крив. дела против слободе и права грађана (2). КЗ одређује ово крив. дело као угрожавање сигурности неког лица озбиљном претњом да ће се напасти на живот или тело. На сличан или нешто друкчији начин одређено, ово крив. дело познато је и у крив. законодавствима других земаља. Тако, на пример, у КЗ РСФСР (чл. 207) ово крив. дело је одређено као претња убиством, nanoшењем тешких телесних повреда или уништавањем имовине паљевином уколико постоји оправдана бојазан да до остварења ове претње дође, у француском КЗ (чл. 306), као претња убиством, телесном повредом или било којим нападом на личност која треба да је учињена писмено или на други сличан начин, у немачком КЗ (чл. 241) као претња извршењем крив. дела, у италијанском КЗ (чл. 612) као претња противправним делом, у швајцарском КЗ (чл. 180) као тешка претња којом се узбуди или уплаши неко.

2. Када се има у виду појам овог крив. дела како је он у нашем КЗ одређен онда се на теоријском плану а такође и у практичној примени поставља више питања у односу на појам „озбиљне претње“ која се појављује као конститутивни елемент за постојање овог крив. дела. Пре свега, поставља се питање какво треба да је зло којим се прети, затим да ли је неопходно да је претња од стране пасивног субјекта озбиљно схваћена, да ли учинилац крив. дела треба да стварно има намеру да своју претњу оствари, и најзад, да ли претња у смислу овог крив. дела мора да буде уопште остварива тј. да ли у случајевима када се при претњи поред вербалних изјава указује и на средство или начин евентуалног остварења претње треба да је остварење претње тим средством односно тим начином могуће. Управо ово последње питање било је различито третирано у пресудама које се односе на наведени случај из наше судске праксе, при чему су по овом питању заступана супротна становишта, што управо и указује на могућност различитог схватања ове одредбе КЗ, а тиме и на потребу теоријског разматрања овог проблема у нашем кривичном праву.

3. За постојање крив. дела угрожавања сигурности КЗ захтева постојање озбиљне претње да ће се напасти на живот или тело али не одређује ближе какав тај напад треба да буде, на проузроковање каквих последица треба да је управљен и какав интензитет опасности за живот или тело треба да садржи. Стога се може узети да то може да буде сваки напад на живот или тело, али с обзиром да претња треба да је озбиљна несумњиво је да учинилац крив. дела треба да прети неким значајнијим злом у односу на живот или тело пасивног субјекта (3) а не и злом чије би евентуално остварење представљало повреду сасвим малог интензитета.

(2) У страним крив. законима ово крив. дело обично се сврстава у групу крив. дела против слободе (италијански, немачки, швајцарски) али и у неке друге групе крив. дела, на пример, против јавне безбедности (РСФСР) или против личности (француски).

(3) Напад којим се прети треба да буде управљен против живота или тела лица коме се прети (в. др. Ј. Таховић: Коментар Крив. законика, II издање, Београд, 1962, с. 291); али постоје и схватања да се он може да односи и на друга лица. на пр. блиске сроднике (в. Т. Живановић: Основи крив. права, Посебни део, књ. I, св. I, Београд, 1938, с. 103).

Противправност овог напада несумњиво мора да постоји па КЗ то посебно и не наглашава (4).

4. Озбиљна претња не значи да учинилац мора да има и стварну намеру да је оствари. Довољно је да он ставља у изглед пасивном субјету њено остварење јер већ само такво понашање учиниоца ствара у пасивном субјекту осећање угрожености и изазива неспокојство у погледу његове личне сигурности која је управо и објект кривичноправне заштите код овог крив. дела. Ово схватање углавном је усвојено и у кривичноправној теорији (5).

5. Међутим, спорно је питање да ли претња треба да је озбиљно схваћена од стране пасивног субјекта. Према једном схватању није од значаја да ли је пасивни субјект схватио претњу као озбиљну и да ли се с обзиром на то осетио угроженим већ је довољно да је претња објективно таква да може да угрози осећање личне сигурности без обзира да ли је у конкретном случају имала такво дејство (6). Према другом схватању претња треба да је изазвала у пасивном субјекту осећање угрожености (7). Ово друго схватање, с обзиром на наш КЗ, појављује се као оправданије. Ако се има у виду да КЗ ово дело сматра као крив. дело против слободе и права грађана и инкриминише га у циљу заштите личне слободе која се манифестује и осећањем личне сигурности, онда је несумњиво да је за постојање овог крив. дела потребно да је до стварања осећања угрожености личне сигурности стварно и дошло а да би у супротном постојао само покушај који са гледишта КЗ није кажњив (8). Ово утолико пре што КЗ одређује да се за ово крив. дело гоњење предузима по предлогу чиме у извесном смислу оставља пасивном субјекту да цени опортуност кривичног гоњења.

6. Посебно је питање да ли је у случајевима када се при претњи да ће се напасти на живот или тело указује и на евентуални начин или средство овог напада потребно да је односним средством или на такав начин стварно могуће остварити претњу. И по овом питању у теорији постоје супротна мишљења а таква супротна мишљења дошла су до изражаја и у наведеним пресудама. Према схватању извесних аутора, за постојање овог крив. дела потребно је да је претња стварно остварива, те да претња неподобним средством или неподобним начином извршења претње није озбиљна претња која је потребна за постојање овог крив. дела (9). Насупрот томе, други аутори истичу да је за постојање овог крив. дела довољно да претња објективно изгледа као остварива те да пасивни субјект осно-

(4) У неким крив. законцима, на пример у италијанском изричито се указује на претњу противправним делом (в. L. Franchi: Codice penale e Codice di procedura penale, V edizione, Milano, 1934, p. 103).

(5) В. Б. Златарић: Крив. законик у практичној примени, II св. Загреб, 1958; с. 138; др. Т. Живановић: н. д., с. 103; R. Gagnaud: Traité théorique et pratique du droit pénal français, tome V, III éd., Paris, 1924, p. 289.

(6) Др. Т. Живановић: н. д., с. 102, Schönke — Schröder: Strafgesetzbuch, Kommentar, 7 Aufl., 1954, p. 674.

(7) Др. Ј. Таховић: Крив. право, Посебни део, III изд., Београд, 1961, с. 125; др. В. Златарић: н. д., с. 138; швајцарски КЗ на ово изричито указује (в. А. Panchaud: Code pénal suisse annoté, Lausanne, 1951, p. 110).

(8) Уп. Б. Раванић: Угрожавање сигурности ич чл. 153 КЗ, „Гласник Адвокатске коморе у А. П. Војводини“, Нови Сад, бр. 7/1959, с. 24.

(9) Др. Т. Живановић: н. д., с. 102.

вано може да верује у могућност њеног остварења, па да претња добије карактер озбиљне претње која је за постојање крив. дела угрожавања сигурности потребна (10).

7. При решавању овог проблема треба поћи од предмета кривично-правне заштите који се имао у виду при инкриминисању овог крив. дела. Одређујући крив. дело угрожавања сигурности као крив. дело против слободе и права грађана КЗ јасно указује да је предмет заштите код овог крив. дела осећање личне сигурности као једне од компонената личне слободе грађана (11). Ово осећање несумњиво да може да буде нарушено односно угрђжено и претњом која се не може да оствари на предочени начин или средством на које се указује ако према постојећим околностима пасивни субјект основано може да претпоставља њену остваривост. До овог закључка се долази и због тога што се код овог крив. дела угрожава сигурност претњом да ће се напасти на живот или тело те није потребно да живот или тело буду стварно и угрожени. При супротном схватању овог крив. дело би се појављивало као крив. дело против живота и тела а не као дело против слободе и права грађана, па би у систематици КЗ добило место међу крив. делима угрожавања живота и тела. Поред тога, треба имати у виду да је за постојање овог крив. дела довољна и сама претећа изјава тако да евентуална неподобност средства на које се указује као на средство остварења претње не значи да претња можда неће бити остварена и неким другим средством или на неки други начин.

Др. Мирослав Ђ. Ђорђевић

---

(10) Б. Раванић: н. д., с. 26; Schönke — Schröder: op. cit., p. 673 Н. Weizel: Das deutsche Strafrecht, sechste Aufl., Berlin, 1954, p. 270; R. Garraud: op. cit., p. 289.

(11) Објашњења уз Нацрт Крив. законика изд. „Службеног листа ФНРЈ“, Београд, 1951, с. 306; др. Ј. Таховић: Крив. право, Посебни део. III изд., Београд, 1961, с. 125; Б. Раванић: н. д., с. 23 и сл., Н. Weizel: op. cit., p. 270.

Paul Durand: LA PARTICIPATION DES TRAVAILLEURS A L'ORGANISATION DE LA VIE ECONOMIQUE ET SOCIALE EN FRANCE, Paris, 1962, Dalloz et Sirey, 62 pp.

Ово дело написао је познати француски и европски правник Пол Диран (Paul Durand) непосредно пред своју смрт која га је задесила приликом земљотреса у Агадиру (1 марта 1960). Само дело замишљено је као свеска збирке материјала из области радног права у земљама Европског заједничког тржишта. Одајући му последњу почаст, одлучено је да се дело самостално објави.

Писац излаже најважније и најкарактеристичније форме представљања радника у предузећима као и облике њиховог учешћа у економском и друштвеном животу Француске.

Учешће радника у организовању економског и друштвеног живота је релативно нова појава која представља један од аспеката савременог политичког живота и везана је за политичку демократију. Систем представљања радника у предузећу чини само један од елемената огромног механизма који тежи за тим да радници учествују у организовању економског и друштвеног живота. Многи од проблема, међутим не могу бити решени у оквиру предузећа. Битна питања као што су питање плата и цена често бивају регулисана у оквиру гране делатности а понекад чак и одлукама од националног значаја.

Устав Француске од 4 октобра 1958 (чл. 69. и 70) предвиђа образовање Економског и социјалног савета. Овај Савет, велик по броју, обухвата представнике радника, службеника, инжењера, функционера, три велике конфедерације радника, затим федерације за национално образовање и Генералне конфедерације независних синдиката. Савет може организовати секције за проучавање појединих питања.

Економски и социјални савет има саветодавну улогу у односу према органима власти. Међутим, влада је обавезна да овом Савету подноси пројекте законе, програма или планова економског карактера ради проучавања и давања мишљења. Сем проучавања и придруживања у изради појединих текстова, Савет може давати мишљење о извршењу плана или програма акција економског или социјалног карактера.

При Министарству за рад, поред других, функционише Врховна комисија за колективне уговоре. Она се стара о закључењу и примени колективних уговора као и о одређивању гарантованих личних примања. Ова Комисија је саветодавног карактера и надлежност јој је веома сужена.

Владиној акцији придружена је и Управа плана опреме и модернизације. У изради плана учествује велики број људи преко разних комисија и група. То су углавном појединачно изабрани стручњаци. Представници синдиката су само делимично укључени како би се осујетила могућност вођења рачуна само о специфичним интересима група које синдикални представници заступају.

Сем ових постоје и други мање важни облици учешћа радника у економском животу Француске, док на плану социјалном не постоји ни један орган који би имао ширу надлежност. Још 1946 било је предвиђено стварање Националног савета за рад, али због низа разлога до његовог формирања није дошло.

Са уским компетенцијама образована је Национална комисија за питања радне снаге која води политику запошљавања домаћих и страних радника и стара се о пружању помоћи радницима.

У оквиру Министарства за рад постоји и Врховни савет социјалног осигурања и Врховна комисија за породични додатак. Формиране су и посебне комисије за проучавање питања из области хигијене и безбедности при раду. Број постојећих комисија за разна питања чини се да је велик. Њихова улога није била до сада значајна с обзиром да долази до изражаја само код неважних питања те ће вероватно доћи до реформе садашње њихове структуре.

Што се тиче синдикалних организација оне нису организовано укључене у рад законодавног тела. Синдикалним организацијама забрањено је непосредно учешће у организовању политичког живота.

При организовању учешћа радника у јавним службама показао се безуспешним покушај, вршен у неколико наврата, образовања регионалних органа опште надлежности, прикључених органима јавне власти. Много више успеха постигнуто је у организацији и раду специјализованих органа.

Интересантно је даље поменути да радници нису заступљени у инспекцији рада али је преко необавезних облика сарадње синдикат посредно повезан са инспекцијом рада. Слична по организацији је и Регионална консултациона комисија за проблеме радне снаге.

По карактеру своје организације издваја се јавна служба социјалног осигурања. Она има релативно оригиналну организацију. Наиме, приватним организмима, конституисаним у облику мешовитих друштава чији су управни савети изборног карактера, поверено је управљање службом социјалног осигурања. На потребу за оваквом организацијом указивали су, са једне стране, приватна иницијатива у погледу формирања технике покривања ризика, а са друге стране, вероватноћа да ће учешће заинтересованих обезбедити боље управљање овом службом.

Посебну врсту учешћа радника у организовању економског и друштвеног живота аутор види у њиховом учешћу у решавању индивидуалних и колективних спорова из уговора о раду. Међутим, жеља да у управљању судством у овој области учествују и представници рада и представници капитала рађа, сем добрих и лоша искуства. Пре свега, при решавању индивидуалних спорова о раду реч је о изузетној јурисдикцији која не успева увек добро да функционише и поред опште јурисдикције; недовољно је правно знање и искуство изабраних судија; долази до сталних сукоба између представника рада и капитала; одлуке савета часних људи, који су надлежни за решавање, бивају по жалби врло често измењене; коначно, и сами послодавци сматрају бескорисним појављивање пред овим Саветом.

За решавање колективних уговора о раду образоване су национална и регионална комисије, састављене од једнаког броја представника најрепрезентативнијих организација радника и послодаваца. Чланове комисија именује министар рада на предлог синдиката.

Као облици решавања спорова из колективних уговора о раду предвиђени су посредовање и арбитражни поступак. Међутим, предвиђени арбитражни поступак до данас није доживео практичну примену.

У до сада поменути облицима учешћа радника било је речи о учешћу у јавним, државним оквирима. Ван тих државних оквира дошло је до укључења радника у управљање неким предузећима или су закључени посебно споразуми са послодавачким организацијама о учешћу радника у

управљању. У закључењу ових облика извесну улогу игра држава, мада се дозвољава радницима и слободна иницијатива у организовању учешћа.

Политика укључења радника у управљање предузећима почела је интензивније да се спроводи са национализацијом предузећа у најважнијим гранама. Како сваки закон о национализацији датог предузећа одређује и начин управљања у предузећу — то преовлађује велика разноликост у облицима управљања. Изгледа да углавном постоје два органа управљања у предузећу — директор кога именује влада и чија су овлашћења различита од случаја до случаја и управни савет.

Састав управног савета је трипартитног карактера. Сачињавају га представници државе, потрошача и радног особља. Овај савет, у зависности од интензитета и обима државног утицаја у конкретном предузећу, појављује се у разним улогама — почев од саветодавног органа па све до стварног управног органа, у истом смислу као и директор предузећа.

Јаче изражен облик учешћа у организовању економског и социјалног живота испољава се у масовном закључењу колективних уговора о раду. Међутим, улога ових уговора ограничена је само на одређивање услова рада уз искључење економских питања.

Више интересантан него значајан облик учешћа радника спроводи се кроз кооперативе радника у производњи. Њихов циљ је побољшање услова рада и брига за човека не само на економском већ и на друштвеном и културном плану. Ове кооперативе нису равномерно територијално распоређене и, како аутор напомиње, нису извршиле битан преображај француске економије. Иначе, аутор је мишљења да ове кооперативе одговарају идеологији француског социјализма.

Дубље разматрање облика учешћа радника у организовању економског и друштвеног живота показује да је она сведена у оквире прилично уских граница и да одлучујућу улогу у том погледу има јавна власт. Сама пак ефикасност учешћа радника умногоме је зависна од политичких фактора или снаге синдикалних организација.

Имајући у виду велико знање и искуство аутора сматрамо да је ова књига врло користан прилог, нарочито за оне који се дубље интересују за облике учешћа радника у организовању економског и социјалног живота у капиталистичком свету.

Ксенија Сигулински

Др. Славка Ранковић: *ЕКОНОМСКА ЕФЕКТИВНОСТ НОВЕ ТЕХНИКЕ У СОЦИЈАЛИЗМУ* (Економска библиотека, 19, СЕЈ, Београд 1963, 283 с.)

Проблематика везана за примену нове технике стоји данас у центру пажње бројних техничко-технолошких, економских, социолошких и других истраживања, како у оквиру капиталистичких, тако и социјалистичких земаља. Треба међутим констатовати да шири друштвени оквири примене нове технике у социјализму опредељују и већи обим истраживања на том плану у социјалистичким земљама у поређењу са капиталистичким. Извесне разлике постоје и у карактеру тих истраживања у области друштвених наука. Оне су наметнуте, пре свега, специфичностима друштвених система због којих примена нове технике даје у њима и квалитативно и квантитативно различите резултате. Не можемо се упустити у шира упоредна разматрања карактера тих истраживања. Ипак, треба имати у виду да је грађанска економска теорија, ограничена класним оквирима система и свесна крупних, готово нерешивих проблема до којих доводи примена нове технике у оквирима капиталистичких продукционих (друштвених) односа

(незапосленост, ограничене могућности реализације производње, избацивање из процеса производње читавих машинских постројења због њихове застарелости и сл.) и који су увек извори опасности за опстанак система у целини, ова истраживања подцинила не потребама повећања производње применом нове технике већ потребама остварења циљева савремене економске политике на Западу који се у основи своде на опстанак система узурванотежан процес друштвене репродукције и одржавање „разумног“ нивоа запослености. Очигледно је да је наглашени социолошки карактер тих истраживања усмерен на ублажавање проблема иманентних самом систему које примена нове технике све више заоштрава. Једна од основних поставки научног погледа на свет да револуционисање производних снага револуционише и односе међу људима свесно се заобилази у западној литератури. Истраживања ове проблематике у оквиру социјалистичких земаља у друштвеним наукама оријентисана су, пре свега, на њен економски аспект не занемарујући ни остале (социолошки и др.) Запажене су у том погледу бројне студије совјетских (Нотгини, Струмиљин, Кронрод), пољских (Калецки, Минц), бугарских (Матејев) и других економиста социјалистичких земаља који на мање или више непосредан начин разматрају питање у вези са применом нове технике. Наша економска литература кроз радове професора Радмиле Стојановић, Николе Чобељића, Рудолфа Бићанића и других све је више оријентисана на научну економску анализу примене нове технике и њених последица. Међутим, свега су две студије, које нам је познато, свестрано разматрале технички прогрес у нашој економској литератури. Реч је о књизи Душана Чалића *Аутоматизација у техничком напретку и привредном развитку Југославије* и књизи Славке Рајковић *Економска ефективност нове технике у социјализму* која ће бити предмет наших сажетих разматрања у овом осврту.

Док се Чалић у својој књизи оријентисао више на емприска истраживања за чију су му основу послужили познати ставови Марксистичке политичке економије о односу производних снага чији је крајњи домет по Чалићевом мишљењу, аутоматизација и продукционих односа, докле је књига другарице Ранковић зрела економска студија сложеног макро економског сагледавања само једног и то синтетичког показатеља оправданости примене нове технике — њене ефективности посматране на дуги рок.

У дефинисању самог појма нове технике она се ослонила на Струмиљинову дефиницију по којој тај појам „не обухвата све машине и оруђа рада која се поново уводе у процес производње већ само оне које су технички најсавршеније и продуктивније од свих других средстава рада исте намене и представљају у том смислу последњу реч науке и технике. (Струмиљин: Об ефективности новой техники, „Зборник радова очерки социјалистическој економики СССР“, Москва, 1957, с. 223). Како сам Струмиљин објашњава појам нове технике је сасвим динамичан појам јер то што је јуче било нова техника може већ сутра бити застарело. Међутим, поменута дефиниција нове технике може се прихватити са техничко-технолошког а само у посебним условима са друштвено-економског аспекта. Њен друштвено-економски аспект нужно ће захтевати диференцирање појма нове технике од земље до земље, од подручја до подручја у зависности од степена њихове економске развијености и по правилу ће се ретко где поклапати са полседњом речи технике. Другарица Ранковић је у даљој анализи овај момент често имала у виду иако је дефиницију нове технике академика Струмиљина у уводним излагањима књиге некритички прихватила. Ефективност нове технике је сложена категорија и обично се не да сагледати кроз неки синтетички показатељ, мада су покушаји таквог упрошћавања у економској теорији и пракси врло честа појава. Другарица Ранковић, међутим, полазећи од неоспорно тачне констатације да „[...] ма како било економски развијено неко социјалистичко друштво, оно никада неће бити ослобођено рационалности у организовању друштвене производње, тј. никада неће смети да ослободи

себе марљивих проучавања у том правцу како може са истом расположивом количином и са истом композицијом фактора производње постићи максимални материјални производни ефекат“ (с. 7) покушава да сагледа само основне контуре те веома сложене проблематике путем следећих 5 показатеља: величине уложених средстава у нову технику, дужине рока повраћаја уложених средстава, постигнутог степена продуктивности рада, величине фонда амортизације, као и одговарајућих промена у тражњи радне снаге под дејством увођења савременијих метода производње.

Као год што је појам нове технике релативан и са друштвено-економског аспекта директно условљен степеном економске развијености земље или подручја, тако и наведени елементи који у својој целини дају основне контуре ефективности нове технике у социјализму имају различиту тежину посматрани кроз призму развоја развијених и неразвијених подручја или земаља. Аутор уважава овај момент, те је отуда анализа ових показатеља на разним нивоима развијености присутна у читавом излагању.

Поред уводних излагања садржаних у првом поглављу књиге која опредељује метод, редослед и садржај даље анализе, књига садржи још 5 поглавља посвећених исцрпној анализи наведених пет показатеља економске ефективности нове технике у социјализму.

У другом и трећем поглављу књиге писац анализира величину средстава и рок повраћаја као критерије економске ефективности нове технике у социјализму. Она је код првог критеријума указала на основне факторе који одређују величину средстава потребних за примену нове технике и на нека квантитативна кретања у производњи изазвана применом нове технике. Лењинове схеме репродукције су јој послужиле као основа за извођење закључака да у процесу материјалне производње најбрже расту средства у првом одељку друштвене производње, затим укупна средства у друштвеној производњи и да најспорије расту средства у другом одељку друштвене производње, тј. $PI (C + V) > [PI (C + V) + PII (C + V)] > PII (C + V)$ представља стопу раста а словни знакови су познате Марксове нотације.

У оквиру првог одељка, међутим, брже расту средства уложена у пододељак који производе средства за производњу намењена првом одељку (rIa) него што расту средства уложена у пододељак који производи средства намењена другом одељку (rIb) тј. $rIa (C + V) > rIb (C + V)$. Оваква кретања се одражавају и на кретања капиталног коефицијента по појединим одељцима, пододељцима и у укупној производњи у смислу његовог краткорочног пораста.

Могућност практичне примене рока повраћаја средстава као критерија економске ефективности нове технике другарица Ранковић своди само на техничке модернизације и образлаже то практичним тешкоћама обрачуна уштеда на трошковима производње до којих ће довести примена нове технике.

У четвртм, по обиму највећем и по садржини најзначајнијем поглављу књиге, под насловом „Економска оправданост увођења нове технике са гледишта пораста продуктивности рада“, аутор поред неких појмовних али и исцрпно образложених разграничења анализира факторе и методе нивоа и динамике продуктивности рада и њене ефекте изражене преко одређених структурних промена друштвене производње.

Гледишта економиста нису јединствена по питање фактора нивоа и динамике продуктивности рада. Аутор ставља себи у задатак да да суд о научној вредности појединих класификација фактора од којих зависи ниво и динамика продуктивности рада, и да коначно међу бројним факторима одреди њихово груписање и редослед по примарности значаја сваког од њих. Предмет њене критике јесу класификације фактора продуктивности рада професора Мишића и Стјепана Хана. Проф. Мишић дели факторе продуктивности рада на четири групе и то: (1) објективни фактори

(средства за рад и предмети рада); (2) субјективни фактори (радна снага, њена стручност и умешност као и организација производње и промета); (3) фактори друштвене природе (целокупности односа производње) и (4) природни услови. Класификација фактора продуктивности рада Стјепана Хана је заснована на познатим Марксовим речима „[...] производну снагу рада одређују разне околности, између осталог, просечан ступањ умешности радника, ступањ развића науке и њене технолошке применљивости, друштвена организација процеса производње, обим и деловорност средстава за производњу и природне околности“ (Маркс: *Капитал*, I, ст. 8). Наведеним класификацијама другарица Ранковић чини критичке примедбе у том смислу да оне појам фактора који одређују ниво и динамику продуктивности рада прешироко схватају. „Узимајући природне услове као непроменљиве — каже аутор — а друштвено-економски систем једном створен такође као дат са свим оним особеностима које су му иманентне — сматрамо да у факторе продуктивности рада треба убројати оно што као такво није објективно и врло дугорочно дато, већ подлеже сталним променама, под дејством организованих људских напора“ (с. 105).

Усвајајући степен дејства као принцип класификације фактора продуктивности рада аутор их дели на: (1) факторе везане за технички прогрес; (2) факторе везане за друштвену поделу рада и за облике повезаности између предузећа; (3) људске факторе. Логика овога схватања лежи у истицању техничког прогреса као примарног пораста продуктивности рада, док деловорност друга два чиниоца зависи од њега и њему је подређена. Пораст продуктивности рада је према томе најопштији представник техничког прогреса.

Два су битна метода подизања друштвене продуктивности рада. Она расте или као резултат одређених структурних померања у привреди у смислу повећања учешћа у укупној производњи оних привредних грана које су продуктивније од осталих, за што се као неопходна претпоставка јавља постојање вишка радне снаге у пољопривреди или другим мање продуктивним делатностима, или као резултат подизања продуктивности рада по једном радном месту у појединим привредним гранама. У динамичким привредама какве су све социјалистичке привреде које се брзо развијају оба наведена процеса теку упоредо. Ипак, почетне фазе привредног развитака обележене су растом продуктивности рада, условљеним, пре свега, одређеним структурним померањима, трансфером радне снаге из пољопривреде у индустрију и слично. На вишем степену економске развијености привреде у целини радна снага постаје дефицитан фактор производње, структурна померања губе значај фактора пораста продуктивности рада који су имала на нижем степену развијености производних снага и у условима неразвијене производне структуре а техника се јавља као снага на основу које се мора повећавати продуктивност рада у свакој појединој привредној грани и на сваком радном месту.

Будући да техника постаје све пресуднији фактор пораста продуктивности рада, то органски састав производње $C : (B + M)$ расте у оба одељка друштвене производње, ма да брже у првом него у другом одељку и укупна производња првог одељка расте брже од укупне производње другог одељка. Истовремено су ове структурне промене на дужи рок праћене тенденцијом пада капиталног коефицијента.

У петом поглављу другарица Ранковић је разматрала кретања амортизације у зависности од темпа примене нове технике. Амортизацију је Маркс, по њеном мишљењу, посматрао не само као елемент трошкова већ је у њој гледао и дупунски извор акумулације као и извор за сталну модернизацију и усавршавање процеса производње у условима просте репродукције, тј. извор за „набављање све бољих средстава за производњу у висини постојећих фондова амортизације“ (с. 129). Са овим се аутор супротставља погрешним интерпретирањима Маркса по којима је

он само преко проширене репродукције део амортизације сматрао допунским извором акумулације.

Аутор даље разматра обим и висину стопе амортизације у њиховој повезаности са процесом замене и техничким прогресом. По мишљењу другарице Ранковић, границе у подизању стопе амортизације и масе амортизационог фонда одређене су порастом трошкова које изазива повећана стопа амортизације и који не може бити већи од уштеда у трошковима које са собом доноси нова техника. Међутим, она је остала дужна одговора како је могуће у моменту одређивања стопе амортизације средства у употреби предвидети уштеду у трошковима које ће донети будућа примена нове технике. Тим пре се ово питање поставља што је још у трећем поглављу књиге она негирала целисходност употребе рока повраћаја средстава као критерија за оцену економске ефикасности нове технике и свела могућност његове практичне примене само на техничке модернизације, управо због немогућности прорачуна стварне уштеде средстава до које ће довести примена нове технике.

Проблемом моралног рабаћења у разматрањима другарице Ранковић посвећена је одговарајућа пажња. По њој морално рабаћење не наступа као последица општег техничког прогреса у свету, схваћеног независно од конкретних услова и могућности његове примене у појединим земљама. Напротив, баш овај други момент њега одређује. Стваран утицај фактора производње (радне снаге и средстава за производњу) у одређеном моменту у одређеној земљи одређује степен утицаја моралног рабаћења на темпо увођења нове технике у процес производње. „Може се стога констатовати да што је распон између просечног техничког нивоа неке земље и врхунске технике у светским размерама већи, то је осетљивост такве земље према новим техничким проналасцима мања“ — каже она и мало касније наставља да је „на врло ниском нивоу развијености амортизација одређена такорећи искључиво степеном физичког рабаћења, док са порастом привредне развијености све више расте удео моралног рабаћења које на високом степену развоја има потпуно доминантну улогу“ (1. 142).

У шестом и последњем поглављу књиге под насловом „Промене у тражњи радне снаге као последица увођења нове технике“ аутор је после исцрпне анализе констатовао да повећање органског састава средстава изазвано увођењем нове технике смањује потребе за новом радном снагом и повећава просечан обим инвестиција за једно радно место. Сматрамо нарочито значајним закључак „да краткорочна и дугорочна решења на овом терену нису увек идентична, јер у случају постојања аграрне пренасељености морају се извесне производне гране, у извесном периоду, а нарочито у извесним реонима успоравати у подизању свог техничког нивоа“. У нашој економској литератури краткорочно сагледавање нивоа технике које треба применити у неразвијеним подручјима било је често врло једнострано.

Драгутин В. Марсенић

ПРОФЕСИЈЕ ПРАВНИКА (LAS PROFESIONES DEL JURISTA, Facultad de derecho y ciencias sociales, Cuadernos № 10, Montevideo, 1963). — У низу плодних годишњих конференција које последњих година редовно организују катедре за судску праксу и за нотаријално право Факултета права и друштвених наука у Монтевидеу, четврти течај био је посвећен разматрању сложеног и увек актуелног питања правникових професија (IV Curso de conferencias, organizado por las catedras de practica forense y de derecho notarial, a cargo de los profesores dr. Juan Carlos Patron y esc. Rufino Larrud.) Овај зборник садржи следеће радове који се односе на адвокатуру и на позив јавног бележника: 1. „Јавни бележник, аутор аутентичне форме“ (Julio R. Bardalo); 2. „Адвокат и судска одбрана“ (Dr. Eugenio M. Saccarelo y Fuentes); 3. „Правник и наставна делатност“ (Dr. Antonio M. Grompone); 4. „Бележник као правни саветник“ (Carlos A. Pelosi); 5. „Адвокат-саветник“ (Dr. Juan P. Zeballos); 6. „Правник и Министарство јавних дела“ (Dr. Arturo R. Figueredo); 7. „Судска актуарија“ (Julio Maia); 8. „Професија правника и магистрат“ (Dr. Jose M. Franca).

Рад „Јавни бележник, аутор аутентичне форме“ расправља питања односа јавног бележника и нотаријалне функције (приватна исправа и аутентична исправа, нотаријална функција, јавни бележник-орган нотаријалне функције), проблеме аутентичне правне форме и конститутивног процеса аутентичне форме (појам формалног процеса, квалификација, легализација, легитимација, конфигурација-конкретна форма, документација-материјална форма, аутентификација-законска форма). Писац истиче развојну тенденцију савременог процесног права која се одликује допуштањем строгости форме, дефинишући елементе права јавног бележништва. По њему је аутентична форма правних послова и радњи, тј. прави предмет нотаријалног права, акт, акција или операција јавног бележника у вршењу оне јавне функције која му је поверена, а коју доктрина назива нотаријална функција. С друге стране, аутор одређује нотаријалну функцију као јавну функцију (у приватној пракси) чији је предмет давање правне форме и аутентичности пословима и другим правним радњама са циљем остваривања њихове сталности, валидности и ефикасности. Део посвећен одређивању појма форме у ствари је прихватање и доста формалистичка разрада Генијеве дефиниције уз истицање да је материја неодређен елемент и да је форма оно што одређује у сваком саставу њен начин постојања.

„Адвокат и судска одбрана“ је усмерен на проблематику адвоката-браниоца у судским споровима, и његове теме су: адвокатска канцеларија и њена организација, однос адвоката-браниоца и клијента, однос адвоката са његовим колегама и са судијама, као и опште разматрање позива браниоца.

У занимљивије прилоге овог зборника долази и рад др. Громпонеа („Правник и наставна делатност“) о сложеном питању правника-универзитетског професора. У закључку је сажето ауторово схватање: „Делат-

ност професора захтева, на првом месту, јасну концепцију о праву, али не само позитивном праву него, о суштини права као филозофске социолошке чињенице. То му је потребно да би могао да прикаже позитивно право и да критикује решења на својим предавањима и наравно да би се свакодневно обавештавао о свој практичној и теоријској еволуцији своје дисциплине, а да не прекида да истражује резултат који настава остварује код студената, не да би постигао догматски, очигледан одговор, него да би знао разлоге због којих је дошао до извесних решења и дубину протеклих размишљања. Проф. Громпоне истиче такође да постоје два начина мишљења која означавају негацију личности и звања професора права: онај који се везује за један систем и следи га без размишљања о чињеницама које том систему противрече и, други, који примењујући позитивно право верује да је све решено од стране јуриспруденције. Први начин мишљења састоји се у извођењу последица једног догматски усвојеног система а други не види недостатке јуриспруденције. Наша је настава — пише аутор — овако сагледана била потврда нашег интелектуалног колонијализма. У историји правних студија преовлађивали су у почетку француски критеријуми заједно са италијанским; касније су се придружиле немачке теорије и сада почиње да продире северноамерички утицај. Уопште говорећи, у основи, се зависи од другог ствараоца или од другог система а недостаје властито мерило.

Основни проблем који се обрађује у расправи Ц. Пелосиа („Бележник као правни саветник“) јесте карактеризација нотаријалне функције, одређивање њених критеријума, као и доктрина међународних конгреса (посебно трећег међународног конгреса јавног бележничтва латинског подручја, одржаног у Паризу).

И остале расправе у овом зборнику доприносе сагледавању разноврсности и одговорности звања правника.

Триво Д. Инђић

ОДБРАНЕ ДОКТОРСКИХ ДИСЕРТАЦИЈА НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ У БЕОГРАДУ. — Олга Шукловић, асистент Института за међународну политику и привреду, одбранила је 30 децембра 1963 своју докторску дисертацију „Положај Генералног секретара Уједињених нација“.

Анте Ромац, докторанд права, одбранио је 23 децембра 1963 своју докторску дисертацију „Стварање феудалних односа и римско посткласично право“.

Обрад Рачић, хон. асистент Института за међународну политику и привреду, одбранио је 6 јануара 1964 своју докторску дисертацију „Однос Уједињених нација и специјализованих установа“.

Бранислав Пиха, помоћник директора Завода за унапређење комуналне делатности СР Србије, одбранио је 31 марта 1964 своју докторску дисертацију „Економска политика и методи усмеравања развоја градова у Југославији“.

Драгомир Давидовић, виши стручни сарадник Института за криминолошка и криминалистичка испитивања, одбранио је 11 априла 1964 своју докторску дисертацију „Привредни криминалитет и улога друштвене контроле у његовом сузбијању“.

ДР. БОРКО НИКОЛАЈЕВИЋ

(1913—1964)

Реч проф. др Милоша Радојковића на комеморативној седници Управе Правног факултета у Београду одржане 20. марта 1964. | 4.

Никада нисам могао ни замислити да би мени једнога дана могло пасти у део да одајем последњу пошту у ваше и у своје име ђаку из моје прве генерације студената, нашем изврсном колеги, дугогодишњем сараднику, добром и искреном пријатељу — професору др. Борку Николајевићу. Он нас је напустио изненада, у пуном напону стваралачке снаге, када је не само као наставник него и као научник и друштвени радник давао значајне доприносе у овој школи и нашој правној науци. Захваљујући свом дугогодишњем интересовању, познавању праксе и научном усавршавању, он је могао да широко захвати више дисциплина и да кроз разне видове своје делатности остави значајна остварења. Он је са пуно воље, полета и стваралачке маште прилазио сложеним проблемима и на унутрашњем и на међународном пољу обједињујући их у једну целину али не губећи никад из вида интересе наше националне заједнице.

Иако су личност и рад нашег драгог Борка свима нама добро познати, подсетио бих вас на најважније тренутке из његовог тако нагло пресеченог животног пута.

Борко Николајевић је рођен у Београду 31 јануара 1913. Гимназију је похађао у Београду где је и матуру положио 1931. Правни факултет је завршио у Београду (1936), а судијско-адвокатски испит је положио 1940. По завршеном школовању радио је као адвокатски приправник, с изузетком времена проведеног у суду у Великом Градишту и Пожаревцу. За време рата био је у заробљеништву у Немачкој. Одмах по повратку у земљу после ослобођења радио је, у својству правног саветника у предузећу „Житопромет“, а 20 марта 1947 постављен је за асистента на Правном факултету у Београду за предмет Међународно приватно право. Од децембра 1943 радио је око 4 године и као стални хонорарни референт за међународно приватно право у Институту за међународну политику и привреду при тадашњем Министарству иностраних послова. Докторирао је на Правном фа-

култету 29 априла 1953. За доцента за предмет Привредно право изабран је 24 јуна 1954, а потврђен 14 II 1955. За ванредног професора за исти предмет постављен је 20 II 1960.

Борко Николајевић је заједно са проф. Јездићем објавио збирку Текстова из Међународног приватног права (1951), а са проф. Бартошем монографију — уџбеник о правном положају странаца (1951). Он је своју дисертацију посветио проблему репарација (издату 1956) која представља једну од најбољих и најсвестраније објављених студија по том питању, а истовремено и једну од најзапаженијих докторских дисертација брањених на нашем факултету после ослобођења. Као наставник, Борко Николајевић је објавио скрипта из саобраћајног права (1963) и уџбеник истог предмета (1964), скрипта из међународног привредног права (1962 и 1963), а спремао је уџбенике из ваздухопловног права и међународног привредног права.

Поред ових радова монографског карактера, објавио је низ расправа у нашим и страним часописима, од којих напомињемо само извесне:

- Нова фаза ваздушног транспортног права (*ЈФМП*, 2/56);
- Савремена схватања о развоју односа између међународног и ваздухопловног права (*Анали*, 2/58);
- Outer Space as New Field of Law (*ЈФМП*, 2/60);
- Надваздушни простор и међународно право (*ЈФМП*, 1/59);
- Нова законодавства о ваздухопловству (*Архив*, 2-3/1959);
- World Space as a Object of International Law and the World Community (*Year Book A.A.A.*, 1961—62);
- Поједностављење и стандарди спољнотрговинских докумената као метод изградње међународног привредног права (*Анали*, 4/61);
- Правни проблеми искоришћавања простора изван ваздушног омотача (*Анали*, 1-2/60);
- Одељак „Саобраћајно право“ у књизи *Увод у југословенско право* Института за упоредно право (1961).

Поред тога обрадио је низ појмова у *Енциклопедији Југославије*, *Енциклопедији Лексикографског завода* и *Правном лексикону*.

Није мање значајна делатност Борка Николајевића и на друштвеном пољу. Он је један од оснивача обновљеног југословенског удружења за међународно право и члан Светског удружења за међународно право. У том својству он је заиста узимао видног учешћа у разним делатностима оба удружења. Тако је био дугогодишњи члан Извршног одбора ЈУМП, оснивач и неколико година председник Секције за саобраћајно право тога Удружења где је посебно долазила до изражаја сарадња између представника наше теорије и праксе. Поред тога био је и председник Секције за Србију ЈУМП, учествовао је и у појединим комисијама за научни рад ЈУМП, као што су Комисија за извршење страних пресуда и Комисија за законодавство и организацију трговине.

С друге стране, он је у оквиру Светског удружења за међународно право учествовао на конференцијама тога Удружења у Дубровнику (1956), Њујорку (1958), Хамбургу (1960) и Бриселу (1962). Био је члан појединих

одбора истогa Удружења, као Одбора за саобраћајно право, посебно за ваздухопловно и васионско право, и новообразованог Одбора за екстратериторијалну примену рестриктивног законодавства о трговини.

Као бивши слушалац Хашке академије за међународно право, Борко Николајевић је постао председник југословенског огранка светског Удружења слушалаца те Академије. У том својству организовао је Конгрес тог Удружења у Дубровнику 1962 и добио признање, заједно са југословенским огранком, за видан успех који је тај конгрес постигао.

Борко Николајевић је пуних десет година био члан Уређивачког одбора *Југословенске ревије за међународно право*, органа ЈУМП, и помоћник одговорног уредника те Ревиије.

У свим тим многобројним делатностима, Борко Николајевић је дао пуну меру и увек показивао много добре воље, пожртвованости, осећања одговорности и смисла за сарадњу.

Све је он то постигао захваљујући ретким особинама које су га красиле и по којима ће остати у трајној успомени својих другова и сарадника. Он се веома много уносио не само у питања наставе и проблеме научне природе него и у личне тешкоће и односе својих сарадника и пријатеља. Он је у ствари волео и поштовао човека, уносећи и сам у своје односе људскост, саосећање, разумевање, али и ведрину која даје стварима прави смисао и олакшава општење и саобраћај међу људима. Зато је он свакако и био вољен и поштован у свакој средини, међу старијима и млађима. Стога ће он у нашој средини остати у трајној успомени.

Нека је слава Борку Николајевићу!

Говор проф. др. Борислава Блигојевића одржан на сахрани 20 марта 1963. 74.

Као запажени стручњак своје генерације изабран је 1947 за асистента за предмет међународно приватно право. После положеног доктората правних наука постаје доцент, а 1960 и професор Правног факултета за привредно и међународно приватно право.

Научни првенац друга Борка Николајевића, његова докторска дисертација, носи изразити печат његове личности и његове љубави и његове мржње. У тој књизи *О репарацијама — ратној штети у Другом светском рату* одише његова љубав за наш народ и све народе антихитлеровске коалиције, његова љубав за оне масе људи које су изгубиле живот или бар имовину -- своју личну или националну — али исто толико и мржње према варварству варварима који су проузроковали толике жртве и толике штете. И та његова љубав и његова мржња остали су битне црте његовог карактера и држања до последњег дана: требало га је видети пре неколико недеља са колико жари брани право наших народа на обештећење жртава фашистичких насиља, згражајући се и људски се узбуђујући да

данас треба то право доказивати пред тако разузданим и фашистичким снагама Западне Немачке: за њега, то право на обештећење није само право на репарације већ право на накнаду уништених највећих вредности — човечанства — људских живота.

Тај велики хуманизам, та велика љубав за човека били су посебно истакнуте црте друга Борка. И то увек и према свакоме. Никада и ништа га није ни поколебало ни задржало на таквом путу приласка човеку. Увек је давао предност томе људском односу, не допуштајући да било шта изазове код његових пријатеља и познаника, код оних са којима први пут долази у додир или код оних са којима је у свакодневном контакту, сумњу у искреност и топлину који су одисали из његове целокупне личности и из сваког његовог геста. А све то једнако према свакоме, гледајући у свакоме прво човека коме треба људски прићи, без обзира ко је, какав посао врши и какво место у друштву заузима. И зато није чудо што су сви људи на Факултету — колеге, особље, студенти — гледали и осећали друга Борка као свога и као присног. Врата његове радне собе су не само била увек отворена за свакога ко га је тражио него су она и била највише отворана од многих студената који су у њему налазили не само човека којим је увек био на помоћи него и човека са којим се контакт најбрже успостављао. Та непосредност и блискост, та срдачност била је већ постала пословична на Правном факултету, иако је представљала једну од значајних залага истинских људских односа изграђиваних у животу Факултета.

Борко Николајевић је био човек школе и школски човек. Од првог дана када је дошао на Правни факултет па до последњег дана када је на Правном факултету завршио свој живот и рад, он је припадао Факултету, живео за њега, у њему и кроз њега видео себе, изграђивао себе и трошио себе, своје снаге и способности. Многоструки су видови те његове животне делатности на Факултету, пошто је он увек био спреман да прими и уради све оно што је било потребно Факултету. Одржавао је, кад је било потребно, наставу не само из свога матичног предмета. Прихватао је испитивање студената из многих предмета своје групе. Окупљао је највећи број кандидата на магистарским курсевима. Развијао је и подстицао интересовање за нове правне дисциплине и материје чија обрада је неопходна нашем друштву управо у савременој етапи развика. Ударио је код нас темеље наставе савремених права, као што су: међународно привредно право, саобраћајно и посебно ваздухопловно право, право индустријске својине, ауторско право. Својим слушаоцима је обезбеђивао скрипта и уџбенике из ових предмета. Руководио је знатним бројем магистарских дисертација и радом кандидата на научноистраживачкој пракси. А уза све то припремао је и објављивао низ научних радова, међу којима и први уџбеник о саобраћајном праву на нашем језику који је управо завршио пре неколико недеља и који се налази у штампи, не доживевши задовољство да осети од колике ће он бити користи данас нама. А све то је чинио не само из љубави посвећен своме послу и позиву него и због велике љубави према младим људима којима је желео пружити што више, којима

је желео помоћи и на њих пренети све што је знао. Школа и студенти су били његова страст и љубав — они зато и највише губе смрћу Борка Николајевића.

Иако сав посвећен школи — наставном и научном раду у школи и кроз школу, друг Борко Николајевић је био активни сарадник и на многим другим пословима. Он је један од најактивнијих чланова и руководиоца Југословенског удружења за међународно право; арбитар Спољнотрговинске арбитраже; повремени судија Вишег привредног суда; сарадник Института за међународну политику и привреду и Института за упоредно право; консултант Државног секретаријата за иностране послове и других државних органа и установа. Тешко је и побројати све облике његове активности — сталне и непрекидне али на жалост рано и изненадно прекинуте.

Смрћу друга Борка Николајевића је рано и изненадно прекинута једна плодна активност. Тиме су Правни факултет и наша наука претрпели озбиљан губитак. Али је изнад и пре свега нестало један човек који је служио за пример. Нестало је човек који је био толико хуман и који је волео и ценио друге људе. Нестало је човек кога смо сви толико волели. Зато је тужно и болно растати се од таквог човека. Посебно када то морамо да учинимо под непосредном потчињеношћу пред околностима како је и где је он завршио свој живот. У тој великој тузи и болу, Правни факултет — сви његови људи стоје потиштени пред одром професора Борка Николајевића.

СУДСКА ПРАКСА — JURISPRUDENCE

Др. Миленко Јовановић: Уговор између станбене задруге и ње- ног члана —	117
<i>Le contrat entre la coopérative de logement et son membre</i>	117
Др. Љубиша Милошевић: О праву даваоца стипендије према стипендисти кад он не ступи у радни однос по завршеном школовању —	122
<i>Du droit du donneur de bourse à l'égard du boursier qui manque à son obligation de s'engager dans le rapport de travail après la fin de ses études — — — — — — — — — — — — — —</i>	122
Др. Мирослав Ђорђевић: Кривично дело угрожавања сигурности	127
<i>Le délit criminel consistant dans le fait de compromettre la sécurité —</i>	127

ПРИКАЗИ — COMPTES-RENDUS DES LIVRES

Paul Durand: La participation des travailleurs a l'organisation de la vie économique et sociale en France — Ксенија Сигу- лински —	131
Др. Славка Ранковић: Економска ефективност нове технике у социјализму — Драгутин Марсенић — — — — — — — — — — — — — —	133

БЕЛЕШКЕ — NOTES

Професије правника — Триво Инђић — — — — — — — — — — — — — —	138
Одбране докторских дисертација на Правном факултету у Београду —	139

IN MEMORIAM

Др. Борко Николајевић (1913—1964) — Др. Милош Радојковић и Др. Борислав Благојевић —	140
---	-----

Уредништво АНАЛА моли своје сараднике да рукописе достављају откуцане на машини са проредом и са довољно белине са стране.

Примљене рукописе Уредништво не враћа.

АНАЛИ ће објавити и, у границама могућности, приказати сваку нову књигу послату на приказ.

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ излазе тромесечно. Претплата за годину дана 600. — дин. (за иностранство 100. — дин.). Цена поједином броју 200.— дин.

Претплату слати преко рачуна Правног факултета број 101-21-603-84 парт. 4 поз. 4—9

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ — Булевар Револуције 67, тел. 31-178

